

ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΟΜΝΗΜΩΝ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΣΥΝΤΑΣΣΟΜΕΝΟΝ ΚΑΙ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΥΠΟ

ΣΠΥΡ. Π. ΛΑΜΠΡΟΥ

2
1905

ΦΩΤΟΤΥΠΙΚΗ ΑΝΑΤΥΠΩΣΙΣ * 1969 * RÉIMPRESSION ANASTATIQUE

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΒΑΣ. Ν. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ

ÉDITIONS
BAS. N. GRÉGORIADÈS

Ε.Υ.Δ της Κ.Υ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΤΑ ΤΕΙΧΗ ΤΟΥ ΙΣΘΜΟΥ ΤΗΣ ΚΟΡΙΝΘΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΜΕΣΟΥΣ ΑΙΩΝΑΣ

Ὁ ἰσθμός τῆς Κορίνθου ἔχει τοιαύτην σημασίαν ἐν τῇ καθ' ὅλου ἱστορίᾳ τῆς Ἑλλάδος, ὥστε τὰ κατ' αὐτὸν εἶνε ἄξια ἰδίας ἐξιστορήσεως. Καὶ ὑπάρχει μὲν εἰδική περὶ τοῦ ἰσμοῦ μονογραφία, ἡ τοῦ μακαρίτου Μαργαρίτου Δήμιτσα¹. Ἄλλ' αὕτη δὲν περιλαμβάνει ἅπαντα ὅσα θὰ ἠδύναντο νὰ λεχθῶσι περὶ τοῦ ἰσμοῦ, ἰδίως δ' εἶνε ἀνεπαρκῆς ὡς πρὸς τοὺς μέσους αἰῶνας. Διὸ ἐπιχειρῶ ἐνταῦθα νὰ συναψίσω τὰ μέχρι τοῦδε γνωστὰ περὶ τῆς τειχίσεως τοῦ ἰσμοῦ ἐπὶ τῶν Παλαιολόγων, πλουτίζων αὐτὰ διὰ νεωτέρων μου περὶ αὐτῆς ἐρευνῶν καὶ εὐρημάτων.

Τὸ ἀρχαῖον τεῖχος τοῦ ἰσμοῦ εἶχεν ὅπωςδὴποτε διατηρηθῆ καὶ μετὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀρχαίας ἀκμῆς. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐπιδρομὴν τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τῶν Γότθων ἐπὶ αὐτοκράτορος Οὐαλεριανοῦ τῷ 253 μ. Χ. παρέστη ἀνάγκη ἀνοικοδομήσεως τοῦ τείχους· διὸ βλέπομεν ὅτι, οἱ Πελοποννήσιοι τὸν ἰσθμὸν διετείχιζον, κοινὴ δὲ πάσης φυλακῆ τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ ἀσφαλείᾳ τῆς χώρας ἐγίνετο². Ἐγένετο δ' ἡ διατείχισις αὕτη ἀπὸ θαλάσσης εἰς θάλασσαν³. Τὰ τεῖχη δ' ἐκεῖνα φαίνεται, ὅτι

¹ Ὁ ἰσθμός τῆς Κορίνθου. Ἐν Ἀθήναις. 1883. Πρὸς. *Leake* Morea Τόμ. Γ' σ. 304.— *Τοῦ αὐτοῦ* Peloponnesos σ. 396.— *Curtius* Peloponnesos Τόμ. Β' σ. 546 κ.ί.— *Bursian* Geographie von Griechenland Τόμ. Β' σ. 18. *Vischer* Erinnerungen und Eindrücke aus Griechenland σ. 232 κ.ί.

² *Ζωσίμου* ἐκδ. Βόννης σ. 29,3.

³ *Ζωναρᾶ* XII, 23. Πρὸς. *Hertzberg* Geschichte Griechenlands unter der Herrschaft der Römer Τόμ. Γ' σ. 153. Ἑλλ. μεταφρ. *Καρολίδου* Τόμ. Γ' σ. 191.

περιεσώθησαν μέχρι καὶ τῆς ἐπιδρομῆς τοῦ Ἀλαρίχου ἢ ἐπεσκευάσθησαν ἐν τῷ μεταξύ. Συνάγομεν δὲ τοῦτο βλέποντες τὸν Ζωσίμου λέγοντα, ὅτι ὁ Γότθος στρατηλάτης, οὐδεμιᾶς τυχῶν ἀντιστάσεως ἐν τῷ ἰσθμῷ ὑπὸ τοῦ ἐντεταλμένου τὴν ὑπεράσπισιν αὐτοῦ Γεροντίου, εὐκόλως προεχώρησεν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς χερσονήσου. Ἐνδόντιος δὲ αὐτῷ Γεροντίου τὸν ἰσθμὸν διαβῆναι, πάντα λοιπὸν ἦν αὐτῷ δίχα πόνου καὶ μάχης ἀλώσιμα, τῶν πόλεων διὰ τὴν ἀσφάλειαν ἦν ὁ ἰσθμὸς παρεῖχεν αὐταῖς ἀτειχίστων οὐσῶν¹. Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ αὐτὴ ἡ ἀντίθεσις μεταξύ τῆς ἀσφαλείας τοῦ ἰσθμοῦ καὶ τῶν ἀτειχίστων πόλεων δεικνύει, ὅτι ὁ ἰσθμὸς εὐρίσκετο τετειχισμένος.

Μετὰ δὲ τοὺς χρόνους ἐκείνους τὰ τεῖχη τοῦ ἰσθμοῦ ἤρχισαν καταπίπτοντα, τὸ πρῶτον δὲ καὶ πάλιν εὐρίσκομεν γινομένην μνειάν νέας τειχίσεως ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Τὰ ἐξῆς δὲ λέγει περὶ τούτου ὁ Προκόπιος· Ταῦτα διαπιπραγμένους Ἰουστινιανὸς βασιλεὺς, ἐπεὶ τὰς ἐν Πελοποννήσῳ πόλεις ἀπάσας ἀτειχίστους ἐμάνθανεν εἶναι, λογιζόμενος, ὅτι δὴ οἱ πολλοὺς τετρίψεται χρόνος, εἰ κατὰ μᾶς ἐπιμελοῖτο, τὸν ἰσθμὸν δλον ἐν τῷ ἀσφαλεῖ ἐτειχίσατο, ἐπεὶ αὐτοῦ τὰ πολλὰ καταλεπιώκει ἤδη. Φρούρια δὲ ταύτῃ ἐδείματο καὶ φυλακτήρια κατεστήσατο. Τούτῳ δὲ τῷ τρόπῳ ἄβρατα τοῖς πολεμίοις ἅπαντα πεποίηκεν εἶναι τὰ ἐν Πελοποννήσῳ χωρία, εἰ καὶ τι ἐς τὸ ἐν Θερμοπύλαις ὄχυρωμα κακουργήσοιεν². Προεκάλεσε δὲ τὴν τείχισιν ταύτην ἀφ' ἐνὸς μὲν ἢ πρὸ μικροῦ ἐπελθοῦσα ἐκ σεισμῶν βλάβη τῆς Κορίνθου³, ἐξ ἧς πιθανώτατα ἐπαθε καὶ ὁ περίβολος τοῦ ἰσθμοῦ, ἀφ' ἐτέρου δ' ἡ ἀνάγκη τῆς ἀπὸ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Οὐννων ἀμύνης. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Γότθου χρονογράφου Ἰορ-

¹ Ζωσίμου ἐκδ. Βόννης σ. 254,1. Πρὸς. *Hertzberg* ἐνθ' ἀν. σ. 395. Ἑλλ. μεταφρ. *Καρολίδου* σ. 487.

² Προκοπίου Περὶ κτισμάτων ἐκδ. Βόννης σ. 273, 6 κ. ἐ. Πρὸς. *Δαονίκευ Χαλκοκονδύλῃ* ἐκδ. Βόννης σ. 184,9.

³ Προκοπίου Περὶ κτισμάτων σ. 272,19. Πρὸς. Προκοπίου Ἀπόκρυφος Ἱστορία ἐκδ. Βόννης σ. 112,1.

δάνου¹ οἱ Οὐννοι κατέστρεψαν τὴν Κόρινθον κατὰ τινὰ τῶν ἐπιδρομῶν αὐτῶν, ἣν οἱ νεώτεροι ἱστορικοὶ ὀρίζουσι συμβῆσαν τῷ 539 ἢ 540², πρέπει νὰ ποδεχθῶμεν, ὅτι μετὰ τὴν μέχρι Κορίνθου προχώρησιν τῶν Οὐννων ἐκείνην καὶ χάριν ἀποφυγῆς νέων ἐπιδρομῶν ἐτείχισεν ὁ Ἰουστινιανὸς τὸν ἰσθμόν. Διὸ δὲν εἶνε ὀρθὰ ὅσα λέγει περὶ τῶν λόγων τῆς τειχίσεως ἐκείνης ὁ Φραντζῆς· Ἐκ δευτέρου δὲ κλισθὲν ἦν παρὰ τοῦ ἐν βασιλεῦσαι ἀειμνήστου μεγάλου Ἰουστινιανοῦ, οὐχ ὑπὲρ ἀνάγκης (οὐ αὐτὸς γὰρ σχεδὸν εἶπεν τὸν κόσμον ἅπαντα ὑπέταξε), ἀλλὰ μόνον ἐφάνη αὐτῷ καλόν· ἐπεὶ καὶ ἄλλας ἐτέρας κτίσεις καὶ οἰκοδομὰς ἐποίει, τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν καλλωπίζων, ἔδοξεν αὐτῷ καὶ ἡ κτίσις τοῦ ἰσθμοῦ³.

Ὁ δὲ σεισμὸς ὁ καταστρέψας συμφώνως πρὸς τὴν μαρτυρίαν τοῦ Προκοπίου τὴν Κόρινθον βραχὺν χρόνον πρὸ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀνακτίσεως τοῦ περιβάλλου τοῦ ἰσθμοῦ εἶνε πάντως οὐχὶ ὁ ἄλλως κλονήσας αὐτὴν ἰσως σεισμὸς τοῦ 521⁴, ἀλλ' ὁ αὐτόχρημα καταστρεπτικὸς τοῦ 531⁵. Ἄρα βραχὺν χρόνον μετὰ τοῦτο τὸ ἔτος πρέπει νὰ δεχθῶμεν ἀνακτισθὲν τὸ τεῖχος τοῦ ἰσθμοῦ.

Ἐπεμελήθη δὲ τῆς ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ κτίσεως τοῦ ἰσθμοῦ ἀνὴρ καλούμενος Βικτωρίνος. Μανθάνομεν δὲ τοῦτο ἐξ ἐπιγραφῆς, ἣν εἶχε περισώσει χρονικὸν σημεῖωμα ἐν κώδικι τῆς ἐν Παρισίοις Ἑθνικῆς βιβλιοθήκης, περὶ οὗ γενήσεται λόγος κατω-

¹ § 3.

² *Miralt* I, σ. 180, 39. *Essai de Chronographie Byzantine.*—*Lebeau-Martini* *Histoire du Bas-empire* Τόμ. Η' σ. 475.—*Hopf* *Geschichte Griechenlands* ἐν Ἐγκυκλοπαιδείᾳ *Ersch* καὶ *Gruber* Τόμ. Ε' σ. 80.—*Hertzberg* ἰνδ. ἀν. Τόμ. Γ' σ. 550. Ἑλλ. μεταφρ. *Καρολίδου* σ. 669.

³ *Φραντζῆ* ἐκδ. Βόννης σ. 96, 13 κ. ἰ. Ἀντὶ τῶν λέξεων καὶ τῆς κτίσεως τοῦ ἰσθμοῦ τό παρ' ἐμοὶ χειρόγραφον τοῦ Φραντζῆ (Νέου Ἑλληνομνήμονος Τόμ. Β' σ. 366) ἔχει καὶ τὸ κτίσιον τοῦ ἰσθμοῦ, μεθ' ὃ ἔπεται προσθεταμένη ἡ λέξις ἀνακτισθῆναι.

⁴ *Θεοφάνους* ἐκδ. Βόννης σ. 96, 13 κ. ἰ.

⁵ *Προκοπίου* Περὶ κτισμάτων σ. 272, 19. Πρὸς. Ἱστοριῶν Β' (Γοτθ. πολ.) σ. 594, 19 κ. ἰ. Πρὸς. *Julius Schmidt* *Studien über Erdbeben.* Ἐν Λειψίᾳ, 1879 σ. 152 κ. ἰ.

τέρω. Τὴν ἐπιγραφὴν δὲ ταύτην, ἀποκείμενην νῦν ἐν Νέῳ Κορίνθῳ πρὸ τοῦ δημαρχείου, εὐρῶν ἐξέδωκε τῷ 1893 ὁ ἔφορος τῶν ἀρχαιοτήτων κ. Ἀνδρέας Σκιαῆς. Ἐχει δὲ πανομοιοτύπως ὧδε ¹.

✠ ΦΩΣΕΚΦΩΤΟΣΘΕΟΣ
 ΑΛΗΘΙΝΟΣΕΚΘΕΟΥΑΛΗΘΙΝΟΥ
 ΦΥΛΑΞΗΤΟΝΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑ
 ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΝΚΑΙΤΟΝ
 ΠΙΣΤΟΝΑΥΤΟΥΔΟΥΛΟΝ
 ΒΙΚΤΩΡΙΝΟΝΑΜΑΤΟΙΣ
 ΟΙΚΟΥΣΕΙΝΕΝΕΛΑΔΙΤΧΚΘΕΩΝ
 ΖΩΝΤΑΣ✠
 ΦΥΛΑΞΗ

Ἠκολούθησε δὲ ὁ Βικτωρίνος, ἀνακτίζων τὸ τεῖχος τοῦ ἱσθμοῦ ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, πιθανῶς τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἀρχαίου περιβόλου, κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητα μετεχειρίσθη καὶ ἀρχαίους λίθους ἐκ τῶν χαμαὶ περικειμένων. Τὸ δὲ ὄλον μῆκος τοῦ νέου περιβόλου ἦτο τεσσαράκοντα σταδίων. Διὸ βλέπομεν λέγοντα τὸν Προκόπιον τάδε· *Ὅτε γὰρ Κορῶσιος κόλπος ἀπολήγων εἰς τὸ Λεχαιῶν, ἵνα δὴ Κορινθίων ἢ πόλις ἐστίν, ἐν μέτρῳ τεσσαράκοντα σταδίων μάλιστα, ποιεῖται τὸν ταύτη ἱσθμόν.* Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ὑπάρχει βεβαίως ἀνάμνησις καὶ ἐπιγράψις τῶν λεγομένων ὑπὸ Διοδώρου τοῦ Σικελιώτου, λέγοντος· *οἱ Πελοποννήσιοι ὠχύρουν τὸ τεῖχος διατεῖνον ἐπὶ σταδίους τετταράκοντα ἀπὸ Λεχαιῶν μέχρι Κεγχρεῶν*². Ὄρθως δὲ παρατηρεῖ ὁ Κούρτιος, ὅτι ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ τοῦ τε Λεχαιῶν καὶ τῶν Κεγχρεῶν τὰ ὀνόματα πρέπει νὰ ἐκλάβωμεν ὑπὸ εὐρυτέραν ἔννοιαν ³. τοῦτ' αὐτὸ δὲ πρέπει νὰ εἰπωμεν καὶ

¹ Ἐν Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι 1893 σ. 123. Ἴδε αὐτὴν καὶ ἐν Νέῳ Ἑλληνομνήμονι Τόμ. Α' σ. 269.

² Διοδώρου Σικελιώτου XI, 16.

³ Curtius Peloponnesos Τόμ. Β' σ. 596 σημ. 92.

περίειον τευχίου παρὰ τῷ Προκοπίῳ, διότι πάντως τὸ ἰουστινιανὸν τοῦ Λιχοῦ δὲν ἐξετείνετο μέχρις αὐτοῦ, ἀλλὰ περιωρίζετο εἰς αὐτὸν τὸν ἰσθμὸν. Ἄν δὲ ταῦτα ἔχωσιν ἀκριβῶς, τὸ μῆκος τοῦ τεύχους δὲν ἀνταποκρίνεται ἀκριβῶς πρὸς ἕξ μίλια, ἐντεῦθεν δὲ γίνεται ὀρθόν, ὅτι δὲν ἐπεχωρίαζεν ἤδη ἐπὶ τῶν ἰουστινιανείων χρόνων τὸ ὄνομα Ἑξαμίλιον, ὅπερ βλέπομεν φέροντα πολλῶ ὕστερον τὸν ἰσθμὸν¹.

Μετὰ δὲ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐπὶ αἰῶνας μακροὺς οὐδεὶς γίνεται πλέον λόγος περὶ τοῦ ἰσθμοῦ. Ἄπαξ δὲ μόνον βλέπομεν γινομένην μνείαν αὐτοῦ, τοῦ λόγου ὄντος περὶ τῆς ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνοσ τῷ 881 κατὰ τοὺς ἐναντίον τῶν Σαρακηνῶν ἀγῶνας ὑπὸ τοῦ δρουγγαρίου Νικήτα τοῦ Ὁορύφα διὰ τοῦ ἰσθμοῦ ὑπερνεωλκήσεως τῶν πλοίων τοῦ βυζαντιακοῦ στόλου ἐκ τοῦ Σαρωνικοῦ κόλπου εἰς τὸν Κορινθιακόν². Ἐποιήσατο δὴλα δὴ ὁ Ὁορύφας νέαν χρῆσιν τοῦ ἀρχαίου διόλκου ἢ μᾶλλον ἐπανελάβε τὸ ἀρχαῖον σύστημα, καθ' ἃ καὶ ἡ βασίλισσα τῆς Αἰγύπτου Κλεοπάτρα ἔπραξε κατὰ τὸν ἰσθμὸν τοῦ Σουέζ, ὑπερνεωλκήσασα δι' αὐτοῦ τὸν αἰγυπτιακὸν στόλον³.

Κατὰ δὲ τὸ μακρὸν τοῦ χρόνου διάστημα τὸ διεληθὲν ἀπὸ τῆς

¹ Οὐδεμίαν βεβαίως σχέσιν πρὸς τὸν ἰσθμὸν ἔχει Βασίλειος ὁ Ἑξαμίλιτης ὁ ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου στρατηγὸς τῶν Κιθυρραιωτῶν, περὶ οὗ ἴδε Χρονογραφίαν ἀρχομένην ὅπου ἔληξε Θεοφάνους (Theophanes Continuatus) σ. 452, 20. Ἄλλὰ καὶ ὁ ἀνώνυμος ταπεινὸς μητροπολίτης Ἑξαμίλιον ὁ συνυπογραφόμενος ἐν τῷ Τόμῳ δι' οὗ κατεδικάσθησαν ὁ Βαρλαάμ καὶ ὁ Ἀκίνθουνοσ (Cod. Theol. Graecus Βιέννης CCLXVI παρὰ *Lambecius Commentariorum de augustissima bibliotheca Caesarea Vindobonensi* ἐκδ. *Kollar* Τόμ. Ε' σ. 422) εἶνε ἄσχετος ὅλως πρὸς τὸν ἰσθμὸν, ὡν ἐπίσκοπος τοῦ ἐν Θράκῃ Ἑξαμίλιου τοῦ ἰπέχοντοσ τὸν τόπον τῆς ἀρχαίας Λυσιμαχείας. Πρὸλ. Κανόνας τῆς ἐν Σαρδικῇ συνόδου παρὰ Ἰῶλλη - Ποτλῆ (ἡ Σύναγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων Τόμ. Γ' σ. 284). — *Parthey Hieroclis Synecdemus et Notitiae Graecae episcopatum*. Ἐν Βερολίνω. 1866. σ. 103, 55.

² *Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου* Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανόν (De adm. imperio) ἐκδ. Βόννης σ. 130, 11. — *Κεδρηνοῦ* ἐκδ. Βόννης. Τόμ. Β' σ. 227, 20. — *Ζωναρά* XV, 24. — *Φραντζῆ* ἐκδ. Βόννης σ. 96, 20.

³ *Πλούταρχοσ* ἐν βίῳ Ἀντωνίου 69. Πρὸλ. *Σπυρ. II. Δάμπεροσ* Μικταί σελίδεσ σ. 321.

βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὁ περίβολος τοῦ ἰσθμοῦ εἶχε καὶ
 πάλιν καταρρεύσει. Ἀνυπεράσπιστος δὲ μείνασα ἡ Πελοπόννη-
 σος εἶχε γείνει ἔρμαιον τῶν ξένων κατακτητῶν. Ἄλλ' ὅτε, παρ-
 ακμασάσης τῆς φραγκικῆς ἐν τῇ χερσονήσῳ ἀρχῆς καὶ ἰδρυ-
 θέντος ἐν αὐτῇ τοῦ δεσποτάτου, ἤρχισεν ἀναρρωνύων ὁ ἑλλη-
 νισμὸς ἐν Πελοποννήσῳ, οἱ δεσπότες αὐτῆς Παλαιολόγοι
 τῶν πρώτων αὐτῶν μελημάτων ἐθεώρησαν τὴν ἀνάγκησιν τοῦ
 ἰσθμοῦ. Παρίστατο δ' ἀπαραίτητος αὐτοῦ ἀνάγκη ἰδίως ἀπὸ
 τῆς ἀνάρξιος τῶν ἐπιδρομῶν τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τῶν Τούρ-
 κων τελευτῶντος τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος. Ἄλλ' ἐπὶ τινὰ
 ἔτη δὲν ἠδύνατο νὰ γείνη σοβαρὰ σκέψις περὶ τοῦ μεγάλου τού-
 του ἔργου. Τοῦτο μὲν ὁ δεσπότης Θεόδωρος Α' Παλαιολόγος,
 ὁ ἀδελφὸς τοῦ αὐτοκράτορος Μανουήλ, περιεσπᾶτο ὑπο ἀγῶ-
 νων πρὸς στερέωσιν τῆς ἰδίας ἀρχῆς καὶ ἄμυναν ἀπὸ τῶν κτε-
 χόντων τὴν Ἥλιαν Ναβαρραίων, τοῦτο δ' εὕρισκετο εἰς διαπρα-
 γματεύσεις καὶ ἐρίδας πρὸς τοὺς Βενετούς, ἀξιοῦντας τὴν εἰς
 αὐτοὺς παράδοσιν τοῦ Ἄργους. Τέλος δὲ καὶ αὐτὴ ἡ Κόρινθος
 ἢ ἐν ἀμείσῳ γειτονίᾳ τοῦ ἰσθμοῦ κειμένη δὲν κατείχετο ὑπὸ τοῦ
 Θεοδώρου, ἀλλ' ἦτο προικῶν αἰτήσις τοῦ συγγάμβρου αὐτοῦ
 Καρόλου Τόκκου, παλατίνου κόμιστος Κεφαλληνίας καὶ Λευ-
 κᾶδος, ἔχοντος σύζυγον τὴν θυγατέρα τοῦ Φλωρεντίνου δυνά-
 στου τῶν Ἀθηνῶν Νερίου Α' Ἀτζαϊώλη. Ὅτε δὲ τέλος ὁ μὲν
 Τόκκος ἐπεισθῆ νὰ παραδώσῃ εἰς τὸν σύγγαμβρον τὴν Κόρινθον
 τῷ 1395, ἢ δὲ Βενετία, κατέχουσα ἤδη τὸ Ναύπλιον, εὕρισκετο
 εἰς τὰ πρόθυρα τῆς εἰς αὐτὴν παραχωρήσεως καὶ τοῦ Ἄργους,
 ἧτις καὶ ἔγεινε τὸν Μάρτιον τοῦ 1396, ὁ Θεόδωρος ἠξιώθη ὀλί-
 γας ἡμέρας πρὸ αὐτῆς τὸν Φεβρουάριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους παρὰ
 τῆς Βενετίας τῆς ῥητῆς διαβεβαιώσεως, ὅτι ἐμελλεν αὐτὴ νὰ
 συνεργήσῃ εἰς τὴν ὀχύρωσιν τοῦ ἰσθμοῦ. Πράγματι ἡ βενετικὴ
 πολιτεία, οἶονεὶ παρέχουσ' ἀντιστάθμισμα διὰ τὴν ἐπικειμένην
 παράδοσιν τοῦ Ἄργους, ὑπεσχέθη, τοῦθ' ὅπερ καὶ εἰς αὐτὴν
 ἐκείνην συνέφερε χάριν ἐξασφαλίσεως τῆς νέας αὐτῆς γειτονι-

κῆς εἰς τὸν ἰσθμὸν κτήσεως καὶ τῶν ἀπωτέρων ἐν Κορώνῃ καὶ Μεθώνῃ βενετικῶν ἀποικιῶν, οὐ μόνον νὰ συμπράξῃ εἰς τὴν τείχισιν τοῦ ἰσθμοῦ, ἀλλὰ καὶ νὰ συμμετάσχη τῆς φυλάξεως τοῦ κτισθησομένου περιβόλου. Ἐπηγγείλαντο δὲ οἱ Βενετοὶ καὶ αὐτὴν τὴν σύμπραξιν τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Ναβαρραίων Πέτρου Σουπερανὸς τοῦ ἀξιολύτου τὴν προσωνομίαν ἡγεμόνος τῆς Ἀχαΐας, ὅστις ἐτύχχανε τῆς προστασίας τῆς βενετικῆς πολιτείας.

Ἀλλὰ παρὰ τὰ συμφωνηθέντα τὸ τεῖχος δὲν ἤρχισεν οἰκοδομούμενον, καὶ οἱ Τοῦρκοι στρατηγοὶ Ἑβρενὸς βέης, ἔ ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν καλούμενος Βρανέζης, καὶ Γιαγούπ πασσαῆς ἠδυνήθησαν νὰ εἰσελάσωσιν ἀκώλυτοι εἰς τὴν Πελοπόννησον τῷ 1397. Οἱ δὲ τοιοῦτοι κίνδυνοι ἤρχισαν πείθοντες πάντας τοὺς ἐν Πελοποννήτῳ κυριαρχοῦντας, ὅτι τῶν ὧν οὐκ ἄνευ ἦτο ἡ τείχισις τοῦ ἰσθμοῦ. Ὅτε δὲ ὁ δεσπότης Θεόδωρος ἤρχισε διαπραγματευόμενος πρὸς τοὺς ἐν Ῥόδῳ Ἰωαννίτας ἱππότες περὶ τῆς εἰς αὐτοὺς ἀπεμπολήσεως τῆς Κορίνθου τῷ 1400, ἐδήλωσε δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Πέτρος Σουπερανὸς τὴν συγκατάθεσιν αὐτοῦ εἰς τὴν τοιαύτην μετασίβασιν τῆς πόλεως εἰς τοὺς ἱππότες, οὐ μόνον ὑπεσχέθη νὰ ὑπάρξῃ φίλιος αὐτῶν γείτων, ἀλλὰ καὶ συνωμολόγησεν, ὅτι ἦτο πρόθυμος νὰ συνεισφέρῃ εἰς τὴν τείχισιν τοῦ Ἑξαμιλίου². Παρουσιάζεται δὲ ἤδη τοῦτο τὸ ὄνομα, ὅπερ πρέπει νὰ ποδεχθῶμεν ἐπικρατῆσαν μεταξύ τῶν ἰουστινιανείων χρόνων καὶ τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος τελευτῶντος.

Ὁμολογηθείσης δὲ τῷ αὐτῷ ἔτει τῆς εἰς τοὺς Ῥοδίους ἱππότες πωλήσεως τῆς Κορίνθου, προστεθήσαν καὶ οὗτοι εἰς τοὺς ἐπιδιώκοντας τὴν τείχισιν τοῦ ἰσθμοῦ χάριν ἀσφαλείας τῆς νέας αὐτῶν κτήσεως. Διὰ τὸν Μάιον τοῦ 1401 ἀπεσταλμένος τοῦ δεσπότη Θεοδώρου πρὸς τὴν βενετικὴν πολιτείαν,

¹ Ἐν τῷ ἀρχεῖῳ τῆς Βαντίας Misti Τόμ. XLIII φ. 320^β, 346^β. II:61. *Hopf* Griechenland im Mittelalter ἐν τῇ Ἐγκυκλοπαίδειᾳ τοῦ *Ersch* καὶ *Gruber* Τόμ. 86 σ. 61.

² *Hopf* ἐνθ' ἀν. σ. 66.

ἔχων ἐντολὴν πρὸς τοὺς ἄλλοις νὰ συνεννοηθῇ μετ' αὐτῆς περὶ τῆς τειχίσεως ταύτης, ἀνεκοίνωσεν, ὅτι ἔμελλον μετ' οὐ πολὺ νὰ ἔλθωσι χάριν τούτου τοῦ ζητήματος καὶ ἴδιοι ἀπόστολοι τοῦ δεσπότη ὡς καὶ τῶν Ῥοδίων ἱπποτῶν. Διὸ ἡ βενετικὴ σύγκλητος ἐφήρισε τῇ 6 Μαΐου τοῦ ἔτους ἐκείνου νὰ δοθῇ εἰς τὸν ἀπεσταλμένον ἐκείνον τοῦ Θεοδώρου ἡ ἀπάντησις, ὅτι, ἀφ' οὗ ἔμελλον νὰ ἔλθωσιν ἴδιοι ἀπόστολοι, δὲν ἐπείγει νὰ λεχθῇ ἡ συζητηθῆ τι περὶ τῆς εἰρημένης ὑποθέσεως, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀκρόασιν τῶν προτάσεων τῶν ἐλευσομένων θέλει δοθῇ ἡ προσήκουσ' ἀπάντησις. Τὸ εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἀναπερόμενον μέρος τῆς ἀποράσεως τῆς βενετικῆς συγκλήτου ἔχει ὧδε: *Ad partem secundam in qua facit mentionem quod oratores dicti domini sui principis (τοῦ Θεοδώρου) et fratrum de Rodo venturi sunt de brevi ad nostram presentiam pro facto Heximilii quam clausuram omnes cognoverant et cognoscunt esse conservationem et securitatem illius patrie etc; respondeatur quod postquam oratores predicti venturi sunt, non expedit quod aliquid dicatur vel ratiocinetur de materia predicta, advenientibus autem eis, nos audiemus eos, et postea dabitur responsio secundum eorum propositionem, prout nobis honestum et rationabile apparebit*¹. Τὸ δὲ πρῶτον μέρος τῆς ἀποράσεως ταύτης παρανοήσας ὁ Γρηγορόδιος ἔγραψεν, ὅτι ἤδη ὁ Θεόδωρος, βοηθούμενος ὑπὸ τῶν Βενετῶν, εἶχεν ἀρχίσει τὴν τειχοδομίαν².

Ὅποια δὲ ἡ ἔκθεσις τῆς ἀναβληθείσης συσκέψεως περὶ τῆς τειχίσεως τοῦ ἰσθμοῦ, ἂν πράγματι ἐστάλησαν εἰς Βενετιάν οἱ ἀνακρινόμενοι χάριν αὐτῆς εἰδικοί πρέσβεις, ἀγνοοῦμεν. Ἐν δὲ μόνον εἶνε βέβαιον, ὅτι τὸ ζήτημα παρειαλύσθη ἐπὶ ἔτη ἰκανὰ χωρὶς νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ τείχισις τοῦ ἰσθμοῦ.

Ἐν τούτοις δὲ κατὰ τὰ ἔτη, καθ' ἃ ὁ Θεόδωρος ἐμελέτα καὶ παρεσκεύαζε τὴν πολυδάπανον οἰκοδόμησιν τοῦ τείχους, πρέσβη

¹ *Σάβα Μνημεία Ἑλληνικῆς ἱστορίας* Τόμ. Β' σ. 30.

² *Gregorovius Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter* Τόμ. Β' σ. 279. Ἑλλ. μεταφρ. *Στυφ. Π. Λάμπρου* Τόμ. Β' σ. 283.

πιθανῶς εἰς ἐπισκευὰς τῶν τειχῶν αὐτῆς τῆς πόλεως Κορίνθου, κειμένης ἔνθα καὶ ἡ ἀρχαία πόλις ὀπὸ τὸν Ἀκροκόρινθον. Ἔχομεν τοῦλάχιστον ἐν τῷ Μοναχεῖῳ κώδικι 131, φ. 71^a, ὅστις κατὰ τινα ἐν φ. 353^a σημειώσιν ἐγράφη Die 14 martii 1549 μαρτίου 14 εἰς τὴν Κρήτην. In Candia, ἐπίγραμμα φέρον τὴν ἐπιγραφὴν τήνδε· Μάρκου μοναχοῦ στίχοι εἰς τὴν Κόρινθον¹ καὶ εἰς τὴν στήλην² τοῦ ἀγίου ἡμῶν ἀθρότου τοῦ δεσπότου τοῦ πορφυρογεννήτου : Εἰς τὴν πύλην τῆς Κορίνθου. Καὶ τίς μὲν ὁ συντάξας τὸ ἐπίγραμμα μοναχὸς Μάρκος δὲν γινώσκουμεν. Ἄλλα δὲν εἶνε ὅλως ἀπίθανον νὰ εἶνε Μάρκος ὁ Εὐγενικός ἑκατόπιν γενόμενος μητροπολίτης Ἐφέσου καὶ ὡς τοιοῦτος παραστὰς τῷ 1439 εἰς τὴν ἐν Φλωρεντία σύνοδον. Φέρεται δὲ ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ καὶ Ἐκφρασις Κορίνθου. Καὶ εἶνε μὲν πιθανώτερον, ὅτι αὕτη εἶνε ἔργον τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, τοῦ νομοφύλακος Ἰωάννου τοῦ Εὐγενικοῦ, ἀλλὰ δὲν εἶνε ἐντελῶς ἀπίθανον νὰ ἐπεσκέφθη τὴν Πελοπόννησον καὶ ὁ Μάρκος, ὅτε ἦτο ἔτι μοναχός. Ἄν δ' οὕτως ἔχη τὸ πρᾶγμα, ὁ μόνος δεσπότης τῆς Πελοποννήτου ὁ κατὰ τὸ ἐπίγραμμα ἐπισκευάσας τὴν πύλην τῆς Κορίνθου, καταστραφεῖσαν ἐπὶ τῆς φραγκοκρατίας, οὐ καὶ τὸ ἄγαλμα ἰδρύθη ἐπ' αὐτῆς, δύναται νὰ εἶνε ὁ Θεόδωρος Α'. Καὶ ἄλλως δ' εἶνε πιθανόν, ὅτι οὗτος ὑπῆρξεν ὁ ἀνακαινίσας τὴν πύλην ταύτην. Ἴσως δὲ καὶ τὰ τείχη τῆς Κορίνθου, καὶ παρασχῶν ταύτην τὴν ἐπισκευὴν ὡς εἰςδατήριον δωρεὰν εἰς τὴν πόλιν, ἦν αὐτὸς παρέλαβε παρὰ τοῦ Καρόλου Τέκκου, ἐφ' ᾧ ἰδρύθη ἐπὶ τῆς πύλης καὶ ὁ ἀνδριὰς αὐτοῦ. Εἶνε δὲ τὸ ἐπίγραμμα γεγραμμένον καταλογόδην εἰς τέσσαρα κῶλα (στ. 1-4: Ἀστεως - δεσπότης, στ. 5-9: χειρὶ - λέγον, στ. 10: ἄλι-σιον - χρόνους, στ. 11-12: σκόπει - κλέος), καὶ ἔχει ὧδε·

¹ Καθὼς ἀνέγνω κορίνθων ὁ *Hardt* Catalogus codicum manuscriptorum graecorum bibliothecae regiae Bavaricae Τόμ. Β' σ. 86, ἐγράφησαν μόνον τῆς ἐπιγραφῆς.

² Ἐν τῷ κώδικι στήλην.

Ἄστεως τήνδε πύλην ἄθροισμοί ξένοι,
 ἦν ποτε, φεῦ τῆς τροχαλοπεπρωμένης,
 χερσὶν ἀλοῦσαν Ἰταλῶν ἐσπερίων
 ἀνάκτων γόνος, πορφυρικῆς δεσπότης

ἢ χειρὶ στεναρᾶ καὶ φρενῶν βάθει πλείων
 ἀντιμετῆξεν εἰς φορὰς παλινδρομοῦς·
 καὶ γὰρ θεσπίσας ἐξ ὕψους διανοίας
 τὸ σφῶν οὕτως ὑπερθεῖν ἐγράφη βρέτας,
 λόγοις ἀθέκτοις θεαταῖς πᾶσι λέγων
 10 ἄληπτον αὐτοῦ μνημῆν εἰς μακροὺς χρόνους.
 Σκόπει τε λοιπὸν ὅσον οὗτος ἐν βίῳ
 λαμπρὸν ἀπηνέγκατο πᾶμμεγα κλέος.

Ἡ δ' ἐπὶ μακρὸν ἀναδληθεῖσα τειχίσις τοῦ ἰσθμοῦ καταρ-
 θώθη τέλος μόλις τῷ 1413, ὅτε ὁ Μανουὴλ Παλαιολόγος μετὰ
 τὴν ἐκ τῆς Ἑσπερίας ἐπιστροφὴν αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπο-
 λιν, ἐπωφελούμενος τὴν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Βαγιαζίτ, βραχὺν
 χρόνον μετὰ τὴν ἦτταν καὶ ζώγρησιν αὐτοῦ παρὰ τὴν Ἀγκυραν
 τῷ 1402 ὑπὸ τοῦ Ταμερλάνου, ἐκελθοῦσαν εἰρήνην πρὸς τὸν
 Μωάμεθ Α', εὔρε τὴν εὐκαιρίαν νὰ διαρρυθμίσῃ τὰ τῆς Πελο-
 ποννήσου, στηρίζων τὴν ἐν αὐτῇ ἀρχὴν τοῦ ἰδίου υἱοῦ Θεοδώ-
 ρου Β' τοῦ διαδεχθέντος ὡς δεσπότης τὸν ἐν ἔτει 1407 θανόντα
 θεῖον Θεόδωρον Α'.

Περὶ δὲ τῆς τειχίσεως τοῦ ἰσθμοῦ τῆς γενομένης ὑπὸ τοῦ
 Μανουὴλ κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἔχομεν ἱκανὰς πηγὰς. Καὶ πρῶ-
 τον ὁ Φραντζῆς μαρτυρεῖ περὶ αὐτῆς τάδε: *Ἐν δὲ τῷ Ἰουλίῳ*
μηνί, ἔσκα' (= 1413) ἐξῆλθεν ἀπὸ τῆς πόλεως ὁ βασιλεὺς
κὺρ Μανουήλ. Ἀπελθὼν εἰς τὴν νῆσον Θάσον ἐπῆρεν αὐτὴν

1. Ἄστεως τὴν δὲ	ἀθροισμοί	2. ἦν ποδὶ	φευκτικῆς	Μή
τοι γραπτίαν	τροχαλῆς	πεπρωμένης;	3. ἀλοῦσαν	ἐσπερίων
πορ				
4. φουρανθῆς	5. στεναρᾶ	βαθῆ	πλείων	6. αὐτῆ μετ-
οἶξε	Μή τοι	γραπτίαν	μᾶλλον	αὔθις μετῆξεν;
σπίδας	διανίας	9. λέγων	11. τὲ	οὕτως
				12. πᾶν μέγα

ἐν μηνὶ Σεπτεμβρίῳ τοῦ 570β (= 1413) ἔτους· καὶ αὐθις ἀπῆλθεν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, εἶτα εἰς τὴν Μωρέαν, ἔνθα ὠκοδόμησε τὸ Ἐξαμίλιον ἐν ἐκείνῳ τῷ τόπῳ ὅπου καὶ ἐν ἑτέροις καιροῖς ὠκοδομήθη, ὅταν ὁ Ἀρταξέρξης ὁ βασιλεὺς περάσας ἐκ τῆς Ἀσίας μετὰ τοῦ μεγαροδμήτου ἐκείνου στρατοῦ ἤρχετο καὶ αὐτῶν. Εἶτα διὰ τὸ μᾶκρος τοῦ καιροῦ τὸ τὰ πάντα δαμάσσει καὶ ἀνεπιμέλητον ἀφεθὲν διεφθάρη· ἐκ δευτέρου δὲ κτισθὲν ἦν παρὰ τοῦ ἐν βασιλεῦσιν ἀειμνήστου μεγάλου Ἰουστινιανοῦ, οὐχ ὑπὲρ ἀνάγκης (ὅτι αὐτὸς γὰρ σχεδὸν εἶπειν τὸν κόσμον ἅπαντα ὑπέταξε), ἀλλὰ μόνον ἐφάνη αὐτῷ καλόν· ἐπεὶ καὶ ἄλλας ἑτέρας κτίσεις καὶ οἰκοδομὰς ἐποίει, τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν καλλωπίζων, ἔδοξεν αὐτῷ καὶ ἡ κτίσις τοῦ Ἰσθμοῦ. Προστάξας ἐγένετο ἐν τῷ τόπῳ ἔνθα ἐν τινι καιρῷ καὶ ὁ πατριάρχης Νικήτας ὁ ἐπονομαζόμενος Ὀρειφᾶς τὰς νῆας ἤγονν τὰς τριήρεσι· τὰς Ῥωμαϊκὰς διὰ τῆς ξηρᾶς τοῦ Ἰσθμοῦ ἐκ τῆς ἐλλαδικῆς θαλάττης εἰς τὴν δυτικὴν περάσας τοὺς Κρήτας Ἀγαρηνοὺς ἐτροπώσατο ¹.

Καὶ κατωτέρω δὲ διὰ τῶν ἐξῆς περιγράφει ὁ Φραντζῆς λεπτομερῶς τὰ τῆς τειχίσεως· Τῷ 570γ ἔπει, Μαρίνου γ' ὁ βασιλεὺς ἀπέσωσεν ἐν τῷ λιμένι τῶν Κεγχρεῶν ὀνομαζομένων καὶ τῇ ὀγδόῃ Ἀπριλλίου ἤρξατο ἰνακαθαίρειν καὶ ἀνοικοδομεῖν αὐτὸν δὴ τὴν Ἰσθμὸν, οὐ πέρα ἔστι τὸ μῆκος ἢ μᾶλλον εἶπειν τὸ εὖρος ἐκ μιᾶς θαλάττης εἰς τὴν ἑτέραν ὀργυῖαις τριςχιλίαις καὶ ὀκτακόσταις ² τὸ δὲ μᾶκρος ἐκ τῆς χέρσου τῆς Ἑλλάδος ἦτοι τῆς Ἀτικῆς γῆς μετὰ τὸ καταβῆναι τὴν τραχεῖαν ὁδὸν τὴν λεγομένην Πλάγιον κακὸν, ἕως τῆς πεδιάδος κάτωθεν φθάσαι, ἐν ᾧ τόπῳ ἦν κτισθέντα τὰ τείχη ταῦτα τοῦ Ἰσθμοῦ, στάδια τριάκοντα ³. Ἀπὸ δὲ τῶν τειχῶν τοῦ Ἰσθμοῦ ἕως τῆς Κορίνθου τοῦ ⁴ ὑπὲρ νεφέλας φρουρίου βουνῶν καὶ

¹ Φραντζῆς ἐκδ. Βόννης σ. 96,4 κ. ἑ.

² Ἐν τῷ παρ' ἐμοὶ χειρογράφῳ ὀργυῖαι τριςχιλίαι καὶ ὀκτακόσται.

³ Ἐν τῷ παρ' ἐμοὶ χειρογράφῳ στάδια τριάκοντα καὶ...

⁴ Ἐν τῷ παρ' ἐμοὶ χειρογράφῳ τῶν.

τοῦ ἰσθμοῦ τέλος στάδια ὑπάρχοναι πολλά ¹. Ἔοικε δὲ ἡ Πελοπόννησος πλατάνου φύλλῳ εἰς πάντα, τοῦ δὲ φύλλον τὸ καῦλος ὁ ἰσθμὸς ἐστίν. Ἀνέστησε δὲ πύργους ² ἐν αὐτῷ ἑκατὸν πενήκοντα καὶ τρεῖς. Καὶ ἐν τινι μαρμάρῳ εὗρον γράμματα γεγραμμένα λέγοντα οὕτως· «φῶς ἐκ φωτός, θεὸς ἀληθινός ἐκ θεοῦ ἀληθινοῦ φυλάξῃ τὸν αὐτοκράτορα Ἰουστινιανὸν καὶ τὸν πιστὸν δοῦλον αὐτοῦ Βικτωρίνον καὶ πάντας τοὺς ἐν τῇ Ἑλλάδι οἰκοῦντας, τοὺς ἐκ θεοῦ ζῶντας ³.

Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ἀξία λόγου εἶνε πλήν τῶν λέξεων τοὺς ἐκ θεοῦ τῆς ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐπιγραφῆς, ἀνθ' ὧν ἐ λίθος ἔχει ΤΗC ΚΤΘΕΩΝ ⁴, ἡ ἐσφαλμένη χρονολογία σπδγ'. ἀνθ' ἧς ὁ ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ μου κώδιξ τοῦ Φραντζῆ ⁵ ἔχει ὀρθῶς σπκγ'. Ἄλλ' ὅτι καὶ ἐν ἄλλοις κώδιξι τοῦ Φραντζῆ ἐφέρετο ἡ χρονολογία αὕτη ἐσφαλμένη, ξενίζουσα ἐνίοτε τοὺς ἀναγνώστας τῆς χρονογραφίας αὐτοῦ, προβαίνοντας εἰς διόρθωσιν αὐτῆς, ἀποδεικνύει τὸ ἐξῆς μέρος ἀνεκδότου χρονικοῦ σημειώματος, περιλαμβανομένου ἐν τῷ κώδικι 61° φ. 94^a τῆς ἐν Ἀγίῳ Ὁρει εὐαγοῦς μονῆς τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος, εἰλημμένον δὲ πάντως ἐκ τοῦ Φραντζῆ κατ' ἐπιτομήν· Ἔτους σπκη' ἀπριλλίου ιη' ὁ βασιλεὺς κῶρ μανουήλ ἤρξατο καθαίρειν καὶ οἰκοδομεῖν αὐτὸν τὸν ἰσθμὸν, οὐπερ ἐστὶ τὸ μῆκος ἢ μᾶλλον εἰπεῖν τὸ εὖρος ἐκ μιᾶς θαλάττης εἰς τὴν ἑτέραν ὄργιαις τρισχίλιας καὶ ὀκτακόσιας. Ἔοικε δὲ ἡ Πελοπόννησος πλατάνου φύλλον ἐς πάντα, τοῦ δὲ φύλλον τὸ καῦλος ὁ ἰσθμὸς ἐστίν· ἀνέστησε δὲ πύργους ἐν ἑαυτῷ ἑκατὸν πενήκοντα καὶ τρεῖς, καὶ ἐν τινι μαρμάρῳ εὗρὼν γράμματα γεγραμμένα λέγοντα οὕτως· φῶς ἐκ φωτός θεὸς ἀληθινός, ἐκ θεοῦ ἀληθινοῦ, φυ-

¹ Ἐν τῷ παρ' ἐμοὶ χειρογράφῳ μετὰ τὴν λέξιν στάδια ἔπεται κενόν. . . .

² Ἐν τῷ παρ' ἐμοὶ χειρογράφῳ τείχους.

³ Φραντζῆ ἰκδ. Βόννης σ. 107, 19 κ. ἰ.

⁴ Ὁ Φραντζῆς εὐκόλον ἦτο νὰ πλανηθῇ ἀναγνῶνς τὸ δεύτερον ὡς Ε τὸ Γ τὸ τελικὸν τοῦ ΤΗC καὶ παραβλέψας τὸ ἄνωθεν τῆς ἀνορθογράφως, τοῦλάχιστον κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ κ. Σικιά (*Ἴδε ἀνωτέρω σ. 38), γεγραμμένης λέξεως ΘΕΩΝ μικρὸν Τ.

⁵ Ἴδε ἀνωτέρω σ. 269.

λάξει τὸν αὐτοκράτορα Ἰουστινιανὸν μετὰ τῶν πιστῶν δούλων αὐτοῦ Βηκτιρίου καὶ πάπας τοῦ ἐν τῇ Ἑλλάδι οἰκοῦντας τοὺς ἐκ θεοῦ ζῶντας.

Καὶ ταῦτα μὲν τὰ τοῦ Φραγκτῆ· ὁ δὲ Λαόνικος Χαλκοκονδύλης ὡς ἐξῆς ἀγγεῖται τὰ τῆς τειχίσεως· Διὸ καὶ Ἐμμανουὴλ ὁ Βυζαντίου βασιλεὺς ἐπὶ Πελοπόννησον ἀφικόμενος τὸν τε ἰσθμὸν εἰείχισε, καὶ τοὺς Πελοπόννησιους αὐτοῦ μειοπεμφάμενος, ἐπειδὴ εἰείχισε τὸν ἰσθμὸν. Ὁ δὲ ἰσθμὸς οὗτος ἐξῆμπασαν τὴν Πελοπόννησον, ὥστε νῆσος γενέσθαι, διείργει, ἐς δύο καὶ τεσσαράκοντα σταδίους ἀπὸ θαλάττης εἰς θάλατταν καθήκων, καθ' ὃν δὴ χῶρον καὶ Ἰσθμια ἐτελεῖτο τοῖς Ἕλλησι. Διήκει δὲ ἀπὸ Κορίνθου πόλεως σταδίους πέντε καὶ εἴκοσι. Τούτῳ τὸν ἰσθμὸν ἐλαύνοντος Ξέρξεω τοῦ Δαρείου ἐπὶ τὰς Ἀθήνας εἰείχισαντο Πελοποννήσιοι, διακωλύειν βουλόμενοι μὴ παρίεναι εἴσω τῆς Πελοποννήσου τὸν βάρβαρον. Μετὰ δὲ ταῦτα Ἰουστινιανὸς ὁ Ῥωμαίων βασιλεὺς τὸ δεύτερον εἰείχισε. Καὶ οὗτος δὴ, ὡς εἰρηναῖα αὐτῷ πρὸς Μεχμέτη τὸν Παιαζήτεω, ἐς Πελοπόννησον ἀφικόμενος τὸν τε ἀδελφὸν αὐτοῦ καθίστη ἐπὶ τὴν ἀρχὴν τῆς Πελοποννήσου καὶ τὸν ἰσθμὸν εἰείχισεν, ὥστε αὐτῷ τελέσαι τοὺς Πελοποννησίους ἐπὶ τὴν τοῦ ἰσθμοῦ φυλακὴν χρήματα. Προηγόρευε μὲν οὖν ἐς τὸν ἰσθμὸν συλλέγεσθαι οἱ δὲ ἐπειθόντιο, καὶ συλληχθέντες εἰείχιζον, συμβαλλόμενος ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν¹.

Ἄλλὰ καὶ παρ' ἄλλου συγγραφείως, τοῦ Μάζαρι, ἐν τῇ Ἐπιδημῖα τοῦ Ἄδου φέρονται τὰ ἐξῆς περὶ τοῦ ἔργου τούτου τοῦ αὐτοκράτορος Μανουήλ· Εἶτα μέχρι καὶ Θεσσαλονίκης τοῦ τοιοῦτου ἐλθόντος καὶ τὰ ἐκεῖσε πάντι' εὐ καὶ ὡς εἰκὸς διαθεμένον, ἐπανῆκε μετὰ τῆς τοιαύτης δυνάμεως καὶ πρὸς τὴν τοῦ Πέλοπος χαιρών. Ἐπανῆκεν οὖν οὐ πρὸς θοίνην οὐδὲ θήραν, ἀλλ' οὐδὲ πρὸς ἄνεσιν καὶ πόνων ἀνακωχὴν τῶν πολλῶν καὶ γενναίων ἐκείνων ἔργων ὧν ἐν Θεσσαλονίκῃ

¹ Λαόνικου Χαλκοκονδύλη εκδ. Βόννης; σ. 183,20 κ. ἑ.

καὶ θάσω πεποίηκεν· ἀλλὰ τὸν ἀπ' αἰῶνος κατεσκαμμένον Ἰο-
θμὸν τῆς Πελοποννήσου καὶ βατὸν τυχάνοντα τῷ βουλομένῳ
παντὶ, ὃν οὐδ' ἐν ὕπνοις ὀνειροπόλησέ τις τῶν προτοῦ βασι-
λέων πρὸς τὸ τειχίσαι τε καὶ ταφρῶσαι, τοῦτον παρὰ πᾶσαν
προσδοκίαν ἐν πέντε πρὸς ταῖς εἴκοσιν ἡμέραις μετ' ἐπάλλξεων
καὶ πυργωμάτων τὸν τοιοῦτον τετείχικε περίβολον, καὶ σὺν
αὐτῷ ἀνωκοδόμησε καὶ τὰ ἐν ἄκροις κατεσκαμμένα δύο προ-
λήκτια εἰς φρουρὰν μὲν τῶν ἐνδον συναναστρεφομένων, λιμένα
δὲ τῶν χειμαζομένων ἐξῶθεν ὑπ' ἀνάγκαις βαρβαρικαῖς ¹.

Εἰς ταῦτα δὲ προστίθεται τὸ ἐξῆς χωρίον τοῦ Βραχέως χρο-
νικοῦ τοῦ ἐκδομένου ἐν τῇ Βυζαντίδι τῆς Βόννης μετὰ τὸν
Δούκαν· Τῷ ς' αὐγ' εἴει ἦλθεν κύριος (ἐν τῷ κώδικι κατὰ τὴν
ἐμὴν ἀντιβολὴν κῦρ) Μανουὴλ ὁ βασιλεὺς ὁ Παλαιολόγος καὶ
ἔκτισεν τὸ Ἑξαμίλιον (ἐν τῷ κώδικι κατὰ τὴν ἐμὴν ἀντιβολὴν
ἑξαμή²) μηνὶ Μαΐῳ καὶ μηνὶ Μαρτίῳ λ' ἡμέρα τοῦ μεγάλου
Σαββάτου (ἐν τῷ κώδικι κατὰ τὴν ἐμὴν ἀντιβολὴν σαβάτου)
ἐπίασεν τοὺς ἀρχοντας τοῦ Μωραῖως ³. Αὐτὸ δὲ αὐτότατον τὸ
σημείωμα τοῦτο (μόναι διαφοραὶ σαββάτου καὶ μωραῖως) εὐ-
ρηται καὶ ἐν τῷ ὑπ' ἐμοῦ ἐκγραφέντι Παρισιακῷ κώδικι 177ῖ
φ. Α⁶.

Ἄλλὰ πλὴν τούτων πάντων ἔχομεν καὶ βραχὺ χρονικὸν ση-
μείωμα περιλαμβανόμενον εἰς δύο κώδικας τῆς Ἐθνικῆς βι-
βλιοθήκης τῶν Παρισίων, γεγραμμένους ἀμφοτέρους τὸν δέ-
κατον πέμπτου αἰῶνα. Ἐκ τοῦ ἐτέρου δ' αὐτῶν ἔχει ἐκδοθῆ
ἔκπαλαι ἐν τοῖς σημειώμασιν εἰς τὸ Πασχάλιον Χρονικόν ³.
Ἐξεδόθη δ' ἐν αὐτοῖς ex codice Regio, οὗ δὲν ἀναγράφεται ὁ
ἀριθμὸς. Εἶνε δ' οὗτος ὁ κώδιξ ὁ φέρων νῦν ἐν τῇ Ἐθνικῇ βι-
βλιοθήκῃ τῶν Παρισίων τὸν ἀριθμὸν 2622, ἔχων τὸ σημείωμα

¹ *Boissonade Anecdota Graeca e codicibus Regiis*. Ἐν Παρισίοις, 1831.
Τόμ. Β' σ. 177 κ. ε. — *Ellissen Analecten der mittel-und neugriechischen
Literatur*. Ἐν Λειψίῳ, 1860 Τόμ. Δ', α' σ. 242.

² σ. 517, 11.

³ Ἐκδ. Βόννης Τόμ. Β' σ. 254.

ἐν φ. 599⁶. Ἐκδίδω δ' αὐτὸ ἐνταῦθα μεθ' ἱκανῶν μὲν διαφορῶν ἀπὸ τῆς ἐν τῷ Παρισιακῷ Χρονικῷ ἐκδόσεως, ἀλλ' ἀπαραλλάκτως ὡς φέρεται ἐν τῷ κώδικι ἐκ φωτογραφίας μετὰ πολλῆς τῆς προθυμίας σταλείσης μοι κατ' αἰτησίν μου ὑπὸ τοῦ κ. Omont. Ἐχει δὲ ὡδε: ∴ Ἐν ἔτει ς^ωϞ^ωκγ^ω ἰνδικτιῶνος η^η^ς μαρτίου κθ^η, ἡμέρα παρασκευῆ μεγάλη ἦλθεν ὁ βασιλεὺς ὁ μακαρίτης κύριος μανουὴλ ἐν τῷ λιμένι τῶν κεχρεῶν, καὶ τῇ η' ἀπριλλίου ἤρξατο ἀνακαθαίρειν καὶ ἀνοικοδομεῖν τὸ ἐξαμίλιον¹ ὄπερ ἔνι τὸ μῆκος (ἐκ τοῦ τὸ πρῶτον γραφέντος μῆκος) οὐργηὲς Γ^ω² ανέστησε³ δὲ πύργους ἐπ' αὐτῷ ργ^γ. Εὐρέθεισαν καὶ γράμματα ἐν μαρμάρῳ λαξευτὰ κατὰ τὸ μέρος τὸ ἐν τῇ ἐλάδῃ⁴ λέγοντα οὕτως· φῶς ἐκ φωτὸς θεὸς ἀληθινὸς ἐκ θεοῦ ἀληθινοῦ· φυλάξῃ τὸν αὐτοκράτορα ἰουστινιανόν· καὶ τὸν πιστὸν αὐτοῦ δοῦλον βικτορίνον καὶ πάντας τοὺς ἐν τῇ ἐλάδῃ οἰκούντας τοὺς ἐν θεῷ ζώντας.

Τὸ δ' αὐτὸ σημεῖωμα εὕρηται καὶ ἐν τῷ Παρισιακῷ κώδικι 1278 ἐν φ. 172⁶. Εἶνε δ' ἀπαραλλάκτον τῷ ἀνωτέρῳ πλὴν ὀλίγων ὀρθογραφικῶν διαφορῶν, αἷς ὑπεσημείωσα ἤδη. Τὸ αὐτὸ δὲ σημεῖωμα τέλος μετὰ τινων λεκτικῶν καὶ ὀρθογραφικῶν διαφορῶν περιέχει τὸ βραχὺ χρονικὸν τὸ περιλαμβανόμενον ἐν τῷ κώδικι 282 φ. 87⁶ κ. ε. τῆς ἐν Ἀγίῳ Ὁρει μονῆς Διονυσίου.

Ἐκ τῶν χωρίων τούτων γίνεται δῆλον, ὅτι ὁ Μανουὴλ ἔφθασεν εἰς τὸν λιμένα τῶν Κεχρεῶν τὸν Μάρτιον τοῦ 1415. Καὶ κατὰ μὲν τὸν Φραντζῆν ἡ ἡμέρα τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ ἦτο ἡ 13 Μαρτίου, κατὰ δὲ τὸ παρισιακὸν χρονικὸν σημεῖωμα ἡ 29 Μαρτίου, μεγάλη Παρασκευῆ. Τῆς δὲ τειχίσεως ἔναρξις ἔγεινε τῇ ὀγδόῃ Ἀπριλίου, ὡς ὀλογράφως φέρεται παρὰ τῷ Φραντζῆ. Πρὸς τὴν αὐτὴν δὲ χρονολογίαν συμφωνοῦσιν ἀμφοτέρω τάπογραφα τοῦ παρισιακοῦ χρονικοῦ σημειώματος. Ἡ δ' ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ

¹ Ἐν τῷ Παρισιακῷ κώδικι 1278 ἐξαμίλιον.

² Ἐν τῷ Παρισιακῷ κώδικι 1278 οὐργιὰς, Γω.

³ Ἐν τῷ Παρισιακῷ κώδικι 1278 ἀνέστησεν.

⁴ Ἐν τῷ Παρισιακῷ κώδικι 1278 ἐλάδει.

Πασχαλίου χρονική γραφή κ' (= εἴκοτον) εἶνε παρανεγνωσμένη ἀντί τοῦ ἐν τῷ κώδικι γεγραμμένου η' (= ὀκτώ). Τὸ δὲ μῆκος τοῦ τείχους ὁ μὲν ἀρχαῖζων Λαόνικος Χαλκοκονδύλης λέγει ἐκτεινόμενον εἰς τεσσαράκοντα καὶ δύο στάδια, ἐν διαφωνίᾳ πρὸς τὸ ὑπὸ Διοδώρου τοῦ Σικελιώτου καὶ τοῦ Προκοπίου ἀναγραφόμενον μέτρον τεσσαράκοντα σταδίων, ὁ δὲ Φραντζῆς ἀνάγει εἰς ὀργυίας τρισχιλίας καὶ ὀκτακοσίας, ὁμοίως δὲ καὶ τὸ παρισιακὸν χρονικὸν σημείωμα. Ἄλλ' αἱ δύο αὗται μαρτυρίαι δὲν συμφωνοῦσι πρὸς ἀλλήλας. Ἐν ὀργυιά νοῆται ἐνταῦθα ἢ αὐτὴ καὶ παρ' ἀρχαίοις, ἀντεστοίχει πρὸς τὸ ἑκατοστὸν τοῦ σταδίου ἕνα τρισχιλία ὀκτακοσμία ὀργυαὶ ἀποτελοῦσι στάδια τριάκοντα ὀκτώ, ἐπειδὴ δ' ἕκαστον τούτων πρέπει νὰ ὑπολογισθῇ πρὸς μέτρα 184,98, ἔχομεν ἐν ὄλῳ μέτρα 7028,24 ἀντί τῶν κατὰ τὸν Χαλκοκονδύλην 7769,16. Ἐξ ἐτέρου δὲ οὐδέτερος τῶν ἀριθμῶν τούτων ἀνταποκρίνεται πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ Ἑξαμιλίου, ὅπερ ἔφερον ὁ ἰσθμὸς, διότι ἐξ μίλια ῥωμαϊκά, οἷα τὰ ὑποτιθέμενα ἐνταῦθα, ἀποτελοῦνται ἐκ μέτρων 10868,30· πλησιάζουσι δ' ὁμοίως ἀμφότεροι πρὸς τὸν ὑπολογισμὸν τοῦ Boblay, ἀναδιβάλλοντος τὸ μῆκος τοῦ ἀρχαίου τείχους εἰς 7300 μέτρα¹.

Ὡς πρὸς δὲ τοὺς πύργους τῶν τειχῶν συμφωνοῦσιν ὁ Φραντζῆς καὶ τὸ παρισιακὸν χρονικὸν σημείωμα, ἐν οἷς οὗτοι λέγονται ἑκατὸν πενήκοντα τρεῖς· εἰς τούτους δὲ προσθέτει ὁ Μάζαρις καὶ τὰ δύο κατὰ τὰ ἄκρα τοῦ περιβόλου ὑπὸ τοῦ Μανουήλ ἀνακτισθέντα φρούρια ὡς καὶ τὰς ἐπάλλξεις τοῦ τείχους. Ὁ αὐτὸς δὲ ποιεῖται λόγον καὶ περὶ τῆς περιβαλλούσης τὸ τεῖχος τάφρου².

Οὐδὲ παρατηροῦμεν μεταξὺ τοῦ Φραντζῆ καὶ τοῦ χρονικοῦ σημειώματος ταύτας μόνας τὰς ἤδη σημειωθεῖσας συμφωνίας, ἀλλὰ καὶ περὶ τὴν φράσιν ἤρξατο ἀνακαθαίρειν καὶ ἀνοικοδομεῖν τὸ Ἑξαμίλιον συμφωνοῦσι καὶ περὶ τὴν ἀναγραφὴν τῆς

¹ Expédition de Morée σ. 37.

² Τειχίσαι τε καὶ ταφρῶσαι ἔν τε τῷ ἀνωτέρῳ παρατεθέντι χρολίῳ καὶ κατωτέρῳ παρὰ Boissonade ἐνθ' ἀν. σ. 179. Ellissen σ. 243.

ἐπιγραφῆς τῶν ἰουστινιανείων χρόνων, καθ' ἑλοῦ δ' εἰπεῖν εἶνε σαφές, ὅτι τὸ χρονικὸν σημεῖωμα οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ ἐπιτομὴ τοῦ δευτέρου τῶν ἀνωτέρω παρατεθέντων χωρίων τοῦ Φραντζῆ. Περίεργος δὲ εἶνε, οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ἡ ἐν ἀρχῇ μεταβολὴ τῆς ἡμερομηνίας τῆς εἰς Κεγχρεᾶς ἀρίξεως τοῦ Μανουὴλ Παλαιολόγου. Ὁ δὲ γράψας τὸ χρονικὸν σημεῖωμα δὲν ἠρκέσθη νὰ μεταβάλῃ τὸν ἀριθμὸν τῆς ἡμερομηνίας, ἀλλὰ προσέθηκε καὶ ὅτι ἦτο μεγάλη Παρασκευὴ, οἶονεὶ θέλων νὰ μὴ δικυφισθηθῆ ἡ ἀκρίβεια τῆς βεβαιώσεως αὐτοῦ. Διὰ τῆτον δὲ τὸν λόγον νομίζω, ὅτι ἡ ἡμερομηνία αὕτη εἶνε προκριτοτέρα.

Ἄλλὰ τί σημαίνουσιν αἱ λέξεις ἀνακαθαίρειν καὶ ἀνοικοδομεῖν; Τὸ τεῖχος ἦτο κατεσκαμμένον, καθ' ἃ λέγει ὁ Μάζαρις. Ἄρα πρὸ τῆς ἀνοικοδομήσεως, ἦτοι τῆς ἀνακτίσεως τῶν κατεστραμμένων αὐτοῦ μερῶν, ἔδει νὰ καθαρισθῶσι τὰ ἐρείπια καὶ χρησιμοποιοθῶσιν οἱ χαμαὶ κείμενοι ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων χρόνων λίθοι. Μεταξὺ δὲ γινομένου τούτου τοῦ ἔργου, εὗρέθη καὶ ὁ ἐκ τῶν ἰουστινιανείων χρόνων ἐνεπιγράφος λίθος, οὗ τὴν ἐπιγραφὴν εὗρισκομεν ἀντιγεγραμμένην παρὰ τῷ Φραντζῆ καὶ ἐν τῷ ἐκ Παρισίων χρονικῷ σημειώματι μετὰ μικρῶν διαφορῶν ἀπὸ τοῦ ἀνωτέρω παρατεθέντος πρωτοτύπου τοῦ εὗρισκομένου νῦν ἐν Κορίνθῳ.

Ἄλλα δὲ τινα περὶ τῆς τειχίσεως τοῦ ἰσθμοῦ μαυθάνομεν ἐξ ἀνωνύμου ἀνεκδότου ἐγκωμίου εἰς τὸν Μανουὴλ Παλαιολόγον καὶ ἐκ τοῦ ὁμοίως ἀνεκδότου εἰς αὐτὸν ἐγκωμιαστικοῦ λόγου τοῦ Ἰωάννου Ἀργυροπούλου.

Καὶ ἐν μὲν τῷ ἀνωνύμῳ ἐκείνῳ ἐγκωμίῳ, ἀποκειμένῳ ἐν τῷ Παλατίνῳ κώδικι 226 τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Βατικανοῦ, ἀναγινώσκομεν ἐν φ. 96^ο τὰ ὀλίγα ταῦτα: Καὶ ταύτην (τὴν Θεσσαλονίκη) εὖ διαθείς ἀνὰ τὴν Πέλοπος ἤκεν εὐθύς, καὶ Κεγχρεαῖς προσορμίσας καὶ Κορίνθου ἐπιβάς τειχίζει Πελοποννήσου πάντα τὸν ἰσθμὸν καὶ ἀνίστησι τὸν περίβολον θῆτιον ἢ περ

ῥοντο πάντες, καὶ γίνεται μόνον οὐ τοῖς ἰδοῦσι καινόν, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀκούσασι πᾶσι.

Πολύ δὲ πλείστερα καὶ σπουδαιότερα εἶνε τὰ ἐκ τῆς τοῦ Ἰωάννου Ἀργυροπούλου ἀνεκδότου Συγκρίσεως παλαιῶν ἀρχόντων καὶ νέου, τοῦ νῦν αὐτοκράτορος (τοῦ Μανουήλ). Ἐν αὐτοῖς ἀναγινώσκωμεν τάδε ¹.

Ἰσθμὸς ἦν τῆ νήσῳ ἧ καὶ περίβολος ὁ αὐτός, φρουρῶν αὐτὴν ἀσφαλῶς καὶ τοὺς πολεμίους κωλύων τῆς ἐν αὐτῇ βλάβης καὶ τηρῶν αὐτὴν ἀπὸ τῶν ἄμαχον ² ὡς εἰκός· ὅς βασιλεῦσι παλαιῶν εἰργασται θαυμασίους ᾧ χρόνος λύσιν ἐπέθηκε τιαύτην, ὡς μηδὲ λείψανον αὐτοῦ φαίνεσθαι. Τὸ δὲ μείζον, ὡς οὐδ' ἐλπίς ἦν ἐπανορθώσεως τῷ κειμένῳ οὐ βασιλείᾳ παρούσῃ μόνον, ἧ συνέστιν ἔνδεια χρημάτων οὐ μόνον ἀλλὰ καὶ τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν, ἀλλ' οὐδὲ τῆ παλαιῶν ἀρχόντων ἐνὴν ἧ βουλευσασθαι ἧ διαπραξασθαι. Τοσοῦτου ἔργον ἀδύνατον ἐνομιζέτο καὶ ἀνεπιχειρήτον εἶναι παντί. Ὁ βουλευσάμενος εἰς ἑαυτὸν αὐτοκράτωρ ἅμα τῷ ἐνθυμηθῆναι ἔσπευδεν ἀνῆσαι τὸ βούλευμα, καὶ παραγενόμενος τῶν ἔργων ἐφάπτεται, καὶ τοὺς οἰκοῦντας δέον ὁμολογεῖν αὐτῷ χάριτας ὃ τι πλείστας καὶ προσάγειν ὧν ἂν ἕκαστος εὐπορεῖ ³, ὃ μὲν χρήματα ⁴, ὃ δὲ σπουδὴν, ὃ δὲ προθυμίαν καὶ μηδεὶς ἀσυντελής εἰς τοσοῦτον ὕψους μέγεθος γνώσεως φαίνεσθαι. οἱ δὲ τοῖς προσηρημένοις τάναντία βουλευόνται, καὶ κωλύειν ἀρχὴν ἐπιχειροῦν ἀρίστης τὸν ἡγεμόνα βουλῆς. πρῶτον μὲν λάθρα καὶ βουλευόμενοι καὶ δρῶντες ὅσον ἐπὶ τὴν ἔργου φθορὰν, καὶ τέλος πολέμιοι τῷ κρατοῦντι φανερώς γίνονται, οἱ μὲν αὐτῶν φυγῇ τὰ φρούρια κατασχόντες, οἱ δὲ τοῖς ἀνθισταμένοις συνέτρεχον. Ὁ δὲ γενναῖος πάντα θέμενος ἐν δευτέρῳ πολεμεῖν αὐτοῖς ὡς πολεμίους βουλευέται· καὶ τοῖς μὲν αὐτῶν ἅ χρῆ πράττειν ἐξ ἐπιτάγματος ὑφηγεῖται, τοῖς δ' ὡς σύμβου-

¹ Τὸ χωρίον ἐκ δύο κακῶν κωδίκων, τῶν Παρισιακῶν 817 (A) καὶ 1191 (B), ὧν πρόκεινται μοι ἀντίγραφα. Περιττόν δὲ θεωρῶ νὰ παραθίσω ἐνταῦθα τὰς ἐν τοῖς πλείστοις συμφωνούσας ἀμαρτάδας τῶν δύο τούτων κωδίκων· κλήν τινων χωρίων ἐν οἷς ἐπήνεγκον καιριωτέρας διορθώσεις.

² ἄμαχος AB

³ εὐπορεῖ AB

⁴ χρήματα B: χρήματος A

λος ἢ διδάσκαλος ἀγαθός· παραγγέλλει, καὶ ποτὲ μὲν εὐεργεσίαις αὐτοῖς ὑπισχνεῖται, ποτὲ δὲ τοῦτοις ἀπειλεῖ κάκιστα, ἵνα τοὺς μὲν ἐλπίδι, τοὺς δὲ φόβῳ πρὸς ἑαυτὸν ἐλκύσας ῥαδίως¹ καὶ γενναίως ἤδη πάντα ποιήσῃεν· ὁ δὲ καὶ γέγονε. Τοὺς μὲν γὰρ αὐτῶν εὐεργεσίαις καὶ τιμῇ, τοὺς δὲ πολέμῳ καὶ βίαις νόμων ἐλάμβανε καὶ, πάντας ἤδη καταγωνισάμενος, ὄλων, ὡς εἰκός, περιγίγνεται. Πλὴν οὐ μικροῖς οὐδ' ὀλίγοις ἐνέτυχε τῶν δεινῶν, ἄχρις ἂν ἐνέγκοι τὴν ἐν αὐτοῖς νίκην. Ἐπειτα καινὸν ἔργον τεχνίζειν ἐπιχειρεῖ καὶ τοῦτο καινῷ τρόπῳ καὶ παραδόξῳ λίθους καὶ ξύλα συνθεῖς, τὰ φρούρια ἐξώθεν περιελάσας καὶ σκόλοπας ἤδη κατασκάψας πύργους τε ἀναστήσας καὶ φρούρια θέμενος οὐ τὰ τυχόντα, καλῶς καὶ γενναίως αὐτὸν ἀσφαλιζέται· καὶ γὰρ ἅπαντα σχιδὸν ἐξ ἑδαμντιῶν τῶν λίθων καὶ σιδήρῳ συνδεδεμένων ἐποίησεν· ἅπερ ἀκριβῶς οἱ πολέμιοι βάλλοντες πανταχόθεν οὔτε χαυνῶται τὴν οἰκοδομήν, ἀλλ' οὐδὲ τὴν ἁρμονίαν <καὶ> παραλύσαι δυνήσονται, ἀλλ' ἀπελεύσονται μᾶλλον τὴν αὐτῶν κατακλύοντες δύναμιν. Τοιοῦτος γνώσει ξένη τοῦ βασιλέως ὁ περιβολὸς ἀναφαινέται. Τοῦτο σαφῆς ἀσφάλεια τῇ νήσῳ πάντως ἐγένετο, λιμὴν ἀκύμαντος² πλείουσι, μεγίστη καταφυγὴ πολὺ θαλάττης ἰσχυροτέρη, χειμαζομένοις ἀρραγῆς ἄγκυρα. Οὐδενὶ γὰρ τὸ γένος ἡμῶν ἢ τῷ περὶ τὴν τράπεζαν εἰσικεν ὕδατι νῦν, ἐφ' ὃ³ τι ἂν ἐλκύσῃ τις ἄκρῳ τῷ δακτύλῳ φερόμενον αὐτὸ μέρος ἢ καλάμῳ τινὶ παραποταμίῳ πρὸς ἅπαν καμπτομένῳ τὸ πνέον· ὃ νῦν αὐτὸς πηγνυμένους τῷ πυρὶ τῶν βρῦβάρων ἔλυσας εὐκрасία σου καὶ θυμῷ καιομένους αὐτῶν ἐθεράπευσας δρόσῳ θερμῇ σου. Εἰ γὰρ μόνον ἐθέλειεν οἱ τῶν ὑπηκόων παῖδες, οὐ μόνον ἐπιβουλαὶ τῶν ἀνθρώπων [οὐκ] ἰσχύσουσιν, ἀλλὰ καὶ τῶν Ἀρχιμήδους αἰ μηχαναὶ πάσαι ὅταν εὐρεθῶσιν οὐ δυνήσονται βλάψαι· ἀλλὰ προσβαλοῦσι μὲν ἰσῶς αὐτῷ, οὐ περιέσονται δέ. Οὐδὲ γὰρ ἀπλῶς γέγονεν, ἀλλὰ μέλλων οἰκοδομεῖν τὸ θαυμαζόμενον ἔργον ἅπαντι, ἀλλαχοῦ μὲν ἔσκαψε βάθος, ἀλλαχοῦ δὲ καὶ θεμελίον εὐρῶν ἀρχαῖον ἀνεκμοχλευτον⁴ οὐκ ἐξ, ἀλλὰ κινήσας ἐπέθηκε τὴν ἐξώθεν αὐτοῦ δύναμιν, καὶ σχεδὸν ἀνάλωτον ἅπασιν ἀνι-

¹ ἐλκύσας ῥαδίως ἔγραφα· ἐλκύση ῥαδίως B· ἐλκύσης ἁδίως A

² ἀκύμαν AB

³ ὃ AB

⁴ ἀνεμόχλευτον AB

σταῦ ὡς μηδὲ γρυῖσαι τινα τολμῆσαι φωνῆν. Τὸ δὲ μείζον, ὡς βραχὺ χρόνῳ καὶ τὸ μῆκος ἐγγύς σταδίων ἐξήκοντα.

Ἐκ τῆς μακρᾶς ταύτης διηγήσεως τοῦ Ἀργυροπούλου βλέπομεν μὲν ἐπικυρουμένην τὴν περιτάφρευσιν τοῦ περιδόλου, περὶ ἧς ἐγεινεν ἀνωτέρω λόγος, μανθάνομεν δὲ τὴν διὰ συνθέσεως λίθων καὶ ξύλων, ἤτοι διὰ τῆς παρ' ἡμῖν λεγομένης ξυλοδεσιᾶς, μετὰ συνδέσεως διὰ σιδήρων οἰκοδόμησιν τοῦ τείχους, κατασκευασθέντος ὀχυρωτάτου. Ἡ δὲ ἀναγκαία ξυλεία προήρχετο ἐκ Βενετίας, ἂν δώσωμεν πίστιν εἰς λχυρευτικόν τι σχόλιον τοῦ περὶ τοῦ τείχους χρησιμοῦ, περὶ οὗ γενήσεται λόγος κατωτέρω. Τὰ δὲ λεγόμενα ὑπ' αὐτοῦ, ὅτι οὐδὲ λείψανον τοῦ ἀρχαίου περιδόλου ἐφαίνεται, εἶνε ὑπερβολικὰ πάντως, καὶ δὲν συμφωνοῦσιν οὔτε πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς ἀνακαθάρασεως καὶ ἀνοικοδομήσεως παρὰ τῷ Φραντζῆ καὶ ἐν τῷ παρισιακῷ χρονικῷ σημειώματι, οἶαν ἐξήγησ' ἀνωτέρω, οὔτε πρὸς τὰ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἀργυροπούλου βεβαιούμενα κατωτέρω διὰ τῶν λέξεων ἀλλαχοῦ δὲ καὶ θεμέλιον εὐρῶν ἀρχαίων, ἀνεκμόχλευτον οὐκ ἔῃ, ἀλλὰ κινήσας ἐπέθηκε τὴν ἐξωθεν αὐτοῦ δύναμιν. Ἡ δὲ μαρτυρία περὶ τοῦ μήκους τοῦ τείχους, ὡς ἐξικνουμένου εἰς ἐξήκοντα στάδια, εἶνε πάντως ἀνακριβής. Καὶ ἐν ἄλλῳ δέ τινι δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὰς ἄλλας πηγὰς ὁ Ἀργυρόπουλος, ποιούμενος λόγον περὶ τῶν ἀντιδράσεων τῶν ἐν Πελοποννήσῳ ἰσχυρῶν κατὰ τῆς τειχίσεως τοῦ ἰσθμοῦ καὶ τῆς διὰ τοῦτον τὸν λόγον τιμωρίας αὐτῶν. Αὕτη κατὰ τὰς ἄλλας πηγὰς ἐπῆλθε μετὰ τὴν ἐγύρωσιν. Ὁ δὲ Μάζαρις ῥητῶς ποιεῖται μνεῖαν τῆς ἀποπείρας τῶν ἐπιχωρίων ἀνδρῶν ὅπως προβῶσιν εἰς τὴν καταστροφὴν τοῦ ἤδη ἐκτισμένου τείχους. Ἐχει δὲ τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Μάζαρι ὧδε·

Δούλους κατὰ τοῦ γυνναιοτάτου βασιλέως ἔγραψαν, καὶ πρὸς τοὺς ἐργαζομένοις ἠπειλήσαν, ἵνα καὶ τὸν ἀνοικοδομηθέντα πρὸς σωτηρίαν αὐτῶν τε καὶ τῶν μετ' αὐτῶν περίβολον κατασκάψωσι, καὶ τὸν τοῦ-

τον τειχίσαντα εὐεργέτην τε καὶ πρύτανιν καὶ πολιοῦχον καὶ τῶν Ῥωμαίων ἄγρυπνον φύλακα, κἄν τῷ παρόντι καιρῷ καθ' Ἡρακλέα καὶ ὑπὲρ Ἡρακλέα ἀγωνιζόμενον, τὸν τὰ ἑαυτοῦ πάντα δεύτερα θέμενον πρὸς τὸ τειχίσει τε καὶ ταφρῶσαι μόνον τουτονὶ τὸν περίβολον εἰς φρουρὰν πάντων τῶν ἐντὸς ἐνοικούντων, τοῦτον τοίνυν τὸν ἀήττητον καὶ γενναϊότατον αὐτοκράτορα διαχειρίσει· ἰκαυχήσαντο ἢ κρύφα ἢ μεθ' ὀπλῶν καὶ στρατιᾶς. Οὕτως ἀπιστησάντων τε καὶ στασιασάντων τούτων, ὁ πάντων ἀήττητος αὐτοκράτωρ ἀνδρείως καὶ μεθ' ὄσης ἀνείπη τις μεγαλοψυχίας τε καὶ καρτερίας καὶ δειλίας τινὸς ἄτερ τὰ τούτων τῶν παμμικρῶν σκαιωρήματα καὶ τοὺς ὕθλους, ἀλλὰ δὲ καὶ τὰς ἰκδρομάς καὶ ἐνέδρας καὶ ἰστρατείας, ἔτι τε τοῦ κροκοδείλου,¹ τοὺς λόγους τοὺς ἀπάτης καὶ δόλου μεστοὺς καὶ τοὺς Ἑλλησβούρκου τοῦ δρεπανηφόρου τὸν τυφὸν γενναίως διενεγκῶν, ἐχώρει μετὰ παμπόλλου στρατεύματος κατ' αὐτῶν, ὑετὸν ὁμοίως καὶ ἥλιον φέρων ἠδέως, χαίρων ἅμα τε καὶ ἀνιῶμενος· χαίρων μὲν ὅτι διὰ τούτων τῶν λυσιτελεστάτων ἔργων οὐ μόνον τὸ δολερὸν ἐξηλέγχθη τούτων ὅπερ ἀνώθεν ἔτρεφον καὶ χαιρέεκακον, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀπατηλὸν καὶ κίβδηλον καὶ ὑπουλον καὶ πάσης ἄλλης κακίας μεμεστωμένον τε καὶ ἄπιστον πεφανέρωται· οὐδὲ γὰρ ἄλλως ἂν ἐξεφαάνθη ἢ τούτων ἀνοια καὶ μανία, εἰ μὴ διὰ τῶν τοιούτων χρηστῶν ἔργων, καθάπερ ἐξελέγχει καὶ τὸν φρενίτην ὁ ἄκρατος, μᾶλλον δὲ τὸν κίβδηλον χρυσὸν λίθος ἢ βάσανος· ἀνιῶμενος δὲ ὅτι περ οὐ τετέλεκε τὸ περιώνυμον καὶ πολλῶν ἐγκωμίων ἄξιον ἔργον ὡς ἐπίετό τε καὶ πῦχτετο, ἀλλ' ἐφ' ἑτερά τινα ἀτερπῆ καὶ τῆς ἑαυτοῦ διανοίας τε καὶ βουλής ἐξω τὸν καιρὸν ἀναλίσκειν ἢ αναγκάζετο, οἷόν γε πρὸς πολέμους, πόνους, μάχας, πολιχνίων ἀλώσεις, σπονδὰς ἐπ' ἀγροίκων, ἐπ' οὐδένων πρεσβείας, εὐεργεσίας πρὸς ἀχαρίστους, πρὸς ἀνημέρους καὶ φόνειον πνέοντας συμπάθειαν μετὰ φιλανθρωπίας, ἐλεπόλεων καὶ πετροβόλων μηχανημάτων κατασκευὰς, χρημάτων πολλῶν ἀναλώσεις, στερήσεις ἀναγκαίων, ἀνύδρων καὶ ἀνημέρων χωρίων διατριβὴν, δυσβάτων ὁρέων διάβασιν, χαμμευνίας, ἀγρυπνίας, οἰκετῶν γογγυσμούς, δούλων ἐπιθέσεις, οἰκείων ὄκνον τε καὶ ἀναβολὴν, ἵππων φροντίδας καὶ ἄλλων μυρίων δεινῶν κάκωσιν τε καὶ ταλαιπωρίαν².

¹ Ὁ τε *Boissonade* καὶ ὁ *Ellissen*, μικρογραφήσαντες τὸ ὄνομα τούτου, παρένόησαν, ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ Κροκοδείλου Κλαδᾶ.

² *Boissonade* ἐνθ' ἀν. σ. 175. *Ellissen* ἐνθ' ἀν. σ. 243 κ. ἰ.

Τὴν αὐτὴν δὲ καταπολέμησιν τῶν ἀντιπάλων ἐν Πελοποννήσῳ ἰσχυρῶν μετὰ τὴν τεύχισιν τοῦ ἰσθμοῦ μαρτυρεῖ ἕτερος Χαλκοκονδύλης¹ καὶ ὁ Δούκας². Μόνον δὲ τὸ μετὰ τὸν Δούκην ἐκδομένον Βραχὺ χρονικόν, ὅπερ λέγει τὸ Ἑξαμήλιον κτισθὲν κατὰ μῆνα Μάιον, ἀναβιδάζει πρὸς τῆς τειχίσεως τὴν σύλληψιν τῶν ἀρχόντων τοῦ Μορέως εἰς τὴν τριακοστὴν Μαρτίου, ἡμέραν τοῦ μεγάλου Σαββάτου³, ἧτοι εἰς αὐτὴν τὴν ὕστεραίαν τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν ἔγεινεν ἡ ἀφίξις τοῦ Μανουὴλ Παλαιολόγου εἰς τὰς Κεγχρεάς συμφώνως πρὸς τὸ παρισιακὸν χρονικὸν σημείωμα. Τὸ δὲ ἀπίθανον τῆς εἰδήσεως ταύτης ἐν τῷ Βραχεῖ χρονικῷ γίνεται ὁπλον ἐκ τῆς μνείας τῆς ἡμερομηνίας τῆς τριακοστῆς Μαρτίου μετὰ τὸν μῆνα Μάιον, καθ' ὃν ὁ γράψας αὐτὸ λέγει κτισθὲν τὸ τεῖχος. Πολὺ δὲ πιθανωτέρα εἶνε ὡς χρονολογία τῆς συλλήψεως τῶν ἀντιπάλων ἀρχόντων ἢ 15 Ἰουλίου, ἣν ἀναγράφει ἀνέκδοτον χρονικὸν σημείωμα περιλαμβανόμενον ἐν φ. 186^a τοῦ κώδικος 282 τῆς ἐν Ἀγίῳ Ὁρει μονῆς Διονυσίου, ἔχον ὡς· Ἐν ἔτει 5^ω πικρῆ ἠροῦτο κτίζειν τὸ ἑξαμήλιον ὁ αὐτὸς βασιλεὺς κὺρ μανουὴλ καὶ ἐπιείσεν τοὺς ἀρχοντες τοὺς μωραΐτας Ἰουλίον ιε^ο.

Ὅτι δὲ πρὸς τείχισιν τοῦ ἰσθμοῦ κατεβλήθη ὑπὸ τῶν Πελοποννησίων οὐ μόνον προσωπικὴ ἐργασία, ἀλλὰ καὶ χρῆμα, μαρτυρεῖ μὲν καὶ ὁ Ἀργυρόπουλος, γίνεται δὲ καὶ ἄλλως σαφές. Ἴσως δ' ἐχρησίμευσε πρὸς τοῦτον τὸν σκοπὸν ὁ γενικὸς φόρος κασιτροκισίας, ὃν γινώσκωμεν ὑριστάμενον ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἀπὸ ἀρχαιοτέρων χρόνων⁴.

Δὲν γινώσκω δὲ ποῦ στηριζόμενος λέγει ὁ Hoff, ὅτι ἐπεβλήθη ἰδῆος φόρος χάριν τῆς κτίσεως τοῦ περιβόλου τοῦ ἰσθμοῦ,

¹ Λαόνικου Χαλκοκονδύλη ἐκδ. Βόννης σ. 184,17 κ. ἰ.

² Δούκα ἐκδ. Βόννης σ. 102,16 κ. ἰ.

³ Ἐκδ. Βόννης σ. 517,12.

⁴ Ἴδε τὰ περὶ τοῦ Μυστρᾶ χρυσόβουλλα τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρονικοῦ Παλαιολόγου (1320 καὶ 1322) παρὰ Millet Inscriptions byzantines de Mistra ἐν τῷ Bulletin de correspondance Hellénique Τόμ. ΚΓ' (1889) καὶ ἐν ἰδίῳ τεύχει σ. 114,23 καὶ 117,25.

ἣτις ἄλλως ἐμελετᾶτο ἤδη ἀπὸ μακροῦ (die ja längst projectirt war) ¹. Ἄλλ' ὅτι τοῦλάχιστον μετὰ τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ τείχους ὠρίσθησαν ἴδια κεφάλαια χάριν συντηρήσεως καὶ φυλάξεως αὐτοῦ εἶνε ἀναντίρρητον. Καὶ δὴ ἐξ ἐκείνου τοῦ ἔτους ἔχομεν ἀργυροβούλλον τοῦ δεσπότη Πελοποννήσου, Θεοδώρου Β' τοῦ υἱοῦ τοῦ Μανουῆλ Παλαιολόγου, δι' οὗ ὁ δεσπότης παραχωρεῖ εἰς τὸν Γεώργιον Γεμιστὸν τὸ κάστρον καὶ τὴν χώραν τοῦ Φαναρίου, γορηγῶν εἰς αὐτὸν καὶ τὸ δικαίωμα τῆς εἰσπράξεως πέντων τῶν οἰκείων φόρων καὶ ἀθηντικῶν δικαίων χωρὶς μόνῃς τῆς τοῦ φλωριατικοῦ δόσεως, ἣτις ὀφείλει εἶναι τοῦ δημοσίου ². Καὶ ἄλλου δὲ χωρίου, τῆς Βρύσεως, εἶχε γείνει παραχώρησις εἰς τὸν Γεώργιον Γεμιστὸν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ δεσπότη Θεοδώρου δι' ἀργυροβούλλου κατ' ἄγνωστον ἔτος ἐκδοθέντος καὶ ἀπολεσθέντος. Τὰς δὲ διὰ τῶν δύο τούτων ἀργυροβούλλων γενομένας δωρεάς ἐπεκύρωσε διὰ χρυσοβούλλου τοῦ ἔτους 1428 ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης ὁ Παλαιολόγος ³. Ἐπειτα δὲ τῷ 1433 ὁ αὐτὸς δεσπότης Θεόδωρος μετεβίβασε τὴν δωρεάν τῶν δύο χωρίων εἰς τοὺς υἱοὺς τοῦ Γεμιστοῦ Δημήτριον καὶ Ἀνδρόνικον ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς καὶ πρότερον ὄρους, ἦτοι ἄνευ μόνῃς τῆς τοῦ φλωριατικοῦ δόσεως ⁴. Ἀργότερον δὲ τῷ 1449 ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος ἐπεκύρωσε τὸν τοιοῦτον ἀργυροβούλλον ὀρισμὸν τοῦ ἀδελφοῦ μετὰ τινος προσθήκης καὶ ἡμε-

¹ *Hopf* Geschichte Griechenlands ἐν Ἐγκυκλοπαιδείᾳ *Ersch* καὶ *Gruber* Τόμ. 86 σ. 77.

² Ἴδε τὸ ἀργυροβούλλον τοῦτο ἐκδομένον παρὰ τοῦ *Pasquale Placido* Illustrazione di tre diplomi Bizantini del Grande Archivio di Napoli Ἐν Νεαπόλει, 1862, σ. 7 κ. ἑ. Πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ ἐκδότου ἑρμηνείαν τῆς λέξεως φλωριατικὸν ἀτίθει σ. 9 σημ. 10. Τὸ ἀργυροβούλλον τοῦτο ἐξεδόθη κατόπιν καὶ ὑπὸ *Miklosich-Müller* Acta et diplomata Graeca medii aevi. Ἐν Βιέννῃ, 1865. Τόμ. Γ' σ. 173 κ. ἑ. καὶ *Trincherà* Syllabus Graecarum membranarum. Ἐν Νεαπόλει, 1865 σ. 533.

³ Ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ *Placido* ἐνθ' ἄν. σ. 14 κ. ἑ. καὶ ἔπειτα ὑπὸ *Miklosich-Müller* ἐνθ' ἄν. Τόμ. Γ' σ. 174 κ. ἑ. καὶ *Trincherà* ἐνθ' ἄν. σ. 534 κ. ἑ.

⁴ Ἰσχύσκειται παρ' ἐμοὶ ἐγγεγραμμένον ἐκ τῆς ἐν Ῥώμῃ βιβλιοθήκης *Vallicelliana* (Allatiana CXVII 3).

τέρας εὐεργεσίας, ἧτις συνίστατο εἰς τὴν προσθήκην τοῦ φλωριατικοῦ μετὰ τὴν τελευταίην τοῦ Γεωργίου Γεμιστοῦ χάριν τῶν υἱῶν αὐτοῦ¹. Τὸ χρυσοβούλλον δὲ τοῦτο ἐπεκυρώθη καὶ δι' ἀργυροβούλλου τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ καὶ δεσπότης Πελοποννήσου Θωμᾶ Παλαιολόγου τῷ 1450². Ἐν ᾧ δ' ἐν πᾶσι τοῖς ἄλλοις τῶν προμνημονευθέντων ἐγγράφων, περὶ τε τῆς Βρύσεως καὶ τοῦ Φαναρίου προκειμένου λόγου, γίνεται μνεῖα τῆς ἐξαιρέσεως ἢ μὴ τοῦ φλωριατικοῦ ἀπὸ τῶν εἰς τὸν Γεμιστὸν καὶ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ παρεχομένων δικαιωμάτων, ἐν τῷ χρυσοβούλλῳ τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου, ἐν ᾧ γίνεται λόγος περὶ τῆς Βρύσεως, ἐν αὐτῷ ἐκείνῳ τῷ χωρίῳ, οὗ τὰ ἐν τοῖς λοιποῖς ἐγγράφοις ἀντίστοιχα μνημονεύουσι τοῦ φλωριατικοῦ, ἀναγινώσκομεν τὰς λέξεις ἄνευ μὲν τῶν ὑπὲρ τοῦ Ἑξαμυλίου ἀποταχθέντων ἢ ἀποταχθησομένων κεφαλαίων. Ἐντεῦθεν γίνεται δῆλον, ὅτι τὸ φλωριατικὸν ἦτο συνώνυμον πρὸς τὰ ὑπὲρ τοῦ Ἑξαμυλίου ἀποταχθέντα ἢ ἀποταχθησόμενα κεφάλαια. Κατὰ ταῦτα δὲν εἶχε τελείως δίκαιον ὁ μακαρίτης Καλλιγᾶς, ὅστις, χωρὶς ἄλλως νὰ παραπέμψῃ εἰς τὴν πηγὴν αὐτοῦ, ἔγραψεν, ὅτι ὁ Μανουὴλ Παλαιολόγος χάριν τῆς κτίσεως τοῦ ἰσθμοῦ πρὸς συλλογὴν χρημάτων ἐπέβαλε καὶ ἴδιον φόρον (τὸ φλωριατικόν)³. Καὶ πότε μὲν ἀκριβῶς εἰσῆχθη ἡ πληρωμὴ τοῦ φλωριατικοῦ δὲν γινώσκομεν, τοῦτο μόνον δυνάμενοι νὰ πορνηθῶμεν ἀσφαλῶς, ὅτι ὁ τοιοῦτος χάριν τοῦ ἰσθμοῦ φόρος ὑφίστατο τοῦλάχιστον ἀπὸ τοῦ 1427, ὅτε βλέπομεν τὴν μνεῖαν αὐτοῦ ἐν τῷ περὶ τοῦ Φαναρίου ἀργυροβούλλῳ τοῦ Θεοδώρου Παλαιολόγου, μέχρι τοῦ 1430, ὅτε ὁ Δημήτριος, ἐπικυρῶν τὸ χρυσοβούλλον τοῦ Κωνσταντίνου, παρεχώρει καὶ αὐτός, ὡς ὁ αὐτοκράτωρ καὶ

¹ Εὑρίσκεται παρ' ἐμοὶ ἐγγεγραμμένον ἐκ τῆς ἐν Ῥώμῃ βιβλιοθήκης Vallicelliana (Alfatiana 196, CXVI, 28 p. 6). Ἴδε περὶ τούτου Νέου Ἑλληνομνημῶνος Τόμ. Α' σ. 421.

² Ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Placido ἐνθ' ἀν. σ. 22 κ. ἑ., ἔπειτα δὲ ὑπὸ τοῦ Miklosich - Müller ἐνθ' ἀν. Τόμ. Γ' σ. 225 κ. ἑ. καὶ Trinchera ἐνθ' ἀν. σ. 537 κ. ἑ.

³ Καλλιγᾶ Μελίται βυζαντιακῆς ἱστορίας ἀπὸ τῆς πρώτης μέχρι τῆς τελευταίας ἀλώσεως. Ἐν Ἀθήναις. 1894 σ. 622 κ. ἑ.

ἀδελφός, εἰς τοὺς υἱοὺς τοῦ Γεμιστοῦ τὴν χάριν ἐαυτῶν εἰσπραξίν τοῦ φλωριατικοῦ μετὰ θάνατον τοῦ πατρὸς αὐτῶν. Ἄλλὰ διὰ τίνα λόγον ἐν μόνῳ τῷ χρυσοβούλλῳ τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου ἀντικατεστάθη τὸ φλωριατικὸν ἐν τοῖς περὶ Βρύσεως λεγομένοις διὰ τῶν ἀνωτέρω παράτεθεισῶν λέξεων; Εἶνε πιθανώτατον, νομίζω, ὅτι κατὰ τὰ συνήθως γινόμενα ἐν ἐγγράφοις ἐπικυρώσεως τὸ χρυσοβούλλον ἐπανελάμβανεν ἀπλῶς αὐτολεξεί τὰ ἐν τῷ ἀργυροβούλλῳ τοῦ Θεοδώρου περὶ παραχωρήσεως τῆς Βρύσεως εἰς τὸν Γεμιστὸν λεγόμενα. Καὶ δὲν γινώσκωμεν μὲν τὸν χρόνον τῆς παραχωρήσεως ταύτης, μόνον τοῦ περὶ Φαναρίου ἀργυροβούλλου τοῦ Θεοδώρου Παλαιολόγου περισσῆντος. Ἄλλὰ πάντως ἡ Βρύσις παρεχωρήθη εἰς τὸν Γεμιστὸν πρὸ τοῦ Φαναρίου, ἂν κρίνωμεν ἐκ τῆς σειρᾶς καθ' ἣν ἀναγράφονται ἐν τῷ χρυσοβούλλῳ τοῦ αὐτοκράτορος τὰ δύο δι' αὐτοῦ ἐπικυρούμεν' ἀργυροβούλλα τοῦ δεσπότη. Εἰκάζοντες δὲ, ὅτι ἡ Βρύσις παρεχωρήθη βραχὺν χρόνον μετὰ τὸ 1423, δὲν ἀπομακρυνόμεθα, πιστεύω, τοῦ ὀρθοῦ φρονούντες, ὅτι περὶ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἀπετάχθησαν τὰ πρῶτον ἴδια κεφάλαια πρὸς ἀνοικοδόμησιν τοῦ ὑπὸ τοῦ Τουραχάνη διὰ πρώτην φοράν καταστραφέντος περιβόλου, ἄγνωστον ἐκ τίνων πόρων περισυλλεγόμενα, ἐμελετᾶτο δὲ καὶ ὁ καθορισμὸς ἰδίου φόρου (ἀποταχθησομένων), οὗτος δ' ὑπῆρξε τὸ φλωριατικόν, ἀποταχθὲν κατὰ ταῦτα μεταξὺ τοῦ 1425 περίπου καὶ τοῦ 1427, ὅτε βλέπομεν αὐτὸ ῥητῶς μνημονευόμενον ἐν τῷ ἀργυροβούλλῳ τοῦ Θεοδώρου περὶ Φαναρίου. Καὶ τῷ μὲν 1428, ὅτε ἦτο πρόσφατος ἔτι ἡ ἐπιβολὴ τοῦ φλωριατικοῦ ὡς εἰδικοῦ φόρου ἐπὶ τοῦ ἰσθμοῦ, ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος δὲν μετέβαλεν ἐν τῷ ἐπικυρωτικῷ χρυσοβούλλῳ τὰς λέξεις τοῦ περὶ Βρύσεως ἀργυροβούλλου τοῦ προγενεστέρου ἐκείνου ἔτους, καθ' ὃ δὲν ἦτο εἰσηγμένος ὁ φόρος ἐκεῖνος. Ἐν δὲ τοῖς μεταγενεστέροις ἐγγράφοις τῶν χρόνων καθ' οὓς τὸ φλωριατικὸν εἰσεπράττετο ἤδη ἀπὸ ἐτῶν καὶ ἄτινα δὲν εἶνε κατὰ λέξιν ἀντιγραφή τῶν προγενεστέρων ἐγγράφων, ἀλλ' ἀποτε-

λοῦσι νέους τίτλους χάριν τῶν υἱῶν τοῦ Γεμιστοῦ, ἀντεισῆχθη καὶ ἐν τοῖς περὶ τῆς Βρούσεως ὁ τεχνικὸς ὅρος, δι' οὗ ἦτο γνωστός ὁ φόρος εἰς τοὺς ἐν Πελοποννήσῳ ζῶντας.

Περὶ δὲ τοῦ χρόνου τῆς κτίσεως τοῦ τείχους καὶ τῆς διασκευῆς αὐτῆς ὅν συμπρωνοῦσι καθ' ὁλοκληρίαν αἱ πηγαί. Καὶ τὸ μὲν Βραχὺ χρονικὸν λέγει ἐν τῷ προμνημονευθέντι χωρίῳ τὸ τεῖχος κτισθὲν τὸν Μάϊον τοῦ 1415. Ὁ δὲ Φραντζῆς καὶ τὸ παρυσιακὸν σημείωμα μαρτυροῦσιν, ὅτι ἡ τεῖχισις ἤρχισε τῇ 8 Ἀπριλίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους. Ὁ δὲ Μάζαρις, οὔτε τῆς ἐνάρξεως οὔτε τῆς ἀποπερατώσεως τὴν ἡμερομηνίαν ὀρίζων, μαρτυρεῖ, ὅτι τὸ τεῖχος ἐκτίσθη ἐντὸς εἰκοσιπέντε μόνον ἡμερῶν. Καὶ ἴσως μὲν εἶνε ὑπερβολικὴ ἡ μαρτυρία αὕτη τοῦ Μάζαρι, ἀλλὰ πάντως τὸ τεῖχος ἐκτίσθη μετὰ μεγίστης ταχύτητος, ἥτις ἐξηγεῖται, κατὰ τὴν ὀρθὴν παρατήρησιν τοῦ Berger de Xivrey, διὰ τῆς ἐκ τῶν προτέρων ὑπὸ τοῦ Μανουήλ πρὸ τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ εἰς Πελοπόννησον παραγγελίας τῶν ἀνγκαίων τεχνιτῶν καὶ προπαρασκευῆς τῶν κατὰ τὴν οἰκοδόμησιν¹. Τὴν ταχύτητα δὲ περὶ τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ περιβόλου μαρτυρεῖ καὶ ὁ Ἰωσήφ Βρυέννιος ἐν τῇ Δημηγορίᾳ περὶ τοῦ τῆς Πόλεως ἀνακτίσματος, λέγων τάδε· *Ἐχομεν ἠγησάμενον ἔναγχος εἰς παραδείγματος λόγον τοῦτω παραπλήσιον ἔργον, τὸ εἰς τὴν Πελοπόννησον λέγω, παρὰ πᾶσαν ἐλπίδα προχθὲν ἐπιστασία βασιλικῇ καὶ τοὺς ἐχθροὺς ἡμῶν καταπλήξαν καὶ εὖ διὰ τὸ θάυτον γενέσθαι τοῖς πολλοῖς ἀπιστούμενον*².

Ὅτι δὲ ὁπωςδήποτε ἡ κτίσις τοῦ περιβόλου εἶχε περατωθῆ τελευτῶντος τοῦ Ἰουνίου μαρτυρεῖ ἡ ἐκ τοῦ Ἐξχιμιλίου ὑπὸ τοῦ Μανουήλ εἰς τὴν βενετικὴν πολιτείαν σταλεῖσα τῇ 26 Ἰου-

¹ Mémoire sur la vie et les ouvrages de l'empereur Manuel Paléologue ἐν τοῖς Mémoires de l'Institut de France (Académie des Inscriptions et Belles-lettres). Ἐν Παρισίοις. 1833 μέρ. 6' σ. 161. Πρὸς, περὶ τοῦ τρόπου τῆς κτίσεως ὑπὸ τοῦ Μανουήλ καὶ Finlay History of Greece ἐκδ. Tozer. Ἐν Ὁξωαρῶν. 1877 Τόμ. Δ' σ. 238.

² Ἰωσήφ μοναχοῦ τοῦ Βρυέννιου τὰ εὐρεθέντα... δι' ἐπιμελείας Εὐγενίου διακόνου τοῦ Βουλγάρως. Ἐν Λειψία. 1768 Τόμ. Β' σ. 280.

νίου ἐπιστολῇ ἢ συνημμένη εἰς τὴν ἀπὸ 23 Ἰουλίου ἀπόφασιν τῆς συγκλήτου μετὰ τῶν συγχαρητηρίων τοῦ δόγῃ ἐν ταῖς *Deliberazioni Miste 1415-1416 (Secreta R° 51 φ. 48^e Sapientes ordinum)*, ἐξ ὧν καὶ ἐκδίδω αὐτὴν ἐνταῦθα ¹.

MCCCCXV die XXIII mensis Julij.

Capta.

Quod scribatur Serenissimo et Excellentissimo domino Manuelli in Christo Deo fideli Imperatori et moderatori Romeorum Paleologo semper Augusto.

Affectione solita et reverentia maiestatis Vestre literas datas eximilij XXVI°. Junii nuper elapsi. noviter admisimus Blasque alacriter vidimus et intelleximus diligenter quarum intellectu tenore dicimus quod quando primo sensimus serenissimam personam vestram, ad partes illas accessisse, pro tamen comendabili bono leticiam sensimus, comprehendentes et clarius cognoscentes utilitatem et bonum quod omnibus christicolis illarum partium ex dicto opere erat universaliter secuturum, cum fama maxima vestre celsitatis sensimus quod continue de tempore in tempus per literas castellanorum nostrorum Coroni et Mothoni, de progressu ipsius operis, et de maxima sollicitudine et vigilia maiestatis prefate circa perfectionem eius. Sed propter multas magnas et arduas occupationes quibus nostra dominatio fuit pro occurrentibus novis diversimode perpedita non valuimus eicius nostram mentem maiestati Vestre scribere, licet senserimus ipsos castellanos nostros in accessu vestro ad partes illas ad maiestatis vestre presentiam suos nuntios destinasse ad congaudendum de suo adventu, quod nobis summe placuit respectibus suprafactis. Verum quia tangitis patronum galce nostre, que noviter accessit Constantino

¹ Τῆς ἀπαντήσεως ταύτης πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἀπλῆ μνεία μετ' ἐσφαλμένου πριμοῦ γίνεται παρὰ τῷ *Gregorovius* (*Geschichte der Stadt Athen* Τόμ. Β' σ. 280, Ἑλλ. μεταφρ. *Σπου. II. Ἀδμπερου* σ. 284). Ἐνταῦθα δ' ἐκδίδεται κατ' ἀντίγραφον παραγγελλὸν ὑπ' ἐμοῦ εἰς Βενετίαν φροντίδι τοῦ φίλου διευθυντοῦ τοῦ Ἀστικοῦ μουσείου κ. Ἀγγίλου Scrinzi.

polim, quendam nuntium quem illustrissimus genitor Vester ad vos cum literis transmittersse intendebat, noluisse conducere, juxta mandatum nostrum dicimus, quod certe istud nostro dominio displicet ultramodum, quia est contra mentem nostram, sicut maiestas Vestra scit, ut patet per literas et mandata nostra et reddimur certi, quod si capitaneus noster generalis illic affuisset, dictam resistentiam non fecisset, et propterea providebimus taliter, quod de cetero talia non occurrant, sed possent ipsi vestri nuntij ire, et redire cum galeis nostris sicut alias complacuimus maiestatis prefate. Ad partem autem per quam tangitis, quod esset bonum et utile, quod officialibus nostris illarum partium ampliorem daremus bailiam, quod in occurrentibus et necessarijs de novo et que quotidie per tempora occurrunt possint et valeant vobiscum providere ut natura rei requireret, dicimus quod respectu celsitudinis persone Vestre et pro universali bono partium illarum commitemus prefatis officialibus sive rectoribus nostris, quod in casibus necessarijs et occurrentibus provideant et attendant, ad ea que sint utilia et necessaria, ad bonum et conservationem partium et locorum deinde. Ultime vero juxta votum serenitatis Vestre mandabimus capitaneo et supracomitis nostrarum galearum, quod si reperierint se vobiscum, vel cum aliquo dilectissimorum filiorum imperij vestri, quando ibitis Constantinopolim vel quod galee nostre tantum vadant vel inde veniant, et tam in eundo, quam redeundo faciant maiestati Vestre bonam societatem secundum quod honori celsitudinis vestre convenit in forma, qua nobis apparuit convenire. Ita quod certi reddimur quod sic effectualiter adimplebitur, et ipsa vestra maiestas suum obtinebit intentum sicut cupimus in premissis, personam que vestram excellentissima altissimus conservare et dirigere dignetur feliciter per tempora longiora.

De parte	73
De non	3
Non sinceri	2

Ἀποπερατώσας δὲ τὸ ἔργον ὁ αὐτοκράτωρ Μανουὴλ, χρέος αὐτοῦ ἐθεώρει νὰ μεριμνήσῃ καὶ περὶ τῆς φυλάξεως τοῦ τείχους. Διὸ ἀπέστειλεν εἰς Βενετίαν τὸν Νικόλαον Δαιμονογιάννην, δι' οὗ ἐζήτησε πρὸς τοὺς ἄλλοις καὶ τὴν χρηματικὴν συνδρομὴν τῶν Βενετῶν. Ἀλλ' ἡ βενετικὴ σύγκλητος ἀπέκρουσε τῇ 8 Φεβρουαρίου 1416 τὴν αἴτησιν ταύτην, δηλώσασα, ὅτι ἐν ἐκείνῳ τῷ χρόνῳ ἠναγκάζετο νὰ ὀκτανᾷ ὑπερπολλὰ χρήματα χάριν τῶν ἰδίων ἑαυτῆς σκοπῶν, καὶ μάλιστα ἐνεκα τῆς ἀμύνης τῆς ἀπὸ τῶν Τούρκων, καὶ κατὰ ταῦτα ἠδυνάττει νὰ συνεισφέρῃ τι εἰς τὸ ἔργον ἐκεῖνο τοῦ αὐτοκράτορος.

Ἡ δὲ ἀπόφασις αὕτη¹, σωζομένη ἐν τοῖς βενετικοῖς ἀρχείοις (Deliberazioni Miste 1414-1417 (Secreta) R° 6. Senato I. φ. 84⁶) ἔχει ὧδε·

MCCCCX°V° die VIII° Februarij.

Capta.

Quod spectabili et egregio militi domino Nicolao de Mo-
noiani ambaxiatori domini Imperatoris Constantinopolis ad
exposita per eum pro parte domini Imperatoris predicti, re-
spondeatur in hac forma.

Et primo ad primam partem per quam ipse dominus Im-
perator dolens usque ad cordis intima de guerris et distur-
bijs vigentibus inter serenissimum dominum regem Hungarie
et nostrum dominium ob affectionem et amorem sinceram,
quem gerit nostro dominio deliberavit eundem ambaxiato-
rem mittere ad presentiam dicti domini regis Hungarie ad
hortandum et inducendum dictum dominum regem ad pa-
cem cum nostro dominio, cum rationibus et causis per eun-
dem ambaxiatorem sapientissime allegatis et cetera. Ad quem
respondentes dicimus, quod per ea que per elapsam vidimus
et cognovimus, et per ea que dictus ambaxiator nuper expo-

¹ Ταύτης ἀπλῆ μνηεὶα γίνεται παρὰ τῷ *Hopf* ἐνθ' ἀν. σ. 47; ἔλαβον δ' ἀπόγραφοι αὐτῆς ὁμοίως φρονιίδι τοῦ κ. Scrinzi.

suit, ample cognoscimus optimam intentionem et amorem quem dictus serenissimus dominus imperator dominus suus habet erga nostrum dominium pro quibus sue maiestati gratias referimus et dicimus quod nostra dominatio avida pacis et quietis continue sollicitavit pacifice et quiete vivere cum quibuscunque christianis, et inter alios cum dicto domino rege Hungarie, et semper fuimus dispositi ad pacem secum venire, quando potuissemus illam habere rationabilem et honestam et perseverantes in dicto proposito nostro, quocienscunque videbimus dictum dominum regem Hungarie esse dispositum velle ad pacem condescendere cum nostro dominio. Nos semper inveniemur semper dispositi cum dicto domino rege venire ad pacem rationabilem et honestam, et que sit cum honore utriusque partis.

Ad secundam partem per quam dictus Ambaxiator hortatur nostrum dominium ex parte dicti domini Imperatoris quod cum alias tractari fecerimus quamdam unionem et ligam in partibus Levantis ad defensionem christianorum contra Turchos per interpositionem nobilis viri ser Petri Geno, que liga non potuit habere locum, velimus in eodem proposito unionis perseverare et cetera Respondemus quod prefato serenissimo domino suo domino Imperatori notum est, quod semper progenitores nostri, et nos desideravimus et desideramus salutem et exaltationem christianorum et ruinam et oppressionem perfidorum Turchorum, et sicut dominus Ambaxiator dicit alias fecimus fieri praticam predictae treugue, sed illi de Chyo responsionem fecerunt, nichil super predictis posse respondere, nisi habeant responsionem de Janua, et propterea nisi audiamus responsionem quam habebant illi de Chyo, de Janua non possumus deliberatam responsionem dare. Sed sicut dicto serenissimo domino Imperatori et dicto ambaxiatori manifestum est, per armatam Turchorum super insula nostra Nigropontis fidelibus et sublitis nostris multa damna illata fuerunt, propter que deliberavimus, ad dictas partes mit-

ere nostrum generalem capitaneum cum galeis nostris quas le novo armari faciemus, et providebimus ante eius recessum super facto predicto, ad ea, que cognoscemus utilia fore pro bono dictarum partium.

Ad terciam partem, per quam dictus dominus Ambassiator pro parte dicti domini Imperatoris nobis notificavit, eundem dominum Imperatorem edificari fecisse locum Heximilij cum maximis suis expensis, et ut possit dictum locum defendere ab infidelibus, rogat nostrum dominum, ut nobis placeat mandare Rectoribus nostris illarum partium, quod debeat contribuere pro expensa custodie dicti loci et cetera. Respondemus, quod sicut notum est serenissimo domino suo, domino Imperatori multas et intollerabiles expensas habemus et sustinemus in diversis partibus et locis, et modo propter novitates attentatas per turchos, contra insulam nostram Nigropontis, habebimus magnam expensam pro galeis nostris, quas armamus, quas expensas facere non poterimus sine gravitate nostrorum civium. Et propterea rogamus dictum serenissimum dominum imperatorem, quod si non condescendimus requisitioni sue, habeat propter magnas expensas, quas habemus nostrum dominium merito excusatum.

Ad quartam partem per quam nostro dominio significavit dictum dominum Imperatorem tenuisse de tempore in tempus praticam cum Amustafa fratre Chierizi, et cum despoto Servie, et domino Caramano, et quod si nostra dominatio propter damna attentata per Turchos contra subditos nostros, vellet se movere contra Turchos, predicti domini se etiam moverent a parte terre cum suis potentijs contra Turchos predictos et ob hoc dictus Ambaxiator habet literas directivas dictis dominis et cetera. Respondemus, quod ea que dictus Ambaxiator exposuit super facto practice predictae, videmus et cognoscimus optimam dispositionem serenissimi domini Imperatoris ad bonum et salutem christianorum, et similiter

puam habet erga nostrum dominium, sicut superius tetigimus, sue maiestati regratiantes dicimus, quod quocienscunque videbimus dominos predictos et dominum regem Hungarie paratos contra dictos Turchos, et habeamus pacem cum dicto domino rege Hungarie semper inveniatur prompti ex parte nostra, ad ea que concernant bonum et salutem christianorum contra Turchos predictos.

De parte	66
de non	5
Non sinceri	8

Ἄλλ' ὅποσον ἀνειλικρινῆ ἦσαν τὰ ἐπιστελλόμενα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν διαταγῶν τῶν δοθεισῶν αὐθμερὸν περὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως ὑπὸ τῶν αὐτῶν Savii (Sapientes ordinum) πρὸς τοὺς καστελλάνους Κορώνης καὶ Μεθώνης. Ἐχουσι δ' αἱ διαταγαὶ αὐταὶ ὧδε·

Ser Marcus Contareno, ser Nicolaus Memo, ser Victor Delphino, sapientes ordinum.

Capta.— Cum dominus Imperator Constantinopolis per suas litteras requisiverit amicabiliter nostrum dominium, ut nobis placeat pro casibus necessitatis, qui possent occurrere dare Rectoribus Coroni et Mothoni, ac Neapolis Romanie amplam libertatem ad possendum providere ad occurrentia secundum quod requireretur, Et nos responderimus ipsi domino Imperatori, Quod mandarem ipsis nostris Rectoribus, quod in casibus necessariis et occurrentibus provideatur et attendant ad ea que sint utilia et necessaria ad bonum et conservationem partium et locorum de inde. Sitque necessarium informare ipsos Rectores nostros, de voluntate et intentione nostri domini; Vadit pars, Quod scribatur ipsis nostris Rectoribus informando eos de predictis, et mandando, Quod in casu quo requirerentur in futurum per ipsum dominum Imperatorem, seu alium de aliquo subsidio contra Turchos, qui vellent destruere opus Eximilii, per ipsum constructum no-

viter, ipsi nostri Rectores possendo cum securitate, et sine periculo locorum nostrorum eis commissorum, dare eidem pro hoc facto aliquod subsidium de gentibus nostris, habeant libertatem secundum tempora, et necessitates, possendi dare ei subsidium, prout eis utilius et melius apparebit, habendo prius, ut est dictum, bonum respectum et considerationem ad comodum et securitatem locorum nostrorum eis commissorum.

de parte 43

Sapientes consilii et ser Andreas Juliano, sapiens ordinum.

Volunt, Quod scribatur ipsis nostris Rectoribus informando eos de predictis, et mandando, quod in casu quo requirerentur in futurum per ipsum dominum Imperatorem, seu alium de aliquo subsidio contra Turchos, vel alios, debeant Castellani nostri respondere, quod ipsi non habent in ipsis locis nostris, nisi stipendiarios necessarios et deputatos ad custodiam ipsorum locorum. Et potestas et capitaneus Neapolis Romanie, Respondeat, Quod ipsam subventionem dare non posset, quia in casu quo foret necesse armare galeam nostram de inde, sicut multociens occurrit pro navis Turchorum et aliter dicta galea armare non posset, quod posset esse cum incomodo et periculo ipsius loci, vel faciant ipsi nostri Castellani, et potestas, illas alias excusationes, que eidem videntur, secundum tempora, et nova occurrentia non dando sibi aliquam subventionem, sed cum bonis, quam melius poterunt se excusare, ita quod ipse dominus Imperator remaneat contentus.

de parte	23
de non	3
non sinceri	3 ¹ .

Περὶ τὸν αὐτὸν δὲ χρόνον συνέτασεν ὁ Γεώργιος Γεμιστός τὰ τρία πολυβύλητα αὐτοῦ ὑπομνήματα περὶ Πελοποννήσου,

¹ Εξεδόθη ἐκ τοῦ αὐτοῦ Ἀρχείου Reg^o 51, 1415-1416 σ. 59 ὑπὸ Κ. Ζάου ἐν Μνημείοις ἑλληνικῆς ἱστορίας. Ἐν Παρισίοις. 1882 Τόμ. Γ' σ. 116.

ῶν τὰ μὲν δύο ἀπηυθύνθησαν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, τὸ δὲ τρίτον πρὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ καὶ δεσπότην Πελοποννήσου Θεόδωρον Β'. Ὡς εἰκὸς δ' ἐν τοῖς ὑπομνημασι τούτοις, ἐν οἷς, μελετῶν τὰ κατὰ τὴν Πελοπόννησον, πολλὰ προτείνει περὶ τῆς κατ' αὐτὸν ἀρίστης διαρρυθμίσεως τῶν ἐν αὐτῇ, δὲν ἠμέλησε καὶ τοῦ ζητήματος τῆς φυλάξεως τοῦ ἰσθμοῦ, συμπεριλαβὼν αὐτὴν εἰς τὸ ὅλον ὑπ' αὐτοῦ προταθὲν σύστημα τοῦ χωρισμοῦ τῶν στρατευομένων ἀπὸ τῶν εἰσφερόντων. Προσηκόντως δὲ ὑμνησε τὸν αὐτοκράτορα ἐπὶ τῇ τειχίσει τοῦ ἰσθμοῦ διὰ τῶνδε· *Καὶ αὐτὸς δ' ὦ βασιλεῦ πρὸς πολλαῖς τε ἀλλαῖς καὶ καλαῖς ταῖς εὐεργεσίαις καὶ τὸ μέγα τοῦτο ἔργον καὶ λαμπρὸν ἔναγχος ταύτης προὔβαλον, τὴν τοῦ ἰσθμοῦ δὴ ταύτην διατείχισιν, ἥπερ ἂν αὐτῇ δόξειε μεγίστη τε καὶ κρατίστη ἔσεσθαι τε καὶ νῦν εἶναι πρὸς σωτηρίας ἀφορμὴν*¹. Ἐκτελουμένου δὲ τοῦ προτεινομένου προγράμματος εἶχεν ὁ Γεμιστὸς τὴν πεποιθήσιν ἔσεσθαι μὲν τοὺς τὸν ἰσθμὸν φρουρήσοντας ἱκανοὺς ἐκ διαδοχῆς, ἔσεσθαι δὲ τοὺς τὰς ἑκασταχοῦ τῆς χώρας ἀκροπόλεις φρουρήσοντας². Καὶ ταῦτα μὲν ἔγραφε πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἐν τῷ μείζονι καὶ γνωστοτέρῳ τῶν ὑπομνημάτων. Ἐν δὲ τῷ εἰς πολλοὺς ἀγνώστῳ μικροτέρῳ, τῷ ἐκδοθέντι μὲν ὑπὸ τοῦ Ἰωσήφ Müller ἐκ τοῦ Βιενναίου Cod. Phil. Gr. 74, ἀντιβληθέντι δ' ὑπ' ἐμοῦ ἐκ τοῦ Λαυρεντιακοῦ Plut. LVII Cod. 33 καὶ τοῦ Βατικανικοῦ 1416, ἀπεφαίνεται, ὅτι οὐχ οἷόν τε ἐκ τῶν καθεστώτων τὸν ἰσθμὸν φρουρεῖσθαι, οὔτε Πελοπόννησον ὅλως σῶν εἶναι ὑμῖν εἶναι, ἣν οἱ βάρβαροι ἐπίωσι. Τούτου δὲ ἐν τοῖς μάλιστα αἰτίαν τὴν κακοπολιτείαν εἶναι, δι' ἣν καὶ ἡ τῆς χώρας ἐρυμνότης καὶ τειχῶν ἀσφάλεια καὶ οἰκητόρων εὐανδρία καὶ εἴ τι ἄλλο τῆδε πρόσ-εστι τῶν ἐς τὸν πόλεμον χρησίμων δοκούντων ἄχρηστα ἐς τὸ ἀμύνεσθαι καθέστηκε τοῦ τῆς πολιτείας στερόμενα κόσμον³.

¹ *Ellissen* Analecten der mittel-und neugriechischen Literatur. Ἐν Λειψίῳ 1860. Τόμ. Δ' 6'. σ. 44.

² *Ellissen* ἰνδ' ἀν. σ. 54.

³ *Müller* Byzantinische Analecten ἐν τοῖς Sitzungsberichte der philo-

Ἐπιμένει δὲ καὶ ἐν τούτῳ τῷ ὑπομνήματι, ὅτι, χωριζομένων τῶν στρατευομένων ἀπὸ τῶν εἰσφερόντων, θέλουσιν αἰσθητῶς βελτιωθῆ τὰ τῆς Πελοποννήσου, καὶ προσθέτει τὰ ἐξῆς· Ἐγὼ μὲν γὰρ ὑφίσταμαι, συντάττων ἂν ταύτην τὴν στρατιάν, μηδὲν πλέον ἀπαναλώσας ἐς τοὺς ἀπὸ συμπάντων τῶν συνταχθησομένων φερομένους ὁμοῦ σύμπαντας φόρους συμπίσεως τῆς ἀφ' ἐκάστης ἐστίας πρώην ὑπὲρ τῆς τοῦ Ἰσθμοῦ φρουρᾶς νενομισμένης ταύτης εἰσφορᾶς περὶ ἑξακισχίλιά που ἀποδώσειν στρατιωτῶν οἰκοσίτων σώματα, ὥστ' ἂν περὶ χιλίους μὲν αὐτῶν ἀεὶ φρουρεῖν ἐκ διαδοχῆς· ἐπειδὴν δὲ τι προσίη δεινὸν καὶ πάντας παρεῖναι ἢ ὡς πλείστους, οὓς ἐς λόχους τε καὶ τάξεις διελὼν ὑπὸ τε λοχαγοῖς καὶ ταξιάρχους ἄρχουσιν, ἱππέας δ', εἴ τινες εἴεν αὐτῶν, ὑπὸ ἰλάρχαις τε καὶ συνταγματάρχαις, αὐτὸς ἂν ἀεὶ ἄξειν τε καὶ ἀποδώσειν τῇ χρεῖᾳ ἣν τε ἂν δέοι καὶ κατὰ καιροὺς ἐκάστους, ἣν ὑμεῖς που ἐπιτρέποιτε ¹.

Τὸ πρόγραμμα τοῦ Γεμιστοῦ δὲν ἔγεινε δεκτὸν ἢ τοῦλάχιστον δὲν ἐφηρμόσθη. Οὕτω δ' αἱ γινῶμαι ἄς ἐξέφερον, αἵτινες παρὰ τὸ ἄγαν μεταρρυθμιστικὸν αὐτῶν περιεῖχον πολλὰ τὰ ὀρθὰ, κατέστησαν ἀνεπαρκῆ πρὸς ἀμυναν τῆς Πελοποννήσου τὴν ἐπίρρωσιν τὴν ἐπελθοῦσαν διὰ τῆς τειχίσεως τοῦ Ἰσθμοῦ. Κατεδείχθη δὲ ἰδίως τοῦτο κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1423 ἐπιδρομὴν Τουραχάνη τοῦ στρατηγοῦ τοῦ σουλτάνου Μουράτ Β'. Τῷ δὲ Μαίῳ μηνὶ τοῦ αὐτοῦ ἔτους (1423), λέγει ὁ Φραντζῆς, ἐάλω τὸ Ἐξαμίλιον ἦτοι ὁ τῆς Πελοποννήσου Ἰσθμὸς ὑπὸ τοῦ Τουραχάνη ². Ὡς ἡμέραν δὲ τῆς ἀλώσεως ὀρίζει τὴν 22 Μαΐου τὸ μετὰ τὸν Δούκαν Βραχὺ-χρονικόν, καθ' ὃ τῷ Σπύλα Μαίῳ κβ' ἦλθεν Τοῦρκος ὁ Τουραχάνης μετὰ φοσάτου εἰς τὸ Ἐξαμίλιον (ἐν τῷ κώδικι κατὰ τὴν ἐμὴν ἀντιβολὴν ἑξαμῆ ¹)

sophisch-historischen Classe der Kaiserl. Akademie der Wissenschaften Tom. Θ' (1852) καὶ ἐν ἰδίῳ τεύχει σ. 67.

¹ Müller ἐνθ' ἂν, σ. 68 κ. ἰ.

² Φραντζῆ ἐκδ. Βόννης σ. 117,23 κ. ἰ.

καὶ ἐπῆρεν αὐτὸ καὶ ἐχάλασέν το¹. Αὐτολεξεί δ' ἐπαναλαμβάνει τὰ αὐτὰ πλὴν τῆς διαφορᾶς ἐπέιρεν το τὸ οἰκεῖον μέρος τοῦ ἀνεκδότου Βραχέος χρονικοῦ τοῦ Παρισιακοῦ κώδικος 1775 ἐν φ. Β^α, ἐν ᾧ τὸ μὲν πρῶτον ἐνεγράφη ἡμερομηνία κα Μαΐου, εἶτα δ' ἐπληρωθῆθη διὰ διορθώσεως ἄνωθεν εἰς κβ. Τὴν αὐτὴν δὲ χρονολογίαν καὶ ἡμερομηνίαν φέρει τὸ σημεῖωμα τοῦ ἀνεκδότου Βραχέος χρονικοῦ ἐν τῷ κώδικι 282, φ. 186^α, τῆς ἀγιορειτικῆς μόνῃς Διονυσίου, ἔχον ὡδε· Ἐν ἔτη 5^ω Ὀλα^ω ἦλθεν ὁ τουραχάμπεις καὶ ἐτζάκησεν τὸ ἕξαμη² μηνὶ μαῖω κβ^η. Τέλος δ' ἄνευ ἡμερομηνίας εἰς τὸ 1422 ἀνέφερε τὴν καταστροφὴν ταύτην καὶ ὁ Ἰωαννίκιος Καρτᾶνος ἐν τῷ Ἄνθει³.

Ἄξιον δὲ σημειώσεως εἶναι, ὅτι, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Χαλκοκονδύλη καὶ μόνου, τῆς καταστροφῆς ταύτης τοῦ περιβάλλου τοῦ ἰσθμοῦ ὑπὸ τοῦ Τουραχάνη, οὗ τὴν στρατείαν παριστάνει οὗτος στραφείσαν κατὰ μόνων τῶν Βενετῶν τῆς Πελοποννήσου, προηγῆθη συνθήκη εἰρήνης τοῦ Μουράτ μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τῷ ὄρω τῆς καθαιρέσεως τῶν τειχῶν τοῦ ἰσθμοῦ³.

Οὕτω δὲ κατεσκαμμένον εἶδεν ὅπωςδῆποτε τὸν περιβόλον τοῦ

¹ Ἐκδ. Βόννης σ. 518, 13 κ. ε. Περὶ. *Hammer* Geschichte des osmanischen Reiches Τόμ. Α' σ. 417. — *Zinkeisen* Geschichte des osmanischen Reiches σ. 548. — *Hertzberg* Geschichte Griechenlands seit dem Absterben des antiken Lebens bis zur Gegenwart. Ἐν Γώβη. 1876 Τόμ. Β' σ. 450. — *Gregorovius* Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter Τόμ. Β' σ. 289. Ἑλλ. μεταφρ. *Σπυρ, Π. Δάμπρον* σ. 293.

² Παρὰ τῷ *Hopf* Chroniques Gréco-romanes. Ἐν Βερολίω. 1873 σ. 267. Εἰς τοὺς χιλίους τετρακοσίους σαράντα δύο (1442) ἐχάλασε ὁ Τουραχάνης τὸ Ἑξαμύλιον. Καὶ ἀναγράφεται μὲν ἔτος τὸ 1442, ἀλλ' ἐκ τῆς ὅλης σειρᾶς τῶν χρονολογιῶν γίνεται δῆλον, ὅτι ὁ Καρτᾶνος ἀνεδίβαζε τὸ γεγονός εἰς τὸ 1422 καὶ οὐχί εἰς τὸ 1442.

³ *Λαονίκου Χαλκοκονδύλη* ἐκδ. Βόννης σ. 238, 9 κ. ε. Αἰτωλία μὲν δὴ οὕτω ἐγένετο ὑπὸ βασιλεῖ Ἀμουράτη· μετὰ δὲ ταῦτα οἱ Ἕλληνες ἰόντες ἐς τὰς θύρας ἤξιον σφίσι σπένδεσθαι, εἰρήνην μὲντοι ἐποιήσαντο ἐφ' ᾧ τὸν τε ἰσθμὸν καθελεῖν καὶ μηδὲν ἔτι νεωτερίζειν τοῦ λοιποῦ. Τὸν μὲντοι Τουραχάνην ἐπὶ Πελοπόννησον πέμψας τὴν τε Οὐνετιῶν χώραν ἐδήου, καὶ τὸν ἰσθμὸν καθεῖλε, καὶ πόλιστα ἀττα ἔλων τῶν Οὐνετιῶν ἠνδραποδίσασατο. Περὶ. *Fallmerayer* Geschichte der Halbinsel Morea Τόμ. Β' σ. 200.

ισθμοῦ καὶ Κυριακὸς ὁ Ἀγκωνίτης, ἐπισκεφθεὶς τὴν Πελοπόννησον τῷ 1437. Ἐγραψε δὲ περὶ αὐτοῦ τάδε· Ad X K. Maias ad Peloponnesiacum Isthmom venimus, antiquis olim moenibus Lacedaemonum opre clausum; nobile quippe opus, sed longa temp. labe collapsum, bifariam à Justiniano, atque Manuele Palaeologo Constantinopolitanis Principibus restitutum, et iterum per Achaemenidum genus dirutum. Adhuc eius non parvae ruinae conspiciuntur Insulam¹.

Τὸν κατεστραμμένον δ' ἐκεῖνον περίβολον τοῦ ἰσθμοῦ ἀνέναβε ἀνακτίστη τῷ 1443 ὡς δεσπότης τῆς Πελοποννήσου ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, ἐλθὼν εἰς τὴν χερσόνησον ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τῷ 1443. Συναγαγὼν δὲ, κατὰ τὸν Χαλκοκονοδύλην, καὶ ξύμπασαν τὴν Πελοπόννησον ἐς τὸν ἰσθμὸν ἐτείχισεν αὐτὸν, ὡς ἠδύνατο τάχιστα, συγκαλέσας αὐτοῦ καὶ τὸν ἀδελφὸν καὶ ἦς αὐτὸς ἤρχε χώρας ξύμπαντας ἐνταῦθα μεταπεμφόμενος ἐληλάκει τὸ τεῖχος, παραδοὺς ἐνὶ ἐκάστῳ ὅσον ἐν τοσούτῳ χρόνῳ παρέχοιτο ὠκοδομημένον². Κατὰ δὲ τὸ Βραχὺ χρονικὸν Τῷ ςϞνβ' εἶπει μηνὶ Μαρτίῳ ἔκτισε τὸ Ἑξαμίλιον (ἐν τῷ κώδικι ἑξαμη³) κύρις (ἐν τῷ κώδικι κῦρ) Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος ὁ δεσπότης Μωραίου (ἐν τῷ κώδικι μωραίως)⁴. Τὸ αὐτὸ δὲ σημείωμα περιλαμβάνεται ἐν φ. Β^α τοῦ Παρισιακοῦ κώδικος 1775⁵. Ὁ δὲ Φραντζῆς μαρτυρεῖ τάδε· Διερχόμενος οὖν κἀγὼ εὐρον καὶ τὸν ἰσθμὸν οἰκοδομηθέντα παρὰ τοῦ αὐθέντου⁶ τοῦ δεσπότης κῦρ Κωνσταντῖνου τῷ παρελθόντι ἔαρι (1443)⁶.

¹ Inscriptiones seu Epigrammata Graeca et Latina reperta per Illyricum a Cyriaco Anconitano. Ἐν Ῥώμῃ. 1747 σ. XVII. Τὸ ἑωρῖον ἀντίγραφ' ἀπαρτάλλαντος ὡς ἔχει ἐν τῇ ἐκδόσει ταύτῃ.

² Διονύσιου Χαλκοκονοδύλη ἰκδ. Βόννης σ. 319,15 κ. ἰ.

³ Ἐκδ. Βόννης σ. 519,6. Ἴδε κατωτέρω ἐν ταῖς περὶ καταστροφῆς τοῦ τεύχους τούτου τῷ 1449 καὶ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Παρισιακοῦ σημειώματος τοῦ κώδικος 2622, ἐξ ἧς ἐξάγεται, ὅτι τὸ τεῖχος ἐκτίσθη πράγματι τῷ 1442, ὡς λέγει τὸ Βραχὺ χρονικόν.

⁴ Τῷ ςϞνβ' εἶπει μὴ μαρτ' ἐκτίσεν ἑξαμη³ κῦρ κωνσταντῖνος παλαιολόγος ὁ δεσπότης μωραῖος.

⁵ Ἐν τῷ παρ' ἐμοὶ χειρογράφῳ ἀνακαινισθέντα παρὰ τοῦ αὐθέντου μου τοῦ δεσπότης.

⁶ Φραντζῆ ἰκδ. Βόννης σ. 196,20 κ. ἰ.

Καὶ κατὰ μὲν τὸ παρατεθὲν ἄνωτέρω χωρίον τοῦ Χαλκοκονδύλη ὁ Κωνσταντῖνος ἐκτίσε τὸ Ἐξαμίλιον ὡς ἠδυνήθη τάχιστα. Κατὰ δὲ τὸν ποιήσαντα τὸν Θρῆνον Κωνσταντινουπόλεως ἐκτίσθη τοῦτο ἐντὸς τριάκοντα μόνον ἡμερῶν, καθ' ἃ διδάσκουσιν οἱ ἐξῆς στίχοι·

Καὶ τὸ Ἐξαμίλιον ἐκτίσεις τὸ θαυμαστὸν ἐκεῖνο,
διὰ τριάντα ἡμέραις τὸκτισεις μετὰ πολλοῦ τοῦ κόθου,
καὶ κόπον ἤβαλες πολὺν ¹.

Πρὸς δὲ τὴν ἀνάκτισιν ταύτην τοῦ τείχους ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου συνεδέθη χρησμὸς δῆθεν ἐν τῷ παρελθόντι ὑπὸ τῆς Πυθίας ἐξενεχθεὶς καὶ γραφεὶς ἐπὶ λίθου ἐν Ῥόδῳ, ὅστις οὐ μικρὰς ἠξιώθη διαδόσεως. Εἶνε δὲ ὁ χρησμὸς οὗτος ἐν ποιητικῇ μὲν γλώσσει συντεταγμένος, ἀλλ' ἄμετρος. Καὶ ἐξεδόθη μὲν ἤδη πρὸ μακροῦ χρόνου ἐν τῇ ἐπιγραφικῇ συλλογῇ Κυριακοῦ τοῦ Ἀγκωνίτου ², εὑρον δ' αὐτὸν σωζόμενον πλήρη μὲν ἐν τρισὶ κώδιξιν, ἐν τῇ Ἀμβροσιακῇ βιβλιοθήκῃ, τῇ βιβλιοθήκῃ Oratoriana τῆς Νεαπόλεως καὶ τῇ Μαρκιανῇ. Μόνου δὲ τοῦ τέλους αὐτοῦ σώζονται τρεῖς παραλλαγαὶ ἐν τῷ Λυρεντικῷ Plut. LXXIV Cod. 3, ὧν ἡ πρώτη μετὰ σχολίων ἐξεδόθη κακῶς ὑπὸ τοῦ Bandini. Ἀντιβαλὼν δὲ πάντας τοὺς κώδικας καὶ τὰς ἐκδόσεις τοῦ Κυριακοῦ καὶ τοῦ Bandini, ἐκδίδω τὸν χρησμὸν τοῦτον ἐνταῦθα, ὑποσημειῶν τὰς διαφορὰς τῶν κωδίκων καὶ τῶν ἐκδόσεων καὶ προτάσσω σημεῖωμα περὶ ἐκάστου αὐτῶν.

Χρησμὸς τοῦ Ἐξαμιλίου.

Ἐκώδικες : N = Ἐθν. Βιβλιοθήκης Νεαπόλεως III - B - 1 περιέχων Ἡρόδοτον, ἐν φ. 333², ἐνθα καὶ τάδε· Ἐτελειώθη τὸ παρ-

¹ Θρῆνος Κωνσταντινουπόλεως παρὰ τῷ *Ellissen* Analecten der mittel- und neugriechischen Literatur. Τόμ. Γ' σ. 115 στ. 67 κ. εἰ.

² Inscriptiones seu epigrammata Graeca et Latina reperta per Illyricum a Cyriaco Anconitano. Ἐν Ῥώμῃ. 1747 σ. XXXXI.

ὄν βιβλίον μὲν ἀγούστω ἰνδικτιῶνος γ' ἔτους [ς' ζ' ἐφθαρμένου τοῦ κώδικος ἐν τῇ ἀκρᾷ] ἔμην' διὰ χειρὸς ἐμοῦ ἰωάννου διακόνοι καὶ δευτερεύοντος τῆς ἀγιωτάτης μητροπόλεως λακεδαιμονίας τοῦ χανδακιννοῦ. Τὸ σημεῖωμα τοῦτο ἐξέδωκεν οὐκ ἄνευ πτυχισμάτων ὁ *Cyrillus* (Codices Graeci regiae bibliothecae Borbonicae. Ἐν Νεαπόλει. 1832. Τόμ. Β' σ. 305).

A = Ambros. H. 57 sup. ἐπὶ περγαμηνῆς 16^{ος} αἰῶνος, ἐν φ. 162^ς. Ἐπιγράφεται δὲ . . . Χρησμός εἰς τὸν τῆς πελοποννήσου ἰσθμὸν εὐρεθεὶς ἐν ῥόδῳ.

O = Biblioteca Oratoriana (dei Gerolamini) ἐν Νεαπόλει κῶδ. XXII. 1 φ. 2^α 16^{ος} αἰῶνος. Ἐπιγράφεται δὲ Χρησμός πυθόχρηστος περὶ τοῦ ἰσθμοῦ χρῆσθεις τοῖς ἔλλησι ξέρξου ἐπιόντος. Ἐγράφη δὲ χειρὶ Ἰωάννου Δοκαιοῦ, οὗ κτῆμα ὁ κῶδιξ. Ἴδε *Martini* Catalogo di manoscritti Greci esistenti nelle biblioteche Italiane Ἐν Μεδιολάνῳ. 1893. Τόμ. Α' σ. 397.

M = Marcianus Zan. 333 φ. 142^ς, 16^{ος} αἰῶνος, ἀποκείμενος ἐν τῇ Μαρκιανῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Βενετίας. Ἐπιγράφεται δὲ Χρησμός πυθίας περὶ τοῦ ἐν πελοποννήσῳ ἰσθμοῦ. Ὁ *Zanetti* (Graeca D. Marci bibliotheca codicum manuscriptorum. Ἐν Βενετία. 1740) σημειώνει περὶ τοῦ χρησμοῦ τούτου τάδε: Oraculum Apollinis de isthmo Corinthiaco variisque ejus perfossionem aggressis, recentioris Graeciae fragmentum. Ἰσ. Δίξεν μαθέειν τριανοκράτορος αὐλαίης etc. Graece extat in Epigrammatibus a Cyriaco Anconitano per Illyricum repertis, absque ulla nota Romae an. 1664 impressis et an. 1747 cum nova libri fronte denuo evulgatis (p. XXXI). Latine redditum illum fuisse a Nicolao Perrotto Francisci Philelpho ad hunc ipsum scripta epistola an. 1463 prodit (Phil. Epist. lib. XX p. 141 ed. Venet. 1502). At id interfecerat Nicolaus Spanduginus Euboius, cujus interpolationem cum epistola ad Petrum Paulum Senatorem Venetum, qua rem explicat atque enarrat apud me est in codice manuscripto, quo Sagundini varia continentur, ab Apostolo Zeno in Dissertationibus Vossianis relato Fam. I p. 344.

L = Laurent Plut. LXXIV cod 3, αἰῶνος ιε'. Ἐν τῷ ἐν τέλει παραφύλλῳ in calce Galeni operum περιλαμβάνεται μικρὸν μέρος τοῦ τέλους τοῦ χρησμοῦ ἀπὸ τῶν λέξεων Ὅταν πίτυς κόριν - κτίσῃται ἰσθμοῦ καὶ μετὰ διχαστίγων σχολίων ἐκδοθέντων ὑπὸ τοῦ *Bandini* μετὰ καὶ τοῦ μέρους τούτου τοῦ χρησμοῦ, ἐκδομένων δ' ὑπ' ἐμοῦ κατωτέρω ἐν ταῖς ὑποσημειώσειςι τῶν οἰκείων χωρίων. Διακόπτονται δὲ τὰ σχόλια ταῦτα ἐν τῷ κώδικι ὑπὸ τοῦ Ὄρκου τοῦ Ἴπποκράτους, ὅστις ἦτο προφανῶς γεγραμμένος ἐν τῷ παραφύλλῳ ἐκείνῳ πρὸ τοῦ μέρους τούτου τοῦ χρησμοῦ, παρεμβληθέντος εἰς τὸ ἄνωθεν καὶ κάτωθεν τοῦ Ὄρκου κενόν. Ἐπιγράφεται δ' ἐν τῷ κώδικι Χρησμός τοῦ ἔξαμηνίου.

La = Laurent. Plut. LXXIV cod 3. Ἐν τῷ αὐτῷ παραφύλλῳ ἐπαναλαμβάνεται τὸ δεύτερον τὸ αὐτὸ τέλος τοῦ χρησμοῦ ἀνευ τῶν σχολίων. Ἐπιγράφεται δὲ Χρῆσμός τοῦ ἑξαμηνίου.

Lb = Laurent. Plut. LXXIV cod. 3 Ἐν τῷ ἐπομένῳ παραφύλλῳ ἐπαναλαμβάνεται τὸ τρίτον τὸ αὐτὸ τέλος τοῦ χρησμοῦ ἀνευ τῶν σχολίων. Ἐπιγράφεται δὲ Χρησμός ἐπὶ ἔξαμηνίου.

Ἐκδόσεις: Β = Ἐκδοσις τοῦ τέλους τοῦ χρησμοῦ κατὰ τὸ πρῶτον ἀπόγραφον τοῦ Λαυρεντικκοῦ κώδικος μετὰ τῶν σχολίων ὑπὸ τοῦ *Bandini* (Catalogus codicum Graecorum Bibliothecae Laurentianae. Ἐν Φλωρεντίᾳ 1770. Τόμ. Γ' σ. 135).

Κ = Ἐκδοσις Κυριακοῦ τοῦ Ἀγκωνίτου (Epigrammata reperta per Illyricum a Cyriaco Anconitano ἐνθ' ἀν. σ. XXXXI ἀρ. 263 ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν Epigramma ad Peloponnesiacum Isthmum quod oraculum Delphis et Apolline Pythio responsum fertur). Ἐκδέδοται δὲ γράμμασι κεφαλαίοις. Ἐν δὲ ταῖς ἐμαῖς ὑποσημειώσειςι, ἐνθα ἡ γραφὴ τοῦ Κ συμπίπτει πρὸς ἄλλας, συμπεριλήθη εἰς αὐτάς, καίπερ γεγραμμένας διὰ μικρῶν γραμμάτων καὶ φερούσας πνεύματα καὶ τόνους, πλὴν ἢ ὅπου ἕνεκα τῆς μεγαλογραφίας τοῦ Κυριακοῦ ἄδηλον ἐν διαφωνίᾳ τῶν κωδίκων περὶ τοὺς τόνους καὶ τὰ πνεύματα τίνα γραφὴν εἶχεν οὗτος ὑπ' ὄψιν.

Π = πάντες οἱ λοιποὶ κώδικες καὶ αἱ ἐκδόσεις πλὴν τοῦ ἔχοντος τὴν σημειουμένην διάφορον γραφὴν.

Δίξεις μαθέειν τριαινοκράτορας αὐλαίης ἔρκους πέρι. Οὐ ποτε τα-
 νυσίπεπλος ἐστήξει περίβολος, ἀλλά γε τείχεος ὁλοὸν ἐσσεῖται κάρ-
 τος· οἱ κεν μιν ἐγείρωσιν, οὔτοι κατερείψουσι δύσμορον κακόμορον.
 Τοξοφόρων Ἀχαιμενίδων παρά γένος ὀλεῖται τληπαθῶν Ἑλλήνων,
 τεθνήξεται δ' ὅ τι πλεῖστον, οἰωνοῖσι τε πᾶσι καὶ θηρσὶν ἐλώρια
 γενήσεται Ἄλλ' ἤξει τίσιος ἑκατόγχειρος δίκη, Ποσειδάωνος δ' ἐς
 βένθε' ἄλος οἰχομένου, μιξοβαρβάρων ἐσπερίων θ' ἑώων τ' ἔθνων ἀρ-
 χηγὸς ἰσθμὸν τειχίσει, λειοπώγων πολυμήχανος ἀνὴρ δουλοσύνης Ἑλ-
 λήνων ταλαῶν ὑπερ, τοξοφόρων δ' ὑπερβορέων μάρψει γένος, κῆρας
 τληπαθῶν Ἑλλήνων ἄξον ἀν' Ἑλλάδα πᾶσαν ἄκρα δ' αἰοίκητα με-
 νεῖ. Ἐν τριτάτῃ δὲ μοίρα ξανθὸς μέροψ, γρυπὸς, πολίος, βραχυς,
 Ἑλλήνων ἀρχηγὸς ἰσθμὸν τειχίσει· τύχη δ' οὐκ ἔστι πέρας. Ἐν
 αὐτῷ γὰρ ὀλεῖται πάλιν τειχέων κρήδεμνα τοξοφόρων ἐλκεσιπέπλων
 παρά κ' οὐκ ἔτ' ἐσσεῖται μένος Ἑλλήνων ἀρηιφίλων· ἤξει δὲ καὶ-
 τοῖς χαλκόπους ἐρινύς πολύπους καὶ πολύχειρ καὶ καταβαλεῖ μένος
 τούτων. Ὄταν κόνις πίτυν δέξηται καὶ πίτυς λύθρον, τότε καρ-

1. αὐλαίης NAM : αὐλής OK ἔρκους Π : λείκη K οὐ AO :
 οὐ NM : ΟΥ K 2. τανυσίπεπλος NOM : τανυσιπεπλος A : ΤΑΝ-Υ
 ΣΙΠΕΠΛΟΣ K ἐστήξει AOMK : ἐστήκει N ἐσσεῖται AOMK :
 ἐργεῖται N 3. οἱ κεν Π : ΟΙΚΕΝ K κατερείψουσι NOK : κα-
 τερείψουσιν AM 4. ἀχαιμενίδων OMA : ἀχμενίδων N : ΑΧΑΙΜΕΝΙ-
 ΔΩΝ K ὀλεῖται NOM : ὀλεῖται A : ΟΛΕΙΤΑΙ K 5. οἰωνοῖσι
 τε ἔγραψα : οἰωνοῖσι τε O : οἰωνοῖσι τε NMA : ΟΙΩΝΟΙΣΙ ΤΕ K

ἐλώρια NA : ἐλλώρια OMK 6. ποσειδάωνος NAM : ποσει-
 δάωνος O : ΠΟΣΕΙΔΑΩΝΟΣ K 6-7. ἐς βένθε' M : ΕΣ-ΒΕΝΘΕ'
 K : ἐς βενθ' O : ἔσβενθ' N : ἐν βένθ' A 7. τ' OK : λείπει NAM

9. ὑπερβορέων NAO : ὑπερβοραίων MK μάρψει Π :
 μάρψη M 10. ἀν' Π : ἐν N αἰοίκητα Π : αἰοικητος N

11. μοίρα Π : μοίρας N πολίος Π : πολυός N. 12. πέρας
 N : πέρα O : πάρος AM : ΠΑΡΑ K 13. ὀλεῖται πάλιν Π : τληφόρωτα N

τοξοφόρων Π : τληφόρωτα N ἐλκεσιπέπλων Π : ΕΛΚΕΣΣΙ-
 ΠΕΠΛΩΝ K 14. κ' οὐκ ἔτ' N : κούκ' ἔτ' A : κ' οὐκέτ' M : ΚΟΥΚΕΤ K

ἐσσεῖται NOK : ἐσεῖται A : ἐσεῖται M καὶ τοῖς OM : κ' αὐ-
 τοῖς A : κακ' τοῖς N : ΚΑΥΤΟΙΣ K 15. ἐρινύς ἔγραψα : ἐρρινύς N :
 ἐριννύς Π καὶ Π : ἡ N καταβαλεῖ AOM : καταβάλλει N
 ΚΑΤΑΛΑΒΕΙ K 16. κόνις πίτυν Π : πίτυς κόνιν LIAB δέξη-
 ται Π : ΔΕΞΕΤΑΙ K πίτυς Π : κόνις LIAB Ἄνωθεν τῆς λέξεως

πίτυς μεταξὺ τῶν στίχων τοῦ κειμένου τὸ σχόλιον τοῦ ἡγουν (ἦτοι B) αἱ σα-
 νίδαι (σανίδες B) αἱ εἰς τὴν βενετιαν ἐγένοντο L λύθρον Π : λί-

τερός γενήσεται περίβολος ἰσθμοῦ δίκη δ' ἐς Ἑλλήνων γένος οὐρανὸθεν ἤξει τύχης μέτα, καὶ τοὺς πρὶν αὐτῶν ἀνχιδέας ὀλετήρας ὑποθήσει ζεύγη. Μακάριτατος δ' ἐστὶν ὁ τὸ τέταρτον ἰσθμὸν τειχίσων,
20 ἐνοσίχθονος πέδον.

Ἐκ τῶν σχολίων τοῦ Λαυρεντιακοῦ κώδικος γίνεται δῆλον, ὅτι, τεταρτοῦ τειχιστοῦ νοουμένου τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, ὁ χρησμός οὗτος ἐποιήθη κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐκ τῶν ὑστέρων ἀμέσως μετὰ τὴν ὑπὸ τούτου τειχιστίν καὶ μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς κατόπιν ἐπελθούσης νέας ὑπὸ τῶν Τούρκων κατασκαφῆς, ἄρα μετὰ τῶν ἐτῶν 1446 καὶ 1449. Ἄξιον δὲ λόγου εἶνε τὸ σχολίον τοῦ Λαυρεντιακοῦ τούτου κώδικος τὸ ἐν τοῖς λεγομένοις συμβολικῶς περὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ Μανουὴλ Παλαιολόγου κτισθέντος τείχους ἐρμηνεῖον τὴν λέξιν πίτυς διὰ τῶν λέξεων ἤγουν αἱ σανίδαὶ αἱ εἰς τὴν βενετίαν ἐγένοντο. Ἀνφέρονται δὲ ταῦτα πιθανώτατα εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀργυροπούλου

θρον LL^aB Ἄνωθεν τῆς λέξεως λίθρον τάδε· τὸ αἶμα τὸ μεμιγμένον μετὰ κονιοροῦ L 16-17. καρτερὸς NAMLL^aB : κρατερὸς OK

17. δίκη - ζεύγη λείπουσι LL^aB 18. μέτα AOM : μετὰ N : METΑ K ἀναιδέας AOMK : ἀναιδέας κατὰ διόρθωσιν τοῦ τὸ πρῶτον γραφέντος ἀνεδέας N ὀλετήρας AOM : ὀλετήρας N : OΛETHPΑΣ K

19. μακάριτατος Π : μακάριτατος κατὰ διόρθωσιν τοῦ τὸ πρῶτον γραφέντος μάκαρτος N Κάτωθεν τῶν λέξεων μακάριτατος κτλ. ἐν τῷ L τάδε· ἤγουν (ἦτοι B) ὁ δούξ τῆς βενετίας (βενετίας ἰσθμὸν τειχίσας B) τοῦ ρ'δ' ἰνδ. ια' ὄκε (ὄκτωδ. B) ιζ'. Τὸ μὲν πρῶτον ἐκτίσθη παρὰ λακεδαιμονίων καὶ πελοποννησιακῶν ἐρχομένου τοῦ ξέρξου μετὰ τῶν πελοποννησίων (Πελοποννησίων B). Τὸ δ' (δεύτερον B) παρὰ νέρωνος. Τὸ τρίτον παρὰ βασιλέως τοῦ (λείκει B) κυροῦ (κυρίου B) μανουήλ τοῦ παλαιολόγου (λείκει παρὰ B, ὅστις σημειῖται τάδε· Ita perversa scriptura est et implicita, ut vocem Μανουήλ conjectura tantum adsequuti fuerimus, aliam vero quae sequitur minime licuerit exsculpere). Τὸ τέταρτον παρὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ κωνσταντίνου δ' ἐστὶν NAOMK : γὰρ ἐσθται L : ἐσθται B : γὰρ γενήσεται L^a : γὰρ γενήσεται διαγραφέντος· δι' τοῦ γενήσεται ἐτέθη κάτωθεν ἐσθται L^a τέταρτον OLL^aK : τέταρτον NAM ἰσθμὸν τειχίσων NAMK : ἰσθμοῦ τειχίσων O : ἰσθμὸν τειχίσας L^a κτήσεται (κτίσεται B) ἰσθμοῦ διαγεγραμμένα καὶ ἀπ' αὐτῶν κατωτέρω τὰ κακῶς ὑπὸ τοῦ B εἰς τὴν σημείωσιν μετὰ τὴν λέξιν βενετίας (πδ. ἀνωτέρω) συμπεριληφθέντα ἰσθμὸν τειχίσας L^a 20. ἐνοσίχθονος NAM : ἐνοσίχθονος OK : λείπουσι LL^aB.

μνημονευόμενα ξύλα τὰ συντεθέντα μετὰ λίθων κατὰ τὴν τειχοδομίαν καὶ προέρχονται ἀπὸ τινὸς εἰδότος τὰ τότε συμβάντα. Ἄλλὰ τὸ ὄνομα τῆς Βενετίας μνημονεύεται πάντως οὐχὶ ὡς παρασχούσης τὰ ξύλα ταῦτα καὶ συμμετασχούσης εἰς τὴν κτίσιν, τοῦθ' ἔπερ δὲν ἔγεινε κατὰ τὰ ἐκτεθέντ' ἀνωτέρω, ἀλλ' ὡς τοῦ τόπου πιθανῶς ἐξ οὗ προήρχετο ἡ ξυλεία, ἣν χάριν τῆς ξυλοδεσίας μετεχειρίσθη ὁ αὐτοκράτωρ Μανουήλ.

Ἄλλὰ τὰς ἐλπίδας ἅς ἀνεπτέρωσεν ἡ ἀνάκτισις τοῦ περιβόλου ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, ὅστις καὶ πόλιν ἐμελέτα, καθ' ἃ φαίνεται, νὰ κτίσῃ ἀμέσως παρακειμένην εἰς τὸ τείχος χάριν φυλάξεως αὐτοῦ¹, μάλιστα πάντων ἐκδηλοῖ μακρὰ πρὸς τὸν δεσπότην ἐπιστολῇ, δίκην ὑπομνήματος σταλεῖσα εἰς αὐτὸν βραχὺν χρόνον μετὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ τείχους ὑπὸ τοῦ ἐν Ῥώμῃ διατρίβοντος καρδινάλιου Βησσαρίωνος. Ἐν τῇ ἀνεκδότῳ ταύτῃ πλείστου ὅσου λόγου ἄξια ἐπιστολῇ, ἣν, περιλαμβανομένην ἐν τῷ ὑπ' ἀρ. 533 (Zanetti) κώδικι τῆς Μαρκιανῆς βιβλιοθήκης, μέλλω νὰ ἐκδώσω προσεχῶς, γράφει ὁ Βησσαρίων πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον σὺν τοῖς ἄλλοις τὰ ἐξῆς:

Χαίρων τοίνυν αὐτὸς καὶ πόσῃν, οἶει, καρπούμενος εὐφροσύνην, ὁ πάλαι¹ ποτ' ἐπόθουν καὶ ποθῶν ἰδεῖν ἐπεθύμουν τετελεσμένον ὄρῶν οὐχ ἤκιστα², σοὶ καὶ τῷ γένει συγχαίρω καὶ πᾶσιν ὅλως τοῖς Ἕλλησι, πρότερον μὲν οὐ ψυχᾶς μόνον, ἀλλ' οἶον καὶ αὐτὴν τῶν σωμάτων ἀνακειμένοις τὴν Ῥώμην καὶ συγκαταπεπτωκόσιν αὐτῷ τῷ ἰσθμῷ, νῦν δ' ἐγερθέντος διὰ σοῦ καὶ αὐτοῖς τὴν τε ἀνδρείαν τὴν τε Ῥώμην συναναστησομένοις, τὰ τε ἐκτὸς πάντα καὶ τὴν ἐν τούτοις εὐδαιμονίαν, εἰρήσθω δὲ σὺν θεῷ, σοῦ ἡγουμένου ἀποληψομένοις. Σοὶ δ' ὅτι τὰς κοινὰς ἐλπίδας οὐκ ἔψευσας, μᾶλλον δ' ὅτι καὶ πολλῷ αὐτὰς ὑπερεβάλλου³ τῷ μέτρῳ συγχαίρων, πολλὰ ἐκ θεοῦ εὐχομαι ἀγαθὰ καὶ μακρὰν ἐπὶ πᾶσι ζωὴν, ἥς τὰ μακρὰ ἡμῶν καὶ

¹ Ἴδε τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Βησσαρίωνος ἐν τῷ ἀμέσως κατωτέρῳ παρατιθημένῳ χωρίῳ.

¹ πάλαι

² οὐχ ἄκιστα

³ ὑπερεβάλλου

πολυετῆ ὥστε ἀναστῆναι δέονται πτώματα. Σὺ γὰρ σφόδρα καὶ πρὶν ἐπεθύμεις ἥρωικῶς ἐπιδείξασθαι ἔργα, καὶ νῦν ἅμα τε ἀφορμῆς καὶ δυνάμεως ἐπελάβου καὶ πρὸς ἔργα ἐχώρησας, θεμέλιον¹ οὐκ ἀγεννὲς τοῖς μέλλουσι προκαταβαλλόμενος πράγμασι. Σοῦ τὴν ψυχὴν οἶδα πόσος ἀναφλέγει ζῆλος τῶν παλαιῶν ἐκείνων ἀνδρῶν καὶ μικρᾶς ἀφορμῆς μεγάλα διαπραΐξασθαι δυνηθέντων. Οὐκ ἀγνοῶ οἷα καθ' ἐκάστην λογίζῃ, οἷα ἐπιθυμεῖς, οἷα διανοῆς, ἃ τῷ νῦν συλλαμβάνεις καὶ ὥστε εἰς τέλος ἐξενεγκεῖν πάντα μηχανᾶς τρόπον. Οὐκ ἀμφιβάλλω παραστήσεσθαί σοι τὸν θεὸν σύμμαχον, ἐπόπτην, συνεργόν τε καὶ βοηθόν. Ἐκεῖνός τε² γὰρ φιλόανθρωπος καὶ φιλάρετος, σὺ τε ἀξιὸς ὑπηρέτης ἐκείνου, πολὺν τῶν ἀρετῶν ποιούμενος λόγον· ὧν ἄθλα οὐ τὰ μέλλοντα μόνον, ἀλλ' ἤδη καὶ τὰ παρόντα προὔθηκεν εἰς τὸ μέσον οὐ κακίας, οὐδ' ἀμελείας τε καὶ ῥαστώνης, οἷς ἐπὶ πολὺν συνεχόμενοι χρόνον οὐκ ἀπεικότως αὐτοὶ τε ἀπολώλαμεν καὶ τὰ ἡμέτερα ἀπωλέσαμεν. Ἀλλὰ νῦν τὴν ἐναντίαν, σοῦ ἡγουμένου τε καὶ ὑποδεικνύοντος³, ἰόντες τοῖς ἐναντίοις τε καὶ πάντως ἀγαθοῖς ἐντευξόμεθα.

Ταῦτά με εὐφραίνει, ταῦτα ἐν ἀρρήτῳ ἡδονῇ κατέχει, ταῦτά μοι γλυκυθυμίαν ἀδιάκοπον ἐμποιεῖ· ὧν τὰ μὲν ἤδη γεγενημένα, τὰ δ' ὡς ἐσόμενα τῷ φανταστικῷ τῆς ψυχῆς ὀφθαλμῷ οὐ στοχαίζομαι μόνον, ἀλλ' οἷον ἤδη ὄρω. Τειχίσας μὲν οὖν τὸν ἰσθμὸν, βασιλικώτατε ἀνερ, ἀριστα καὶ ἀξίως σαυτοῦ ἐβουλεύσω· μὴ μέχρι δὲ τούτου διανοηθεῖς στήναι, ἀλλὰ προσέτι καὶ πόλιν ἐκείσε ἰδρύσασθαι, ἐτι μᾶλλον ἀξία θαύματος ἐλογίσω. Καὶ γὰρ ἀνευ μὲν φυλάκων οὐδὲν ἂν ποτε δυνηθεῖεν μόνα τὰ τεῖχη· φύλακες δὲ ἀνευ παρακειμένης πόλεως τε καὶ πολιτείας οὔτ' ἂν ἱκανοὶ, οὔτ' ἂν μόνιμοὶ τε καὶ βέβαιοι εἴεν, οὔτ' ἂν ἐν ἅπασι καὶ τοῖς ἀναγκαίοις καιροῖς δύναιντ' ἂν ἐκ τοῦ προχείρου παρεῖναι· καὶ τούτου μάρτυς ὁ χρόνος καὶ τὰ προλαβόντα παθήματα. Ὅθεν, εἰ μὲν γέγονεν, εἴτε καὶ γίνεται, ταῦτα γίνεται ἅπερ εἶδει γενέσθαι· εἰ δ' οὐπω καὶ νῦν ἀρχὴν ἔλαβε, καλῶς ἂν ἔχοι καὶ ἀρξασθαι καὶ τελέσαι, μᾶλλον δὲ γε καὶ ἀναγκαίως καὶ οὐ χωρὶς οὐκ ἂν ποτε σχοίη καλῶς οὐδ' ἂν ἔργον τετελεσμένον ῥηθείη· καίτοι, καὶ τούτου γεγενημένου, εἰ μὴ καὶ τὰ βασι-

¹ Ἐκ τοῦ τὸ πρῶτον γραφέντος θεμέλια κνήντος

² ἐκεῖνος τὲ

³ ὑποδεικνύοντος

λεια ἐκεῖ ἰδρυθεῖν¹ καὶ προκαθημένη τῶν ἄλλων γένοιτο πόλις, οὐκ ἂν δυνηθεῖν τοσοῦτον. Τῶν γὰρ ἐντὸς τῆς Πελοποννήτου σὺν θεῷ μηδὲν δεδιώτων, περὶ τὸν ἰσθμὸν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ² δεῖ τὸν ἄρχοντα ἐγχερονίζειν, τὰ μὲν ἐπικαυρήσοντα τοῖς ἰδίοις, εἴ τις ἐπέλθοι τῶν πολεμίων, τὰ δ' ἐκδραμοῦμενον ἐν τοῖς προσήκουσι χρόνοις κατὰ τῶν παρακειμένων ἐχθρῶν καὶ μὴ τοὺς καιροὺς ἀπολλύντα³ τῇ ἀπουσίᾳ.

Πρὸς ταῦτα δὲ συνάπτει ὁ Βησσαρίων πρόγραμμα ὄλον πολιτικὸν καὶ οἰκονομικὸν περὶ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ πραγμάτων, ἐν τισὶ μὲν κατὰ μίμησιν καὶ ἐπανάληψιν τοῦ πρό τριακονταετίας εἰς τὸν Μανουὴλ καὶ Θεόδωρον Παλαιολόγον ἐκτεθέντος προγράμματος τοῦ Γεμιστοῦ, ἐν ἄλλοις δὲ πρακτικώτερον καὶ τελεσφορώτερον, καθ' ὄλου δὲ διαπνεόμενον ὑπὸ φιλοπατρίας ἀκράτου, ἅμα δὲ καὶ ὑπὸ ἰδεῶν νεωτερικῶν.

Ἄλλὰ καὶ ὁ ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου κατὰ τῶν ἄνωτέρω ἀνακτισθεὶς περίβολος δὲν συνέμεινεν ἐπὶ μακρὸν. Μετὰ τρία δ' ἔτη, τῷ 1446, ἐπῆλθε νέα βαρεῖα ἐπιδρομὴ τῶν Τούρκων ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ σουλτάνου Μουράτ, καθ' ἣν ἐκ νέου κατεστράφη τὸ τεῖχος. Καὶ εἶχε μὲν φροντίσει ὁ Κωνσταντῖνος μικρὸν πρὸ τῆς εἰσβολῆς ἐκείνης νὰ ὀχυρώσῃ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1446 κάλλιον τὸν ἰσθμὸν⁴. Ἄλλ' ἢ ὑπεράσπισις τοῦ ἰσθμοῦ ὑπῆρξε δυσανάλογος πρὸς τὴν ὀρμὴν τῶν Τούρκων καὶ ὄλως ἀνεπαρκής. Καὶ ὁ μὲν Φραντζῆς λέγει ἀπλῶς, ὅτι ὁ ἀμνηρᾶς τῇ δεκάτῃ τοῦ Δεκεμβρίου μηνὸς παρέλαβεν αὐτὸν καὶ ἐπόρθησε⁵. Ὁ δὲ Χαλκοκονδύλης μαρτυρεῖ, ὅτι Ἀμουράτης ὁ Μεχμέτεω ἐστρατεύειο καὶ Τουραχάνη τὸν Θεσσαλίας ὑπαρχον ἐπέστελλεν ἐλαίνειν ἐπὶ τὸν Πελοποννήσου ἰσθμὸν, καὶ ἐπιδραμόντα τὴν Πελοποννήσου χώραν, ὄση ὑπὸ τοῖς Ἑλλήνων

¹ ἰδρυθεῖν² ἐπιτοπολύ³ ἀπολλύντα⁴ Φραντζῆ ἰκδ. Βόννης σ. 201,11· νῦν δ' ἐγὼ μὲν ἀπέρχομαι πρὸς κρείττονα οἰκοδομήν τοῦ ἰσθμοῦ. — σ. 202,12· ἀπῆλθεν εἰς τὸν ἰσθμὸν τῇ κη' τοῦ αὐτοῦ Σεπτεμβρίου.⁵ Φραντζῆ ἰκδ. Βόννης σ. 202,21.

ἡγεμόσι τυγχάνει οὖσα, ἀπελαύνειν. Ὁ μὲν οὖν λαβὼν στρατευμα τὸ τῆς Θετταλίας καὶ Πεοραιβίας τῆς λίμνης ἀφίκειο ἐπὶ τὸν Ἰσθμὸν, καὶ καταλαβὼν αὐτὸν ἔρημον καθεῖλέ τε αὐτὸν, καὶ ἐσβαλὼν ἐς τὴν Πελοπόννησον ἐδήγου τὴν χώραν ¹. Ὁ δὲ Δούκας λέγει, ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος, ὅστις εἶχεν οἰκοδομήσει τὸ τεῖχος πρὸ τεσσάρων ἐτῶν, τοῦθ' ὅπερ δὲν ἔχει ἀκριβῶς, διότι τρία μόνον ἔτη εἶχον παρέλθει ἀπὸ τοῦ 1443, ἐφρούρησε μὲν αὐτὸ μετὰ ἐξήκοντα χιλιάδων στρατοῦ, τοῦθ' ἔπερ εἶνε βεβαίως πεπλανημένον καὶ ἐμφαίνει σύγχυσιν πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῆς τουρκικῆς στρατιᾶς, ἀλλὰ, προδοθεὶς ὑπὸ τῶν συστρατευομένων Ἀλβανῶν, ἀπέδρα μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ Θωμᾶ ². Τὸ δὲ Βραχὺ χρονικὸν διηγεῖται τὴν ἐπιδρομὴν ταύτην τοῦ σουλτάνου καὶ τὴν πόρθησιν καὶ πυρπόλησιν τοῦ τεύχους διὰ μακροτέρων πως ὧδε· Τῷ ἑννεῖ εἴτει τοῦ κόσμου, τῆς δὲ θείας σαρκώσεως αὐτοῦ Δεκεμβρίου γ' ἡμέρα Σαββάτω, ἦλθεν μετὰ φροσάτου αἰ' Τοῦρκος ἀμωρᾶς Ἀχμάτης ὁ Ἀμωράτης εἰς τὸ Ἐξαμίλιον Κορίνθιον. Καὶ τῇ ἄλλῃ ἐρχομένη παρὰ κ' ἐσπέρα ἤρξατο τοῦ πολέμου· καὶ δι' ὅλης τῆς νυκτὸς γεναμένης ἰσχυρᾶς τῆς μάχης τῷ πρωτῷ ἄφθῃ ὁ τεῖχος παρὰ τῶν ἐπιβούλων, καὶ ἐτράπησαν εἰς φυγὴν οἱ Ῥωμαῖοι, καὶ ἐσέβησαν οἱ Τοῦρκοι, καὶ ἐδίωκον αὐτούς, καὶ οὓς μὲν ἀνείλον, οὓς δὲ ἠχμαλώτισαν, καὶ ἐπῆραν ἄπειρα πλήθη καὶ ἄρματα καὶ ζῶα καὶ χρήματα ³.

Ἐκ τῶν παρατεθέντων χωρίων γίνεται δῆλον, ὅτι περὶ δύο τινὰ κυρίως δὲν φαίνονται συμφωνοῦντες οἱ προμνημονευθέντες συγγραφεῖς, περὶ τὸν τρόπον τῆς ἀλώσεως τοῦ τεύχους καὶ τὴν ἡμερομηνίαν αὐτῆς. Καὶ δὴ ὁ μὲν Φραντζῆς ἀναγράφει τὴν

¹ Διονύκιον Χαλκοκονδύλη ἐκδ. Βόννης σ. 283,2 κ. ἑ.

² Δούκα ἐκδ. Βόννης σ. 223,5 κ. ἑ. Ὁ Fallmerayer Geschichte der Halbinsel Morea Τόμ. Β' σ. 340 τὴν ἐκστρατείαν ταύτην τοῦ Μουράτ οὐκ ἰσθῶς λέγει γενομένην τελευτῶντος τοῦ 1445. Πρὸς. Zinkeisen Geschichte des osmanischen Reiches Τόμ. Α' σ. 750 κ. ἑ. Hammer Geschichte des osmanischen Reiches Τόμ. Α' σ. 472.

³ Ἐκδ. Βόννης σ. 519,14 κ. ἑ.

10 Δεκεμβρίου, τὸ δὲ Βραχὺ χρονικὸν καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῆς ἐκδόσεως τῆς Βόννης, τὴν ὑστεραίαν τῆς 4 Δεκεμβρίου. Ἄλλ' ἡ διαφωκία αὕτη δὲν εἶνε πραγματικὴ, διότι τὸ χωρίον τοῦ Βραχέως χρονικοῦ εἶνε παρενεγνωσμένον ὑπὸ τῶν ἐκδοτῶν. Ἡ δὲ πρὸς τὸν Παρισιακὸν κώδικα 938, ἐξ οὗ ἐξεδόθη, ἀντιβολὴ αὐτοῦ θιβάσκει, ὅτι αἱ λέξεις τῇ ἄλλῃ ἐρχομένη παρα κ, ἐν οἷς λαμβάνει ἡ ἡμερομηνία, ἔχουσι κακῶς ἀντὶ τῶν ἐν τῷ κώδικι τῇ ἄλλῃ ἐρχομένη παρα^η, τοῦθ' ὅπερ σημαίνει παρασκευῆ, καθ' ἣ ἀποδεικνύεται καὶ ἐξ ἄλλου ἀναλόγου Παρισιακοῦ κώδικος, τοῦ ὑπ' ἀρ. 1775, ἐν ᾧ τὸ ἀντίστοιχον χωρίον ἐν φ. Β⁶ ἔχει ὁλόκληρον τὴν λέξιν παρασκευῆ. Κατὰ τὰυτὰ τὸ Βραχὺ χρονικὸν τὴν μὲν 3 Δεκεμβρίου ὀρίζει ὡς ἡμέραν ἀφίξεως τοῦ Μουράτ εἰς τὸν ἰσθμὸν, ὡς ἡμέραν δὲ ἀλώσεως τοῦ Ἐξαμιλίου ἀναφέρει τὴν ἀμέσως ἐπομένην Παρασκευὴν, ἥτις εἶνε ἡ 9 Δεκεμβρίου. Ἐντεῦθεν ἀποδεικνύεται, ὅτι παρερμήνευσεν ὁ Bullialdus ἐξηγήσας τὰς λέξεις ταύτας ἐν τῇ προσηρτημένῃ εἰς τὴν ἐκδοσιν λατινικῆ μεταφράσει διὰ τῆς λέξεως rostridie, ἥτοι 4 Δεκεμβρίου. Ἐχομεν λοιπὸν ἐν τῷ Βραχεῖ χρονικῷ διαφορὰν μιᾶς μόνης ἡμέρας ἀπὸ τῆς 10 Δεκεμβρίου τῆς μαρτυρουμένης ὑπὸ τοῦ Φραντζῆ, διαφορὰν ἔτι μᾶλλον ἐλαττωμένην διὰ τῆς προσθήκης τῆς λέξεως ἑσπέρα ἐν τῷ Βραχεῖ χρονικῷ. Ἡ δὲ δεκάτη Δεκεμβρίου ὀρίζεται ὡς ἡμέρα τῆς ἀλώσεως καὶ καταστροφῆς τοῦ περιβόλου τοῦ ἰσθμοῦ καὶ ἐν τοῖς οἰκείοις μέρεσιν ἄλλων βραχέων χρονικῶν, τῶν ἐξῆς· α) ἐν τῷ κώδικι τῆς μονῆς Ἰβήρων 329 φ. 279ε· νοεμβρίῳ εἰς τὰς κ ἦλθεν ὁ ἀμυράς ὁ ἀμουράμπεις εἰς τὸ ἔξαμίλι, καὶ ἦσαν οἱ δύο ἀδελφοὶ ὁ δεσπότης κὺρ κωνσταντίνος καὶ κὺρ θωμᾶς καὶ ἐτζάκισάν τους δεκεμβρίου εἰς τὰς ι' καὶ ἐχάλασεν· β) ἐν τῷ κώδικι τῆς μονῆς Ἰβήρων 382 φ. 964^a. [σπ]νε' νοεμβρίῳ κ' ἦλθεν ὁ ἀμυράς ὁ ἀμουράμπεις εἰς τὸ ἔξαμίλι καὶ ἦσαν οἱ δύο ἀδελφοὶ ὁ δεσπότης κὺρ κωνσταντίνος καὶ κὺρ θωμᾶς καὶ ἐτζάκισέ τον ^{οις} δεκεμβρίου εἰς τὰς

ι' καὶ ἐχάλασεν γ') ἐν τῷ κώδικι τῆς μονῆς Ἰσῆρων 388 φ. 41⁷. Ἐν δὲ τῷ νε' μηνὶ νοεμβρ. & ἦλθεν ὁ αὐτὸς εἰς τὸ ἕξαμ¹. κάκει ἦσαν οἱ δύο ἀδελφοὶ καὶ δεσπότης κωνσταντῖνος καὶ θωμᾶς καὶ κατέτρεψεν αὐτοὺς δεκεμβρίου ι' καὶ ἐχάλασε... Τέλος δὲ τὴν δεκάτην Δεκεμβρίου ἀναγράφει καὶ τὸ ἐξῆς σημεῖωμα τοῦ βιβλιογράφου τοῦ Παρισιακοῦ κώδικος 2005 (ἐν φ. 274⁶) τοῦ περιέχοντος τὴν συγγραφὴν τοῦ Γεμιστοῦ περὶ ἀρετῶν, νεαρᾶς τῶν αὐτοκρατόρων Ῥωμανοῦ τοῦ πρεσβύτου καὶ Κωνσταντῖνου καὶ τὰ Βασιλικά. Τέλος τοῦ παρόντος νομίμου βιβλίου τοῦ κατὰ στοιχεῖον ἐν τῷ Μυζηθρᾷ ἐν ἔτει 579⁹ Ἰνδικιῶνος ιη⁹ς διε καὶ τὸ ἕξαμήλιον ἐχάλασε τὸ β⁹ τῆς δεκεμβρίου τῆς αὐτῆς ι' Ἰνδικιῶνος ἡμέρα σάββατον ὥρα α'. Ἡ δὲ βίβλος αὕτη ἐτελειώθη μηνὶ μαῖω κη' ἡμέρα κυριακὴ διὰ χειρὸς ἐμοῦ τοῦ δικανικοῦ καὶ καθολικοῦ κριτοῦ τοῦ μοραίου (κατὰ διόρθωσιν ἐκ τοῦ τὸ πρῶτον γραφέντος μοραίου) νικολάου βουλλωτοῦ τοῦ ἀγάλλωνα. Ἐπεταὶ δὲ κηρῶ γραφῆ ἢ ὑπογραφή Νικόλαος βουλλωτῆς ἀγάλλωνας καὶ καθολικὸς κριτῆς τοῦ μοραίου.

Ἡ δὲ δεκάτη ὀγδόη Δεκεμβρίου ἀντὶ τῆς δεκάτης ὀρίζεται ἐν τῷ χρονικῷ σημειώματι τοῦ Ἀμβροσιακοῦ G 69 sup φ. 345⁶, γραφέντος χειρὶ τοῦ Ἰωάννου Δοκειανοῦ, ἔχοντι ὧδε Δεκεμβρίου ιη⁹ α⁹ου⁹ μου⁹ς⁹ ἀπὸ τῆς χριστοῦ τοῦ θεοῦ ἡμῶν γεννήσεως ἐάλω τὸ ἕξαμ¹ ὅπερ ἀνέστησεν ὁ δεσπότης κῦρ κωνσταντῖνος.

Ἄλλην δὲ ἡμερομηνίαν ὀρίζει ὁ Ἰωαννίκιος Καρτᾶνος ἐν τῷ Ἄνθει, λέγων τάδε· Εἰς χιλίους τετρακοσίους σαράντα ἕξι (1446), εἰς ταῖς δεκατέσσαρες τοῦ δεκεμβρίου, ἡμέρα σαββάτω, ἐτζάκισαν οἱ Τοῦρκοι τὸ Ἑξαμύλι καὶ ἔφυγαν οἱ ἀυθέντες οἱ δεσπότηαι, ὁ κῦρ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ κῦρ Θωμᾶς μὲ τοὺς ἀρχοντίας τους¹. Ἄλλ' ἡ ἡμερομηνία αὕτη εἶνε πάντως πεπλανημένη, ἐπειδὴ ἡ 14 Δεκεμβρίου 1446 δὲν συμπίπτει πρὸς Σάββατον, ἀλλὰ πρὸς Τετάρτην.

¹ Παρὰ τῷ *Hopf Chroniques Gréco-romanes* σ. 267.

Ἄοριστος δὲ μένει ἡ ἡμέρα ἐν τῷ ἐξῆς σημειώματι, ὅπερ ἔπεται ἀμέσως εἰς τὸ Παρισιακὸν χρονικὸν σημείωμα τοῦ κώδικος 2622 ἐν φ. 599°. Ἐν ἔτει ς^ωπ νε^ω ἰνδικιωῶνος ε^ς κατὰ μῆνα δεκέμβριον ἐχάλασθαι τὸ ἑξαμίλιον παρὰ τοῦ ἀμειρά του μουράττη· ὅπερ ἀνοικοδομήθει προχρόνων τριῶν παρὰ τοῦ ἐν βασιλεῦσαι μακαρίτου κυροῦ κωνσταντίνου δεσπότης οὗτος ἐκείνου τότε ¹. Ὁμοίως δὲ ἀόριστον ἔχουσι τὴν ἡμερομηνίαν τῆς ἀλώσεως τοῦ περιβόλου τοῦ ἰσθμοῦ τὰ οἰκειὰ σημειώματα τῶν ἐξῆς βραχέων χρονικῶν· α') τοῦ ἐν τῷ κώδικι 127 φ. 436^a τῆς ἐν Ἀγίῳ Ὁρει μονῆς Δοχειαρίου· + ς^ωνε ὑπῆγεν ὁ σουλτάν μουράτης εἰς τὸ ἑξαμήλιον καὶ ἐχάλασεν αὐτό· β') τοῦ ἐν τῷ κώδικι 251 φ. 307^a τῆς μονῆς Κουτλουμουσίου· Ὅταν ἐπίραν το ξαμλη ει ς^ωνε· γ') τοῦ ἐν τῷ κώδικι 193 φ. 164^a τῆς μονῆς Κουτλουμουσίου· + τὸ ἑξαμύλιον ς^ωνε· δ') τοῦ ἐν τῷ κώδικι 282 φ. 186^a τῆς μονῆς Διονυσίου· Ἐν ἔτει ς^ωνε ἐχάλασεν τὸ ἑξαμηλι τελείως ὁ ἀμουράτμπεῖς ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ ἐνσεβούς κυρ κωνσταντίνου καὶ τοῦ ἐνσεβούς δεσπότης κυρ θωμᾶ· ε') τοῦ ἐν τῷ κώδικι 224 φ. 608^a τῆς μονῆς Διονυσίου· Ἐτους ς^ωνε ἦλθεν ὁ σουλτάν ἀμουράτ εἰς τὸ ἑξαμίλιον καὶ ἐχάλασεν αὐτό· ς') τοῦ ἐν τῷ κώδικι 334 φ. 8^b τῆς μονῆς Διονυσίου· ς^ωνε ἦλθεν ὁ μουράτμπεῖς εἰς τὸ ἑξαμίλιον. Τέλος δὲ διαφορὰν περὶ αὐτὸ τὸ ἔτος ἔχουσι τὰ οἰκειὰ μέρη τριῶν ἐτέρων βραχέων χρονικῶν, α') τὸ τοῦ Λονδινείου κώδικος Additional 22492 φ. 129^b, καθ' ὃ + Γέγωνεν ἀφανισμὸς ἑξαμλίου κατὰ τοῦ ἔτους τοῦ τρέχοντος ς^ωνε (= 1447-1448)· β') τὸ τοῦ Παρισιακοῦ κώδικος 1001 φ. 131· ς^ωνε (= 1447-1448) ἐχάλασεν τὸ ἑξαμίλιον ὁ σουλτάν μουράτης· γ') τὸ τοῦ Παρισιακοῦ κώδικος 2180 φ. 109^b· + Ἐτους ς^ωνεδ^ω (= 1445-1446) ἐξέβειν ὁ δεσπότης καὶ ἐκτισεν τὸ ἑξαμύλιον καὶ ἐπέιγεν ὁ ἀμοιράς καὶ ἐχάλασέν τω,

¹ Τὸ σημείωμα τοῦτο ἀνευ μνείας τοῦ ἀριθμοῦ τοῦ κώδικος ἔχει ἐκδοθῆ πλημμελῶς ἐν τῷ Πασχαλίῳ Χρονικῷ. Ἴδε ἐκδ. Βόννης Τόμ. Β' σ. 254. Ἐνταῦθα δ' ἐξέδωκ' αὐτὸ οἷον φέρεται ἐν τῷ κώδικι ἐκ τῆς αὐτῆς φωτογραφίας περὶ ἧς ἔγινε λόγος ἀνωτέρω.

ἐνθα παρατηρητέον, ὅτι τὸ ἔκτισε λεγόμενον περὶ τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου ἀμέσως πρὸ τῆς μοιραίας πρὸς τὸν Μουράτ μάχης συμφωνεῖ πρὸς τὰ τοῦ Φραντζῆ ἐκδ. Βόννης σ. 201. 11· νῦν δὲ ἐγὼ μὲν ἀπέροχομαι πρὸς κρείττονα οἰκοδομὴν τοῦ ἰσθμοῦ δ' τὸ τοῦ Πατριακοῦ κώδικος ΣΠΖ· Εἰς τοὺς αὐτοὺς ἐπήρασαν οἱ Τοῦρκοι τὸ Ἑξαμίλιον¹, ὅπερ εἶνε ὅπως ὅποτε ἐσφαλμένον εἶτε εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Τουραχάνη, εἶτε εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Μουράτ ἄλωσιν ἀνάγεται· ε' τὸ τοῦ κώδικος τῆς ἐν Ἀθήναις Ἑθνικῆς βιβλιοθήκης 701 φ. 249⁶. "Ἐτους ς^ωϞξβ' ἐπήραεν ὁ σουλτάν ἀμουράτης τὸ ξαμήλη².

Τὸ δ' ἕτερον σημεῖον, ἐν ᾧ φαίνεται διαφωνοῦν τὸ Βραχὺ χρονικὸν πρὸς τὴν μαρτυρίαν τοῦ Δούκα, εἶνε, ὅτι οὗτος μὲν λέγει, ὅτι ὁ Κωνσταντίνος Παλαιολόγος καὶ ὁ Θωμᾶς παρεδίδοντο ὑπὸ τῶν Ἀλβανῶν, πλὴν αὐτοὶ τὸν δόλον ἐννοήσαντες ἀπέδρασαν, τὸ δὲ Βραχὺ χρονικὸν μαρτυρεῖ, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐτράπησαν εἰς φυγὴν ἀφ' οὗ πρότερον ἀφθῆ ὁ τεῖχος παρὰ τῶν ἐπιβούλων. Ἀλλὰ τὸ χειρόγραφον τοῦ Βραχέος χρονικοῦ τὸ ἐκ τοῦ κώδικος 938 τῶν Παρισίων ἐκδοθὲν ὑπὸ Bullialdus καὶ παραληφθὲν ἔπειτα εἰς τὴν Βυζαντιδα τῆς Βόννης παρανεγνωσθή. Ὁ ὑπ' ἐμοῦ ἀντιβληθεὶς κώδιξ δὲν ἔχει ἀφθῆ ἀλλὰ ἀφη. Τὸ δὲ Βραχὺ χρονικὸν τοῦ Παρισιακοῦ κώδικος 1775, ἐξ οὗ καὶ ἄλλα μέρη τοῦ 938 κώδικος ἀπέρρευσαν, ἀναντιρρήτως δὲ τὸ περὶ οὗ ἐνταῦθα ὁ λόγος, ἔχει ἐνταῦθα ἀφη. Αναμφηρίστως δ' ἡ λέξις αὕτη πρέπει νάναγνωσθῆ οὐχὶ ἀφθῆ, ἀλλὰ ἀφήθη (= ἀρέθη). Ἄν δὲ τις ὑπάρχη ἀμριβολία, φέρω πρὸς βεβαίωσιν τοῦ πράγματος ἄλλο βραχὺ χρονικὸν, τὸ ἐν τῷ κώδικι Βονωνίας 3632, φ. 351⁶ κ. ε, ἐν ᾧ ἄλλως οὐδὲν περιλαμβάνεται χωρίον περὶ τοῦ ἰσθμοῦ. Ἐν τούτῳ τὸ θ' ἄνωθεν ἄλλων γραμμάτων σημαίνει πάντοτε τὴν συλλαβὴν θη. Κατὰ ταῦτα καὶ ἐν τοῖς Παρισιακοῖς κώδιξι τὰ

¹ Ἐξεδόθη ὑπὸ Σακελλίου ἐν Πατριακῇ βιβλιοθήκῃ σ. 147 καὶ ἐν Ἑδομάδι Τόμ. Ε' (1888) ἀρ. 20 σ. 3.

² Ἐν τῷ αὐτῷ κώδικι φ. 248⁶. "Ἐτους ς^ωϞξβ' ἐπήραεν τὸ ξαμήλη.

θ δὲν πρέπει νὰ παρεμβληθῆ μεταξύ τῶν γραμμάτων φ καὶ θ, ἐν ἣ περιπτώσει δὲν θὰ ἦτο δύσκολον νὰ γραφῆ ἐν συνεχείᾳ, ἀλλὰ σημαίνει ἐπιτετημένην συλλαβὴν ὁλόκληρον, ἣτις πρέπει νὰ προστεθῆ ἐν τέλει τῶν γεγραμμένων. Δὲν πρόκειται λοιπὸν ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ τοῦ Βραχέος χρονικοῦ περὶ πυρπολήσεως τοῦ τεύχους, ὅτε ἐπίβουλοι θὰ ἐνοοῦντο οἱ Τοῦρκοι, ἀλλὰ περὶ ἀφέσεως αὐτοῦ, ἦτοι ἐγκαταλείψεως, ὑπὸ ἐπιβούλων συμμάχων τῶν δεσποτῶν, οἵτινες, ὡς εἰκὸς, ἦσαν αὐτοὶ οἱ Ἄλβανοί, περὶ ὧν ποιεῖται λόγον ὁ Δούκας ὡς προδοσάντων τὸν Κωνσταντῖνον καὶ Θωμᾶν.

Καὶ ἄλλο τι δὲ διδάσκει ἡ ἀντιβολὴ τῶν Παρισιακῶν κωδικῶν 938 καὶ 1775, ὅτι οὐκ ὀρθῶς ὁ Bullialdus τὸν ἀριθμὸν αἶ τῶν στρατιωτῶν τοῦ σουλτάνου, ἐν καὶ ἄλλοθεν γινώσκομεν ὡς ἀνερχόμενον εἰς 60000, ἀποδίδει ἐν τῇ λατινικῇ μεταφράσει διὰ τοῦ 1060. Καὶ φέρεται μὲν πράγματι αἶ ἐν τῷ κώδικι 938, ἀλλὰ τὸ ἀντιβόλαιον αὐτοῦ, ὁ κώδιξ 1775, ἔχει ὀρθῶς αἶ' εἶ ἦτοι χιλιάδας ἐξήκοντα.

Τέλος δ' εἰς τὴν καταστροφὴν τοῦ Ἑξαμιλίου καὶ τὴν περὶ αὐτὸ ἦτταν τοῦ Κωνσταντῖνου καὶ Θωμᾶ ἀναφέρονται οἱ ἐξῆς στίχοι τοῦ Θρήνου Κωνσταντινουπόλεως:

. ἀμ' ἦτον ὄλωσ λύπη.

Λύπην μεγάλην καὶ φρικτὴν εἰς τοὺς αὐθέντας λέγω,
ἔς ὄλους τοὺς μεγιστάνους σου ἀρίστους τοὺς Ῥωμαίους,
εἰς ἀρχοντας καὶ εἰς πτωχοὺς θρηνον πολὺν καὶ λύπην.

Ἦ Ῥωμαῖοι εὐγενεῖς, ποῦ ἦν ἡ παρρησιά σας;

Ποῦ ἦν τὸ κράτος, πάλιν δὲ ποῦ ἦν ἡ αὐθεντιά σας,
ἡ κοσμοκρατορία σας καὶ ἡ μεγάλη δόξα;

Ποῦ ἡ γνῶσις σας ἡ ἀμετρος, φρόνησις ἡ μεγάλη,
ἡ ὑπερέχουσα παντὸς καὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων:

Ἦ Κόρινθος πολύθλιτος, πολὺ κακὸν τὸ εἶδες,
τότεσ ὅταν ἐχάλασαν οἱ Τοῦρκοι τὸ Ἑξαμίλι·
ὄλος ὁ κόσμος ἐγέμεν ἀρμακτκ καὶ δοξάρια,

σαγίτταις χρυσοπτέρυγαις, σπαθία κοσμημένα
κεφαλαί, χέρια, σώματα ἕς τὸν κάμπον ἀπλωμένα.
Ὡ Κόρινθος κακότηχος, πολὺ κακὸν ὀπουδες,
καὶ σὺ, ἀνδρειωμένε βασιλεῦ, κακὸν ῥιζικὸν ὀπουχες¹.

Ἄλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅτε τὰ τῆς Πελοποννήσου περιέστησαν εἰς τὸ ἔσχατον τοῦ κινδύ-
νου, ὁ ἰσθμὸς ἐξηκολούθει ἰποτελῶν τὸ κυριώτατον σημεῖον
τῆς ἀμύνης. Διό, ὅτε ὁ βασιλεὺς τῆς Νεαπόλεως Ἀλφόνσος
Ἀραγωνικὸς ὁ ἐπιλεγόμενος Μεγάθυμος, εἶπερ τις καὶ ἄλλος
τῶν ἐν Εὐρώπῃ δυνατῶν ἐπιδιώκων πολιτικὴν ἀνατολικὴν καὶ
εὐρισκόμενος εἰς σχέσεις φιλίας πρὸς τοὺς Παλαιολόγους, ἐμε-
λέτα τὴν ἀποστολὴν βοήθειας εἰς Πελοπόννησον ἐναντίον τῶν
Τούρκων, καὶ ἀπέστειλε χάριν ἐπιτοπίου ἐξετάσεως τῶν πρα-
γμάτων πρὸς τὸν Θωμᾶν Παλαιολόγον πρέσβυν στρατιωτικόν,
τὸν Mexia, ἔδωκεν εἰς αὐτὸν πρὸς ταῖς ἄλλαις ὁδηγίαις τὴν
ἐντολὴν νὰ ἐξετάσῃ ἰδίᾳ τὰ περὶ τῶν τειχῶν τῆς Κορίνθου. Τὸ
δὲ οἰκεῖον χωρίον τοῦ ἰσπανιστὶ γεγραμμένου ἐκείνου ἐγγράφου
τοῦ ἐχθεδομένου μὲν ἐν Καπύῃ τῇ 9 Νοεμβρίου 1453, ἀπο-
κειμένου δ' ἐν τοῖς ἀρχείοις τῆς Βαρκελώνος², ἔχει ὡδε·

Item se informara de los castillos e otras fortalezas que ta-
les son e si son al a marina e quales e quales dentro tierra e la
disposicion de aquellos e especialmente de Corintho e quanta
gente han necessario por guardia o defension como son fornidos
de armas e vituallas e otras cosas e que les mancha si algunos
dellos que son a la marina han puertos e en que disposicion
e que puertos tienen e quantas fustas asi naves como galeas
se pueden receptor e se si pueden defendere. Et si los co-

¹ Θρήνος Κωνσταντινουπόλεως στ. 69 κ. ε. παρὰ *Ellissen Analekten der mittel- und neugriechischen Literatur* Τόμ. Γ' σ. 116 κ. ε.

² Ἀρχεῖα τῆς Ἀραγωνικῆς αὐλῆς Reg. 2697 φ. 165^b - 166^a.

stillos de la marina se pueden per la dicha marina socorrer e como ¹.

Ἄλλὰ διὰ λόγους, ὧν μακρὰ θὰ ἦτο ἐνταῦθα ἡ ἔκθεσις, ἐναυάγησαν αἱ μεταξὺ τοῦ Θωμᾶ καὶ τοῦ Ἀλφόνσου διαπραγματεύσεις.

Ἄλλ' οὐχ ἦττον μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1446 καταστροφὴν νέα ἐγένεον ἐνέργεια πρὸς ἀνοικοδόμησιν τοῦ περιβάλλου τοῦ ἰσθμοῦ ὑπὸ τῶν Βενετῶν τῷ 1469. Καὶ τῇ πρώτῃ τοῦ Σεπτεμβρίου (5908'), λέγει τὸ Βραχὺ χρονικόν, ἀπῆλθον εἰς τὸ Ἐξαμίλιον καὶ ἤρξατο κίττειν καὶ τειχεῖν (κῶδ. 938: τειχεῖν. Κῶδ. 1775: τειχίζειν) αὐτὸ ξηρέμβολον καὶ ἐπολέμιζον καὶ τὴν Κορίνθον. Καὶ γεναμένης ἔριδος διὰ μέσων (κῶδ. 1775: μέσου) αὐτῶν διελύθη ἡ σύναξις ².

Ἀναφέρονται δὲ ταῦτα εἰς τὸν χρόνον καθ' ὃν διεξήγετο ἐν Πελοποννήσῳ ὁ πρὸς τοὺς Τούρκους πόλεμος τῶν Βενετῶν ὑπὸ τὸν Λουδοβίκον Λορεδανὸν καὶ Βερθόλδον τὸν Ἀτεστίνον (d'Este). Περὶ τῆς τειχίσεως δὲ ταύτης, ἧς ἐπελήφθη ἡ ἐκ τριακοντακισχιλίων ἀνδρῶν συγκειμένη βενετικὴ στρατιὰ, τὰ ἐξῆς μαρτυρεῖ λεπτομερέστερον τοῦ Χρονικοῦ ὁ Χαλκοκονδύλης ³. Οἱ μέντοι Οὐνετιοὶ, ὡς προῖσοι τῶν ἐν τῇ Πελοποννήσῳ Ἑλλήνων τε ἅμα καὶ Ἀλβανῶν, καὶ κελευομένων αὐτῶν καὶ Ῥασίκου καὶ Πέτρου τοῦ Χωλοῦ (τοῦ Μπούα), ὡς, εἰ τὸν ἰσθμὸν τειχίσαιεν, αὐτίκα ὄντες (γρ. ἰόντες) οἱ Πελοποννήσιοι ἀποστήσονται καὶ ἐπ' αὐτοὺς χωρήσουσι μέγα γὰρ τι προσφέρειν τοῦτο σφισιν ἐς τὴν ἀπόστασιν· ἐδόκει δὲ ἰόντας πανστρατιᾷ φράγνυσθαι τὸν ἰσθμὸν καὶ διαπειρᾶσθαι τῶν ἐν τῇ Πελοποννήσῳ. Ἀφικομένων δὲ, λίθους συντιθέντες ἐπωκοδόμουν, ὡς

¹ Francesco Cerone La politica Orientale di Alfonso di Aragona ἐν τῷ Archivio storico per le Provinzie Napoletane. Ἔτ. ΙΗ' τεύχ. α' καὶ ἐν ἰδίῳ βιβλίῳ. Ἐν Νεαπόλει. 1903 σ. 372.

² Ἐκδ. Βόννης σ. 521,17 κ. ἰ.

³ Δασόνικον Χαλκοκονδύλης ἰκδ. Βόννης σ. 557,18 κ. ἰ.

ἂν ἀποπειρόμενοι τῶν Πελοποννησίων γνώσωσιν, εἰ προσχωροίη καὶ ἡ Κόρινθος σφοῖσι, καὶ τὰ λοιπὰ τῆς Πελοποννήσου αὐτίκα χωρήσουσιν ἴσους ἐς αὐτούς. Ὡς δὲ ἐπωκοδόμησάν τε τὸν ἰσθμὸν, καὶ αὐτοὶ ἀναλαβόντες τὰ ὄπλα ἤεσαν ἐς τὴν Κόρινθον, ἐξηγουμένων τῶν Κορινθίων ἐς τὴν προσβολήν.

Ἐτι δὲ πλείονα ἀδασκόμεθα περὶ τῆς ἀνακτίσεως ταύτης τοῦ ἰσθμοῦ ἐκ τοῦ ἐν τῇ Ἑθνικῇ βιβλιοθήκῃ Παρισίων ἰταλικοῦ κώδικος 9960¹, καὶ ἐκ βενετικῆς τινος ἐπιστολῆς, ἣτις εἶνε τῶν κυριωτάτων πηγῶν περὶ τοῦ μεταξὺ Τούρκων καὶ Βενετῶν πολέμου τούτου². Καὶ δὴ κατ' αὐτὴν, τῶν Βενετῶν ἐργασθέντων νυχθήμερον, τὸ τεῖχος, κτισθὲν ἄνευ πηλοῦ δι' ἀπλῆς ἐπιθέσεως λίθων (ξηροέμβολον), ἐπερατώθη ἐντὸς δεκαπέντε μόνον ἡμερῶν.

Ἐκτίσθη δὲ τὸ τεῖχος εἰς μῆκος ἐξ μιλίων ἀπὸ θαλάσσης εἰς θάλασσαν εἰς ὕψος δώδεκα ποδῶν μετὰ ἑκατὸν τριάκοντα καὶ ἐξ πύργων καὶ περιεβλήθη ὑπὸ διπλῆς τάφρου. Κατὰ δὲ τὸ μέσον τοῦ τεύχους ἐκτίσθη βωμὸς, ἐφ' οὗ ἀνεπετάσθη ἡ σημαία τοῦ Ἁγίου Μάρκου καὶ ἐψάλη πανηγυρικὴ λειτουργία. Καὶ ἐπειράθησαν μὲν τετρακισχίλιοι Τούρκοι νὰ παρακωλύσωσι τὴν κτίσιν τοῦ τεύχους, ἀλλ' ἀπεκρούσθησαν τραπέντες εἰς φυγὴν. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγας ἡμέρας οἱ Βενετοὶ ἐνικῶντο παρὰ τὸ τεῖχος τοῦτο ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐπερχομένης δ' ἔπειτα ἀπὸ βορρᾶ τῆς πολυπληθοῦς στρατιᾶς τοῦ ὑπὸ τοῦ σουλτάνου Μωάμεθ ἀποσταλέντος Ὀμάρ τοῦ υἱοῦ τοῦ Τουραχάνη ἐκρίνετο ἡ τύχη τῆς Πελοποννήσου.

¹ Τοῦ χειρογράφου τούτου, ἐπιγραφομένου *Historia di Venezia dall'anno 1467 fin all'anno 1500*, ἐποιήσατο χρῆσιν ὁ *Daru Histoire de Venise* Τόμ. Β' σ. 443 κ. ἑ. Πρὸς. *Hammer* ἐνθ' ἂν. Τόμ. Β' σ. 80 σημ. α.

² Ἐἴτε αὕτη ἢ ἀπὸνυμος *Lettera d'un Secretario del Signor Sigismondo Malatesta delle cose fatte nella Morea per Maometh II* ἐν σ. 221 κ. ἑ., ἢς εὐρέταν χρῆσιν ἐποιήσαντο ὁ *Hammer* (ἐνθ' ἂν. Τόμ. Β' σ. 80 κ. ἑ.), *Fallmerayer Geschichte der Halbinsel Morea* Τόμ. Β' σ. 416 κ. ἑ.) καὶ *Zinkeisen* (ἐνθ' ἂν. Τόμ. Β' σ. 299 κ. ἑ.). Ἴδιαι καὶ τὰς ὀλίγας περὶ τῆς ἀνακτίσεως ταύτης καὶ τῶν ποιομένων ἀρχαίων καὶ νεωτέρων λειψάνων τοῦ περιόδου εἰδήσεις παρὰ τοῦ *Leake Travels in the Morea*. Ἐν Λονδίῳ. 1830 Τόμ. Γ' σ. 304. Πρὸς. Τοῦ αὐτοῦ *Peloponnesiaca*. Ἐν Λονδίῳ. 1846 σ. 396.

Ἀπὸ τῶν χρόνων ἐκείνων ἡ ἱστορία σιγαῖα περὶ τοῦ περιβόλου τοῦ ἰσθμοῦ μέχρι τῶν ἡμερῶν τῆς ὑπὸ τοῦ Μοροζίνη ἐγκαταστάσεως τῶν Βενετῶν ἐν Πελοποννήσῳ. Ὁ ἰσθμὸς, οὗ τὰ τείχη εἶχον καταπέσει κατὰ τοὺς ἐν τῷ μεταξύ παρελθόντας δύο αἰῶνας, σωζομένων μόνων λειψάνων αὐτῶν (*li vestiggi dell'antica muraglia*), ἀνεγνωρίσθη οὐχ ἤττον διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Κάρλοβιτς ὡς σύνορον μεταξύ τῶν τὴν Πελοπόννησον κατεχόντων Βενετῶν καὶ τῶν Τούρκων τῆς πέραν τοῦ ἰσθμοῦ Ἑλλάδος, εἰς οὗς περιῆλθε καὶ πάλιν ἡ Πελοπόννησος τῷ 1718 διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Πασσάροβιτς. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξύ ἡ Βενετία πολλαχῶς ἠσθάνθη τὴν ἀνάγκην τῆς ἐκ νέου τειχίσεως τοῦ ἰσθμοῦ. Ἀλλὰ τὰ περὶ τοῦ ἰσθμοῦ κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους, ἐξ ὧν οὐκ ὀλίγαι περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς πηγαὶ ἐν τοῖς βενετικοῖς ἀρχείοις, ἐπιφυλάσσω εἰς ἰδίαν μελέτην.